

TÜRKİYE’DE TEK PARTİ DÖNEMİ İAŞE POLİTİKASI

Duygu ÇAKIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Kemal Yakut

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ocak 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Duygu ÇAKIR'ın "Türkiye'de Tek Parti Dönemi İaşe Politikası" başlıklı tezi **13 Ocak 2020** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Tarih Anabilim Dalı** nda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : **Prof. Dr. Kemal YAKUT**

Üye : **Prof. Dr. Ayla EFE**

Üye : **Doç.Dr. Volkan MARTTİN**

İmza

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal
Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’DE TEK PARTİ DÖNEMİ İAŞE POLİTİKASI

Duygu Çakır

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2020

Danışman: Prof. Dr. Kemal Yakut

Dar anlamda yedirip içirme, besleme manalarını ihtiva eden iâşe kavramı dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira kapitalizm öncesinde var olan toplumlar incelendiğinde kentlere hammadde ve gıda akışının sağlanmasının her zaman önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Kentleşme ve nüfus artışları da iâşe sorunlarını tetikleyen önemli meseleler olarak ele alınmıştır. Bazı dönemlerde devletlerin iâşe buhranları yaşamaları ve yapılan politikaların sonuçsuz kalması iâşe kavramını daha önemli bir hale getirmiştir. Buhranların yaşanmasında neredeyse her dönemde etkili olan bazı ortak dinamikler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları devletlerin sahip oldukları arparların değer kaybetmesi, nüfus artışı, maliyetlerin yükselmesi ve savaşın ekonomiye etkileridir. Bu dinamiklerin bir bütün halinde yol açtığı kıtlık idari ve mali yolsuzluklar ile karaborsacılığa neden olmaktadır. Bu nedenle halkın güvenliğinin teminatı olan devletler de her dönemde, dönemin iç dinamiklerine uygun olarak önlemler almışlardır. Osmanlı Devleti de farklı zaman dilimleri içerisinde iâşe sorunları yaşamış ve baş edebilmek için birçok önlem almıştır. Öyle ki iktisadi politika incelendiğinde en önemli üç ilkenin fiskalizm, provizyonizm ve gelenekçilik olduğu görülmektedir. Osmanlı’dan günümüze aktarılan gerek toplumsal gerekse siyasal mirasın etkisi hasebiyle Türkiye Cumhuriyeti içerisinde de iâşe meselesi çok önemli bir yer tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: İâşe, Cumhuriyet, İktisadi Politika, Tek Partili Dönem

ABSTRACT

SINGLE PARTY PERIOD IASA POLICY IN TURKEY

Duygu akır

Department of History

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, January 2020

Supervisor: Prof. Dr. Kemal Yakut

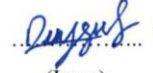
The concept of subsistence, which contains the meaning of feeding and drinking has an important place in the history of the world. Because, when the societies that existed before capitalism were examined, it was seen that supply in grow materials and food flow to cities was always an important problem. Urbanization and population growth have also been addressed as important issue striggering board problems. In some periods, the fact that the states suffered from the crises of the food stuffs and the in convenience of the policiesmade made the concept of food stuffs more important. There are some common Dynamics that have in fluenced the crisis in almost every period. Some of these are the depreciation of barley owned by states, population growth, rising costs, and the effects of war on the economy. The scarcity caused by these dynamics as a whole leads to administrative and financial corruption and black market. Therefore, the states, which are the guarantee of the security of the people, have taken measures in every period in accordance with the internal dynamics of the period. The Ottoman Empireal so experienced board problems in different time periods and took many measures to cope. Infact, when the economic policy is examined, it is seen that the three most important principles are fiscalism, provisionism and traditionalism. as a matter of subsistence in the Republic of Turkey with the effect of both societal and political heritage imported because of the Ottomans it has kept a very important place

Keywords: Subsistence, Republic, Economic Policy, Single Party Period

.../.../2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

(İmza)

(Öğrencinin Adı ve Soyadı)

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I here by truth fully declare that this thesis is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with "scientific plagiarism detection program" used by Anadolu University, and that "it does not have any plagiarism" what so ever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I here by Express my consent to all theethical and legal consequences that are involved.

(Signature)

(Name and Surname of the Student)

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İAŞE.....	4
1.1. II. Meşrutiyet Dönemi ve Milli İktisat Politikası.....	4
1.2. Birinci Dünya Savaşı ve İaşe Politikası.....	12
1.2.1. Havayic-i Zaruriyye Komisyonu.....	13
1.2.2. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye.....	14
1.2.3. Merkez/Taşra Heyetleri.....	17
1.2.4. İaşe Umum Müdürlüğü ile İaşe Meclisi.....	18
1.2.5. İktisadiyat Meclisi.....	21
1.2.6. İaşe Nezareti.....	22
1.3. Milli Mücadele Dönemi İaşe Politikası.....	24
1.3.1. İstanbul Hükümeti.....	25
1.3.2. Ankara Hükümeti.....	28
2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE YENİ İKTİSADİ DÜZEN ARAYIŞLARI VE İAŞE.....	33
2.1. İzmir İktisat Kongresi ve Yeni İktisadi Düzen Arayışı.....	33
2.1.1. İzmir İktisat Kongresi ve İaşe.....	37
2.1.2. İaşe Sorununun İstanbul Şehremaneti Mecmuasında Ele Alınması...41	
2.1.3. Aşar Vergisinin Kaldırılması ve Yankıları.....	43
2.1.4. Ordu Mensuplarının İaşe Miktarının Düzenlenmesi.....	48
2.1.5. Zirai Kredi Kooperatiflerinin Kurulması.....	51
2.2. Devletçi İktisadi Anlayışın Benimsenmesi.....	53

2.2.1. Halkın İaşesinin Karşılanması.....	57
2.2.2. Buğday Kanunu	60
2.2.3. Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Uygulanması.....	62
2.2.4. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ve Uygulanması.....	66
3. MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İAŞE POLİTİKASI (1938-1945).....	69
3.1. Savaş Ekonomisi ve İaşe.....	69
3.1.1. Hükümet Programlarında İaşe	71
3.1.2. Milli Koruma Kanunu ve Uygulanması.....	73
3.1.2.1. İaşe Müsteşarlığı'nın Kurulması.....	78
3.1.3. Ekmek ve Karne Uygulamaları.....	80
3.1.4. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'nun Değiştirilmesi.....	82
3.1.5. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Çıkartılması ve Uygulanması.....	86
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR/ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 1:	Zirai Kredi Kooperatiflerinin Gelişimi.....	52
Tablo 2:	Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticari Hacmi.....	54

GİRİŞ

Kavramların tanımlanması ve tarihsel bir boyut içerisinde ele alınması, özellikle sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar için ayrı bir önem arz etmektedir. Zira terminolojik açıdan uzlaşının zor olduğu birçok kavram, çalışmalarda elde edilen bulguların doğru okunmasını güçleştirmektedir. Bu minvalde, örneğin iâşe kavramının çeşitli kurum ve kuruluşlarca sunulan farklı anlamları bulunmaktadır. Meydan Larousse'de kavram '*geçimin beslenme ile alakalı olan kısımları; yedirmek ve içirmek*' anlamında ele alınmaktadır¹. Buna karşılık Toprak Mahsulleri Ofisi iâşe kavramına daha kapsamlı tanımlamalar getirmiştir. Bu tanımlamalar incelendiğinde güvenlik, tehlike, kıtlık, bolluk, karaborsa, piyasa dinamikleri, hububat ve karne uygulaması gibi kavramlara da yer verildiği görülmektedir.²

Dar anlamda yedirip içirme, besleme manalarını ihtiva eden iâşe kavramı dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zira kapitalizm öncesinde var olan toplumlar incelendiğinde kentlere hammadde ve gıda akışının sağlanmasının her zaman önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Kentleşme ve nüfus artışları da iâşe sorunlarını tetikleyen önemli meseleler olarak ele alınmıştır. Bazı dönemlerde devletlerin iâşe buhranları yaşamaları ve yapılan politikaların sonuçsuz kalması iâşe kavramını daha önemli bir hale getirmiştir. Buhranların yaşanmasında neredeyse her dönemde etkili olan bazı ortak dinamikler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları devletlerin sahip oldukları arparların değer kaybetmesi, nüfus artışı, maliyetlerin yükselmesi ve savaşın ekonomiye etkileridir. Bu dinamiklerin bir bütün halinde yol açtığı kıtlık idari ve mali yolsuzluklar ile karaborsacılığa neden olmaktadır. Bu nedenle halkın güvenliğinin teminatı olan devletler de her dönemde, dönemin iç dinamiklerine uygun olarak önlemler almışlardır. Osmanlı Devleti de farklı zaman dilimleri içerisinde iâşe sorunları yaşamış ve baş edebilmek için birçok önlem almıştır. Öyle ki iktisadi politika incelendiğinde en önemli üç ilkenin fiskalizm, provizyonizm ve gelenekçilik olduğu görülmektedir. Osmanlı'dan günümüze aktarılan gerek toplumsal gerekse siyasal mirasın etkisi hasebiyle Türkiye Cumhuriyeti içerisinde de iâşe meselesi çok önemli bir yer tutmuştur.

¹ Meydan Larousse (1971). Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. 6, İstanbul: Meydan yayınevi, s. 152.

²A. Sağlam (2013). İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet'in Hububat İâşesi Politikaları (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13-14.

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllar ve daha sonrasında çok partili hayata geçişin gerçekleştiği 1946 yılına kadar geçen süreç içerisinde Türkiye bir tarım ülkesi olarak varlık göstermiştir. Bu dönemde, özellikle ülkelerin ekonomik yapıları üzerinden analiz yapılırken başvuru olan milli gelir ve sektörel dağılım başlıkları incelendiğinde tarım sektörünün ana dinamik olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, 20. Yüzyılın ilk yarısında Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının köylerde yaşıyor olması, savaş ekonomisi hasebiyle oluşan kaynak kıtlığı ve sanayisizleşme gibi olgular yer almaktadır. Buna karşılık halkın beslenmesi ve ana besin maddeleri olarak kabul edilen hububatın temini noktasında da birçok sorun ile karşılaşmıştır. Gerek savaş sonrası oluşan kıtlık, nüfus problemleri ve üretim eksikliği gibi iç etkiler gerekse 1929 buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi dış etkiler hasebiyle iâşe noktasında yeni politikaların üretilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda aşar vergisinin kaldırılması, hububat ürünlerinin hem üretim hem satış aşamalarında devlet müdahaleciliği, iâşe nezaretinin kurulması, ihtikarla mücadele yönünde önlemler alınması, fiyat murakebe komisyonlarının kurulması ve iâşe müsteşarlığının hayata geçirilmesi gibi birçok önlem alınmıştır. Bu çalışmada da tek partili dönem içerisinde iâşe hususunda yapılan politikalar, bu politikaların oluşturulma süreçleri ve sonuçları ele alınacaktır.

Çalışma belirlenen tarihi kapsam Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili idare dönemidir. Bu dönem 1923 yılı ile başlayıp 1945 yılına kadar devam etmektedir. Bu yıllar arasında yapılan politikalar ele alınacağından tek partili dönemin de kapsamlı incelenmesi gerekmektedir. Dönem içerisinde meclis içerisinde yaşanan tartışmalardan ülkedeki kıtlık sorunlarına, rejime karşı oluşan muhalefetten savaş sonrası nüfus problemlerine kadar birçok kavram iâşe politikalarında etkili olmuştur. Bunların yanı sıra karaborsacılık ve ihtikar gibi meseleler, zaten hububatın arzı hususunda sorun yaşayan halk içerisinde daha büyük problemlere yol açmıştır. Daha öncesinde İttihat ve Terakki tarafından alınan, Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, Merkez/Taşra İâşe Heyetleri, Ordu komutanlarının nezaretinde kurulan iâşe mıntıkaları ve karne uygulamaları gibi önlemler de kendi dönemleri içerisinde bir başarı getirmemiştir. Osmanlı'dan Türkiye'ye aktarılan bu başarısız tablonun üstesinden gelmek için tek partili dönem içerisinde yapılan politikaların anlaşılabilmesi mevcut konjonktürün doğru okunması ve değişen rejimin sahip olduğu dinamiklerin iyi anlaşılmasına bağlıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde iaşe mefhumunun kavramsal çerçevesi ile tarihi sürece değinilecektir. Gerek sosyal bilimlerin bir konusu olması gerekse devlet kavramını yakından ilgilendirmesi hasebiyle terminolojik açıdan net bir uzlaş sağlanamayan iaşe kavramının Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti içerisinde nasıl tanımlandığı önem arz etmektedir. Zira çalışmada elde edilecek bulguların doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi açısından kavramın tanımlamasının doğru yapılması gerekmektedir. Bölüm içerisinde iaşe kavramına Aristoteles, Thomas Hobbes, John Locke ve Hegel gibi düşünürler tarafından getirilen tanımlamalar ele alınacaktır. Bunların yanı sıra Osmanlı döneminde ordu, başkent ve diğer kentlerin iaşelerinin nasıl sağlandığına değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tek partili dönem içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yapısı ele alınacaktır. İaşe politikalarının neden ve sonuçlarının anlaşılabilmesi için dönem içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, II. Dünya Savaşı'nın etkileri, ulusal güvenlik meselesinin ve yeni rejimin katkıları büyük önem arz etmektedir. O nedenle öncelikle I. Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisine etkisi ile İstanbul hükümetlerinin politikaları ele alınacaktır. Bunun yanında 1923-1939 yılları arasında, özellikle savaş sonrası ekonominin düzeltilmesi için alınan tedbirlere değinilecektir. Son olarak II. Dünya Savaşı esnasında varılan nokta ve Refik Saydam hükümetleri incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde tek partili dönem içerisinde oluşturulan iaşe politikaları irdelenecektir. Bu başlık altında hububat politikası arayışları, İstanbul ŞehremanetMecmuası'nda yayınlanan kararlar, hububat arzına devlet müdahalesi, aşar vergisinin kaldırılması, iaşe nezareti, iaşe müsteşarlığı, dönem içerisinde oluşan karaborsacılık ve bununla mücadele, milli koruma kanunu ve fiyat murakebe komisyonları gibi politikalar incelenecektir. Bu politikaların her biri için süreç, sonuç ve nedenler ele alınacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise tek partili dönem içerisinde teşkil edilen iaşe politikalarının sonuçları kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İAŞE

1.1.II. Meşrutiyet Dönemi ve Milli İktisat Politikası

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülüğünde ilan edilen Meşrutiyet, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimlere kapı aralamıştır. Meşrutiyet döneminin iktisadi yapısının belirlenmesinde etkin rol oynayan birçok faktör bulunmaktadır. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması, Tanzimat Dönemi'nin yarı bağımlı ekonomik yapısı, Osmanlı Devleti'nin borçlanması ve para basma alışkanlığının gelişmesi, I. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte devletin dış ve iç politikada krizlerle karşılaşması, fikir hareketlerinin yoğunlaşması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri bu faktörlerden bazılarıdır. Bu nedenle özellikle II. Meşrutiyet'in döneminde ortaya çıkan milli iktisat politikası ve içerisinde yer alan iâşe uygulamaları tarihsel çerçeve ile birlikte ele alınmalıdır.

Osmanlı ve İngiltere arasında artan ticari ilişkiler hammadde ihracatı üzerine kurulmuştur. Hammadde ihracatı esnasında aracı olarak görev alan Osmanlı vatandaşlarının yerini, özellikle 19. Yüzyıl itibariyle yabancı tüccarlar alınca vergi gelirleri azalmaya başlamıştır. Bu durum yabancı tüccarların statülerinin değiştirilmesine; kantariye, reftiye ve resm-i miri gibi vergilerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Vergiler üzerinden alınan bu önlemler yabancı tüccarları olumsuz etkileyince Fransa, İngiltere ve Almanya gibi ülkeler Osmanlı Devleti ile serbest ticaret antlaşmaları yapmak istemiştir.³

Sonuç itibariyle 1838'de İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticaret anlaşmasından sonra bir dizi tavizler verilmiştir. Bu antlaşmaların ardından hammadde ve gıda maddeleri Osmanlı Devleti'nden ihraç edilirken, batının ucuz ve seri üretilen malları da Osmanlı'ya ithal edilmiştir. Osmanlı Devleti içerisindeki küçük ve orta ölçekli zanaatkarlar devre dışı bırakılmış, yerli seri üretimin önüne büyük bir engel konulmuştur. Böylece Osmanlı iktisadi yapısı, 19. Yüzyılda hammadde ihracatı yaparken sınai ürünleri ithal eden bir forma sürüklenmiştir. Ekonomik anlamda alınan

³F. Ahmad (1985).*İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktaş) 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 37

yatırım önlemleri de bu süreci hızlandırmıştır. Örneğin demiryolu, fener ve limanlar üzerinden yapılan yatırımlar yukarıda bahsedilen ticari ilişkilerin hızlanmasını sağlamış, Avrupa'dan gelen mamullerin ulaşımını ve hammadde ihracatını kolaylaştırmıştır. İttihat ve Terakki 'ye, dışa bağımlı, yarı sömürge, yetersiz ve dengesiz bir iktisadi yapı miras bırakılmıştır. ⁴

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı iktisadi alanda önemli değişikliklerin de önünü açmıştır. İlk yıllarında liberal bir politik çizgiyi takip eden İttihat ve Terakki Cemiyeti girişimcilik ve yabancı sermayeye yeni olanakların sağlanması gibi başlıklar üzerinden daha serbest bir iktisadi yapı teşkil etmeye çalışmıştır. Gerek siyasal konjonktürün halk üzerindeki etkisi gerekse iktisadi bunalımlar hasebiyle liberal düşünce yapısı geniş çevrelerde yankı uyandırmıştır. Böylece 'mali' devlet yerine 'iktisadi' devlet retoriği ortaya atılmış; devletin iktisadi alana karışmaması ön görülerek mevcut yapının güçlendirilmesi planlanmıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte Osmanlı ekonomisi sarsıntılar geçirmeye başlamıştır. Gayr-i Müslim tüccarlar sermaye birikimine ağırlık vermiş, gayr-i Müslim burjuvazisi Osmanlı ekonomisinin yarı sömürge oluşundan istifade etmiştir. ⁵

Müslüman zanaatkar ve sanatkarlar serbest rekabet koşullarına uyum sağlamakta güçlük yaşamıştır ⁶. Özellikle, serbest ticaret ve girişim adına loncaların ortadan kaldırılması, örgütsel dayanışmanın etkisiyle varlığını sürdüren Müslüman esnafı olumsuz etkilenmiştir. Tüm bu olumsuzlukların üzerine Balkan Savaşı'nın gerçekleşmesi milliyetçi çevre için yeni bir dinamizm sağlamıştır. Liberal düşünce yerini milli iktisadi yönelime bırakırken Osmanlıcılığın yerini de Türk Milliyetçiliği almaya başlamıştır. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti "Anadolu'ya yönelerek Müslüman'ı kayıran Türk'e ayrıcalık" tanıyan yeni bir politik çizgiyi benimsemiştir. ⁷

Balkan Savaşı'nın ardından başlayan I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin kaderini değiştirmiş; iktisadi, siyasi ve kültürel anlamda birçok dönüşümün önünü açmıştır. Savaş esnasında kapitülasyonlar kaldırılmış, Duyun-i Umumiye'nin faaliyetleri

⁴ Z. Toprak (1995). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 2

⁵ Toprak, 1995, a.g.k., s. 2-3.

⁶ F. Yalçın (2009). *Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisat Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 4.

⁷ Toprak, 1995, a.g.k., s. 3.

sonlandırılmıştır. 1838 yılı itibariyle ayrıcalıklar tanınan tüm yabancı firmalar denetime tabi tutulmaya başlanmıştır. Bu firmaların bir kısmı millileştirilerek ülke ekonomisine kazandırılmıştır. İngiliz ve Fransızlara ait iktisadi varlıklara el konularak Almanya'ya bazı serbestiler tanınmıştır. Ekonomik ve siyasi alanın yanı sıra sosyolojik açıdan da Osmanlı toplumunu derinden etkileyen Almanya, savaş sırasında müttefik olması hasebiyle ayrıcalıklara sahip olmuştur.⁸

Milli iktisat politikasının ana dinamiklerinden birisi milliyetçiliktir. İktisadi yapıyı derinden etkileyen Osmanlılık fikri, gerek 19. yüzyılda yapılan serbest ticaret antlaşmaları ve kapitülasyonlarla gerekse yerli üretimin neredeyse yok olması gibi birçok nedenden ötürü miadını doldurarak yerini liberal bir yaklaşıma bırakmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geniş çevrelerde yankı uyandıran liberal çizgisi de ekonomik açıdan beklentileri karşılayamamıştır. Bunların yanı sıra I. Dünya Savaşı'na gidilen süreçte Almanya ile Osmanlı Devleti arasında oluşan olumlu ilişkiler de siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda birçok paylaşımın yapılmasını sağlamıştır.⁹ Örneğin “Milli iktisat” politikasının temelleri, Müller ve Schmoller gibi isimler tarafından şekillendirilmiş olan romantik Alman iktisadı ile atılmıştır.¹⁰ I. Dünya Savaşı yılları da, bu politik çizginin benimsenmesi için büyük bir fırsat olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Carey, Rae ve List gibi milli iktisatçıların fikirlerini benimsemiştir. Bu dönem içerisinde devletin, iktisadi yaşama doğrudan katılması öngörülmüştür. Bu katılım üzerinden devletçi politikalar üretilmeye başlanmış, kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Böylece dış ticarete koruyucu bir tavır sergilenmiştir. Aynı dönem içerisinde kooperatifler teşkil edilerek mevcut ticari hareketlilik gayrimüslim ve yabancıların elinden alınmıştır. Burada amaç, ticaretin Müslüman ve Türk unsurlara devredilmesidir.¹¹ Ancak savaş ekonomisinin getirdiği şartlar ve İttihat Terakki'nin devletçi tutumu, Osmanlı Devleti'nin ticari dış bağlantılarını önemli ölçüde kesmiştir. Savaş öncesi yaklaşık 45 milyon lira olan ithalat hacmi savaş yıllarında neredeyse %97 gerilemiştir. Bu hacmin yıllık ortalama 15 milyon liralık bir bölümü besin

⁸ Z. Toprak, (2008).*Milli İktisat*, akt.; Akkuş, Turgay (2008), *Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*, ÇTTAD, VII/16-17, Bahar-Güz, s. 121.

⁹ Z. Toprak (2019).*Türkiye'de Milli İktisat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 66-67

¹⁰ Yalçın, 2009, a.g.k., s. 5.

¹¹ Toprak, 1995, a.g.k., s. 7.

maddelerinden oluştuğu için iâşe hususunda da önemli birçok sıkıntı yaşanmıştır.¹²II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyete kadar geçen süre içerisinde uygulanan iâşe politikalarının doğru okunabilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli İktisat Politikasının ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından 1908 ve 1909 yıllarındaki ilk iki kongresini gizli gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra ilk dört kongre Selanik'te gerçekleştirilmiştir. Parti programları ve hedefleri siyasal özgürlük üzerine kurulu iken, iâşe sıkıntısı ve yaklaşan savaşın neden olduğu iktisadi bunalımlar hasebiyle ilk dört sene içerisinde genel olarak ekonomik meseleler tartışılmıştır. Yapılan ilk kongrede Teşebbüs-i Şahsi'nin teşviki, mesleki eğitim ve ticaret meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır. Kongreden çıkan bildirinin 13. maddesi tamamen yukarıda zikredilen mefhumlar ile alakalıdır.¹³ Ayrıca 11. maddede işçi/işveren ilişkilerine ve 18. maddede iktisadi yapıda köklü değişikliklere yer verilmiştir. 1913 yılına kadar gerçekleştirilen kongrelerde yüzeysel bir şekilde ele alınan siyasi ve ekonomik problemler 6. Kongrede detaylandırılmıştır. Zira 1913 senesinin henüz başlarında gerçekleştirilen Bab-ı ali darbesinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti otoriter bir yönetim izlemeye başlamıştır. Balkan Savaşları'nın ortaya çıkardığı siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yıkıntılar nedeniyle milli iktisat politikasının izlenmesi hususunda fikir birliğine varılmıştır¹⁴. Bu minvalde Avrupa'da olduğu gibi mesleki örgütlenmelerin kurulması gerektiği düşünülmüştür. İstanbul Katib-i Mesulü Kara Kemal, her türlü iş kolundan Türk kökenli çalışanın örgütlenmesi için görevlendirilmiştir.¹⁵ 1914 ve 1915 yıllarında I. Dünya Savaşı nedeniyle kongreler yapılmasa da 1913 yılı itibariyle net bir şekilde gündeme getirilen milli iktisat politikaları hem hükümet hem de İstanbul il teşkilatı vasıtasıyla uygulanmaya başlanmıştır.¹⁶ Bu iki yıllık süreç içerisinde alınan geri dönüşler 1916 yılında yapılan parti kongresinde gündeme getirilmiştir. Kongrede hükümet adına konuşan Talat Bey özellikle İstanbul halkının ve çevre illerinin çektiği yoksulluğa değinerek savaş ekonomisi üzerine yoğunlaşmıştır. İttihat ve Terakki

¹²M. Zühdi (1332).*Geçen Yılda Milli İstihsal*, Türk Yurdu, Yıl 5, Cilt:10, Sayı: 2, s. 18-21

¹³T. Z. Tunaya (1984).*Türkiye'de Siyasal Partiler-I*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay, 2. Baskı, , s. 65

¹⁴TBMM (1332), *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesi*, 1332/1913-1914, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/21> (erişim tarihi: 05.10.2019)

¹⁵T. Sorgun (2003).*Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüşü*, İstanbul: Kum Saati Yay. 3. Baskı, s.104

¹⁶E. Tatar (2007).*Milli İktisat ve Kara Kemal*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, s. 34-35.

Cemiyeti'nin temel hedeflerinden birinin i  e meselelerinin     lmesi ve sıkıntılarının giderilmesinden sonra elde edilecek olan karın devlet hazinesine kazandırılması olduğu belirtilmiştir.¹⁷ Kongrede ayrıca mesleki örgütlenme ve milli şirket meseleleri de tartişılmıştır.¹⁸

  ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği 1917 kongresinde, önceki raporlarda değinilen milli şirket, milli iktisat kavramının yanında milli kütüphane, milli müze ve hazine-i evrak mefhumları da ele alınmıştır. Milliyetçi   izgi çerçevesinde yalnızca iktisadi değil sosyal ve siyasi anlamda da birçok değişiklik öngörülmüştür.¹⁹ 1918 yılında gerçekleştirilen kongrede ise gerek savaş yıllarında uygulanan politikalar gerekse parti programı üzerinden yapılan tüm eleştiriler karşısında genel bir savunma atmosferi teşkil edilmiştir. Ancak Talat Bey bu kongrede yolsuzluk suçlamalarını kabul ederek milli iktisat politikasının ve bu minvaldeki neredeyse tüm uygulamaların sonuçsuz kaldığını kabul etmiştir. Aynı kongrede   ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomik ve siyasi programının iflas ettiği belirtilmiştir.²⁰

Milli iktisat politikasının ana dinamiklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için   ttihat ve Terakki Partisi'nin hükümet programlarının da incelenmesi gerekmektedir. Zira 1913 yılı itibariyle kurulan   ttihat Terakki Hükümeti'nin 1918 yılına kadar y  r  tt  ğu neredeyse tüm uygulamalarda milli iktisat ve milliyetçilik çizgisinin izleri bulunmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlıcılık fikri, kapitülasyonlar, serbest ticaret anlaşmaları ve gayrimüslimlerin zenginleşmesi gibi olgular hasebiyle yerini milliyetçiliğe bırakmıştır. Müslüman ve Türk unsurların hem ekonomide hem siyasette hem de sosyal hayatta ön plana çıkartılmaya çalışılması da aynı dönem oluşan fikir değişikliğinin bir sonucudur.   ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de liberalist tutumu Osmanlıcılık fikri ile birlikte sona ermiştir. Parti programlarını etkileyen milliyetçilik dinamiği, Ziya Gökalp liderliğinde açılan eğitim kurumlarını, İstanbul'da yaşayan halkı ve özellikle savaş yıllarında Osmanlı'nın neredeyse tamamını etkilemiştir. Bu etkinin boyutları eğitim kurumlarına alınacak eğitimcilerde aranan şartlardan da

¹⁷(5-7-11-12-13 Teşrin-i Evvel 1916). Tanin, 29 Eylül.

¹⁸Tatar, 2007, a.g.k., s. 35.

¹⁹T. Z. Tunaya (1984). *Türkiye'de Siyasal Partiler-I*, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 120-122.

²⁰T.   avdar (1984). *Talat Paşa*, Ankara: Dost Kitabevi, s. 386.

anlaşılmaktadır. Gökâlp'in onayı ile oluşturulan şartnamenin bir kısmı aşağıdaki şekildedir;

- Türk olmak
- Türk milliyetçiliği mefkûresi ile yetiştirilmiş olmak
- Hem milli hem de ferdi bir ahlaka sahip olmak
- Hayatını muayyen bir çizgiye, fikre hasredebilmek
- İş bölümü ve paylaşım konusunda başarılı olmak
- Yetiştirilen gençlere iş bulmak
- Gençleri öğretmen, yazar, misyoner, devlet adamı olarak yetiştirebilmek
- Teşkilatçı ruha sahip olan gençleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde önemli mevkilere yerleştirmek²¹

Buradan da anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle 20. yüzyılın başlarında milliyetçi bir sosyal ve siyasal çizgide hareket etmiştir. Ancak milli iktisat düşüncesi Balkan Savaşı'ndan hemen sonra, 1913 yılında uygulamaya konulmuştur. 1914 seçimlerinde Meclis-i Mebusan'da tek siyasal örgüt olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu vasıta ile milliyetçi politikalar üretmeye başlamıştır. ²² Bu politikaların hızlı bir şekilde uygulamaya konulabilmesi ise Osmanlı anayasasında müsaade edilen geçici kanun çıkartma hakkı ile mümkün olmuştur. Buna göre acil meselelerde hükümet geçici kanunlar çıkartabilmektedir. Ancak 1913-1918 yılı içerisinde yapılan 1061 geçici kanunun bir kısmı Meclis-i Mebusan'a sunularak yasalaştırılmamıştır. Savaş yıllarında bu durum sorgulanmadığından, özellikle ekonomi alanında çıkartılan kanunların denetlenmesi mümkün olmamıştır.²³

Osmanlı Devleti'nin 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve kapitülasyonlar iktisadi politikaların önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk uygulaması Müdafâ-i Milliye Cemiyeti'nin kurulması olmuştur. 1913 yılında kurulan cemiyet, Fransız İhtilali sonrası, halkın gönüllü bağışları

²¹ E. B. Şapolyo, (1943). *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul: Güven Basımevi, s. 78; akt. Y. Semiz (2014). *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası*, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 35, s. 233,234.

²² Tunaya, 1984, a.g.k., s. 9.

²³ Tatar, 2007, a.g.k., s. 45-46

ile devrimi beslemeyi amaçlayan Kamu Selameti Komitesi ile benzer bir yapı arz etmiştir. Bu cemiyet sayesinde toplanan paralar ile iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan milli hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ardından 1913 yılında çıkarılan geçici Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte devlet organlarının yerli malları satın alması teşvik edilmiştir.²⁴ Zira kanuna Yunus Nadi'nin girişimleri ile eklenen maddeler, yabancı ürünlerden %10 daha pahalı olsa bile yerli malının tercih edilmesini ön görmüştür. Aynı zamanda fabrika kurmak isteyen Türk, Müslüman unsurlar için 5000 metrekareye kadar bedelsiz arsa temininin gerçekleştirilmesi, inşaat ruhsatlarının sorunsuz bir şekilde çıkartılması ve 15 yıllık vergi muafiyeti gibi birçok teşvik de uygulamaya konulmuştur.

25

Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye ve devletlere yönelik sağladığı kapitülasyonlar yalnızca vergi sistemini değil, Türk-Müslüman unsurların zenginleşmesini de olumsuz etkilemiştir. Bu durum milli zengin yaratma politikasını, dolayısıyla milli iktisat politikasının ana dinamiklerinden birini de engellemektedir. Bu nedenle yabancı iş adamları ve Türkler arasındaki hukuki ve vergiye dayalı eşitsizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle 9 Eylül 1914 tarihinde, I. Dünya Savaşı da fırsat olarak görülerek kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır.²⁶ Savaş sonunda, önceden %3 ithalat ve %2 ihracat şeklinde olan vergilendirmeler sırasıyla %30 ve %15 olarak değiştirilmiştir. Bunların yanı sıra her türlü malın ihracat ve ithalatındaki serbesti kaldırılarak bir denetim sistemi teşkil edilmiştir.²⁷ Ancak hedeflenen gelir seviyesine ulaşamamıştır.²⁸ Zira hem savaş durumunda olunması hem de kapitülasyonların muhatabı olan ülkelerin verdiği tepkiler yaklaşık 45 milyon lira olan ithalat hacminin 1 milyon liraya düşmesine sebebiyet vermiştir. Kapitülasyonların kaldırılmasının ve ticarete hem ekonomik hem de hukuki bir eşitliğin sağlanmasının olumlu geri dönüşleri de olmuştur. 13 Aralık 1914 tarihinde yürürlüğe konulan yasa ile yerli-yabancı şirketlerin eşitlenmesi bazı Fransız ve İngiliz şirketlerinin millileştirilmesinin önünü açmıştır. Aynı yasada öngörülen Türkçe işlem yapma zorunluluğu sayesinde her firma

²⁴Ahmad ,1985, a.g.k., s. 53-57.

²⁵ D. Avcıoğlu (1968). *Türkiye'nin Düzeni*, II. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları, s. 266.

²⁶Düstur (1914). II. Tertip, Cilt: 6, s. 1273. Ayricabkz, T. Taner (1956).*Kapitülasyonlar Nasıl İlgalandı?*, İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 624,625.

²⁷ Ecnebi Anonim ve Sermayesi Eshama Münkasım Şirketleri ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Düstur* (1330). II. Tertip, Cilt: 7, s. 142-148.

²⁸ Toprak, 1995, a.g.k., s. 13.

en azından bir Türk çalıştırmaya başlamıştır. Böylece yabancı şirketlerce tecrübe kazanan bazı çalışanlar sonradan kurulan milli şirketlere öncülük edebilmişlerdir.²⁹

Milli iktisat politikası çerçevesinde yapılan hükümet uygulamalarından birisi de kağıt para basımı hususundaki yetkinin Osmanlı Bankası'ndan hazineye devredilmesidir. Önceden Avrupalı devletlerin getirdiği kurallara göre icra edilen para basımı böylelikle İttihat ve Terakki Hükümetinin bir görevi haline gelmiştir.³⁰ Bunun yanında tarım politikaları yenilenerek iâşe meselelerinin çözülmesi hedeflenmiştir. Bu minvalde çiftçilere ayrı ayrı toprak dağıtılması yerine üretimin artırılması amacıyla büyük çiftliklerin teşkil edilmesi planlanmıştır.³¹ Köylülerin birer asker olarak görülmesi toprak ağası sistemini pekiştirmiştir. Zira İttihat ve Terakki hükümeti ordu için köylülerden destek almak yerine köylüleri çalıştıran toprak sahiplerinden destek almayı öngörmüştür. Böylece hem asker toplama hem de orduya iâşe ve silah gibi meseleler için finansman sağlama hususunda bir kolaylık sağlanacağı düşünülmüştür. Ayrıca büyük toprak sahiplerinin önemli bir kısmının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın olması öngörülen sistemin parti tabanında kabulünü kolaylaştırmıştır.³² Milli sermayenin ve tarımın desteklenmesi amacıyla tarım makinelerinin ithalatından alınan gümrük vergileri de kaldırılmıştır. Böylece toprak sahiplerinin hem savaş sırasında gereken tarımsal üretimi gerçekleştirebilmesinin sağlanması hem de sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Çiftçilikle alakası bulunan kadınlar ve askerlikten muaf olan erkeklerin tarımda zorunlu çalıştırılması da aynı hedef çerçevesinde uygulamaya konulan politikalarındandır.³³

Tarım ve ticarete millileşme amacıyla 16 Ağustos 1916 tarihinde çıkartılan bir geçici kanun ile Aydın, Turgutlu, Mudanya ve Suriye demiryolu işletmeleri kamulaştırılmıştır.³⁴ Kamulaştırılmadan önce işletmelerin tamamı yabancı şirketlerin kullanımındadır. Aynı sene içerisinde bir geçici kanun daha çıkartılarak denizlerde Osmanlı gemilerine kabotaj hakkı sağlanmıştır. Yeni bir orman kanunu ile ihale usulüyle ormanların satışı yetkisi de hükümete verilmiştir. Buna göre ihaleyi kazanan

²⁹Tatar, 2007, a.g.k., s. 47-48.

³⁰Toprak, 2019, a.g.k., s. 315-342.

³¹ Avcıoğlu, 1968, a.g.k., s. 264.

³²Ahmad, 1985, a.g.k., s. 74.

³³ Avcıoğlu, 1968, a.g.k., s. 265.

³⁴ Toprak, 1995, a.g.k., s. 68-69.

firmaların senetlerinin %50'sinin 3 aylık süre için yerli sermayeye açılması zorunluluğu da getirilmiştir.³⁵

Sonuç olarak İttihat ve Terakki Partisi, milli iktisat politikası çerçevesinde ticaret ve tarım hususunda birçok uygulamaya gitmiştir. Yurtdışına öğrenciler göndererek milli şirketlerin kurulmasına öncülük etmelerini hedeflemiştir. Tarım makinelerinden iâşe meselesine, ormanların satışından toprak dağıtımına kadar birçok alandan millileştirme çizgisi takip edilmiştir.³⁶

1.2.Birinci Dünya Savaşı ve İâşe Politikası

Birinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte Osmanlı topraklarında, İstanbul başta olmak üzere birçok bölgede iâşe sorunları baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunların sebeplerine ayrıntılı bir şekilde değinen Toprak³⁷ ordunun gıda ihtiyacının karşılanmasından İstanbul'da ekmek imal ve satışına, değirmenciler ve fırıncılar arasındaki husumetlerden yükselen fiyatlara kadar birçok noktaya dikkat çekmiştir. Örneğin Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odasının seferberlik ilan etmesiyle birlikte fırıncılar, tüccarlar ve değirmenciler arasında yaşanan anlaşmazlıklar ekmek temin edilmesini güçleştirmiştir. Bunun ana nedenlerinden birisi seferberlikten henüz dört gün evvel un fiyatlarının 90 kuruştan önce 140'a sonra 300 kuruşa çıkmasıdır. Bunların yanı sıra milli iktisat politikası çerçevesinde üretilen politikaların yabancı sermayeyi saf dışı bırakması da iâşe problemlerini tetiklemiştir. Zira yabancı firmalardan alınan vergilerin artırılması, Türkçe iletişim zorunluluğunun getirilmesi, orman kanunu ile ihalelerde millileştirme yoluna gidilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması hem Avrupalı devletlerin hem de yabancı girişimcilerin Osmanlı'dan çekilmeye başlamasına sebep olmuştur. Bunların yanı sıra savaş ekonomisi ve politikalar hasebiyle iktisadi ve sosyal alanda yaşanan değişikliklerin etkilediği iâşe meselesinin daha detaylı ele alınması, kurumlar bazında bir inceleme ile mümkün olacaktır.Bu minvalde İttihat ve Terakki Hükümetinin özellikle iâşe sorunlarına bir çözüm olarak kurduğu Heyet-i Mahsusa-ı Ticariyye, Merkez ve Taşra İâşe Heyetleri, İâşe Umum Müdürlüğü, İâşe Meclisi, İâşe

³⁵ T. Akkuş (2008).*Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*, ÇTTAD, VII/16-17, Bahar-Güz, s. 73.

³⁶Tatar, 2007, a.g.k., s. 49.

³⁷Toprak, 2019, a.g.k., s. 408-449.

Nezareti, İktisadiyat Meclisi ve Umur-ı İktisadiye Nezareti'nin yanı sıra şeker ve gaz ticareti ile İttihat ve Terakki Partisi kongreleri ayrı ayrı incelenecektir.³⁸

1.2.1. Havayic-i Zaruriyye Komisyonu

İstanbul'da 2 Ağustos 1914 tarihinde seferberliğin ilanı ile birlikte başlayan ekmek temini ve diğer iâşe sorunlarına acil bir önlem almak amacıyla İstanbul valisi, Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıfları ile Ticaret ve Sanayi Odası temsilcileri Vilayet Konağı'nda toplanmışlardır. Bu toplantıya dönemin dahiliye nazırının başkanlık etmesi ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin il teşkilatının katılması alınan kararlardaki hükümet etkisinin bir kanıt niteliğindedir.³⁹ Komisyon, halk ve ordunun temel besin ihtiyaçlarının karşılanması, iâşe meselelerinin görüşülmesi, piyasa fiyatlarına gerekli müdahalelerin yapılması ve istiflenen gıda maddelerinin tespit edilmesi amacıyla kurulmuştur. Yapılan ilk toplantıda konu ile alakalı bazı yetkililer de çağırılarak gıda maddelerinin temini hususunda tüketicinin korunmasının gerekliliği tartışılmıştır. Narh sorununa çözüm olabilmesi açısından un ve ekmek fiyatlarının sabitlenmesi yönünde karar alınmıştır. 5 Ağustos 1914 tarihli bu karara göre unun çuval fiyatı 110 kuruş, ekmeğin kilo fiyatı ise 55 para olarak sabitlenmiştir.⁴⁰ Ancak alınan bu karar, özellikle savaş koşulları altında ticaret yapmaya çalışan tahıl tüccarlarını zor duruma sokmuştur. İtirazların bildirilmesi üzerine 12 Ağustos 1914 tarihinde yeni bir karar alan komisyon ekmeğin kilo fiyatını 60 paraya çıkartmıştır.⁴¹ Bu karar fırıncılar, değirmenciler ve tüccarlar arasındaki problemlerin giderilmesi için yeterli olmamıştır. Zira seferberliğin ilan edildiği ağustos ayı boyunca demiryollarının neredeyse tamamının asker sevkiyatı için kullanılması ve ordu iâşesi amacıyla çiftçinin elindeki et, hububat, soğan, yağ gibi bazı ürünlerin %25'ine el konulması, İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde iâşe sorunlarının giderek artmasına sebebiyet vermiştir.⁴² Sorunların giderilmesi amacıyla komisyonun yanı sıra İstanbul Şehremaneti de bazı önlemler almıştır. Örneğin hububat alımı bizzat Şehremanet tarafından gerçekleştirilmeye başlanmış, tüccarın ve çiftçinin kaygılarının giderilmesi amacıyla zararlara karşılık tazmin teminatı verilmiş, köylerden

³⁸Toprak, 2019, a.g.k., s. 408-409.

³⁹Toprak, 2019, a.g.k., s. 409

⁴⁰Şehremaneti'den(4Teşrin-i Evvel 1330).*DersaadetTicaretOdasıGazetesi*, s. 583.

⁴¹Toprak, 2019, a.g.k., s. 408-409.

⁴²Havadis-i Dahiliye(30 Ağustos 1330-6 Eylül 1330).*DersaadetTicaretOdasıGazetesi*, s. 540-554.

ordu iaşesi için alınan aşar zahiresinin yeterli olacağı yönünde bir karar alınarak halk ve tüccarın elinde bulundurduğu hububata dokunulmayacağını teminatı verilmiştir.⁴³

1.2.2. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye

Havayic-i Zaruriyye Komisyonu tarafından verilen güvenceler ve alınan önlemler iaşe sorunlarının giderilmesi için yeterli olamamıştır. Hububat mallarının birçoğu tüccarlar tarafından piyasadan çekilmiştir. Bunun yanı sıra çiftçiler mallara el konulacağı düşüncesiyle ekim miktarlarını sınırlamışlardır. İttihat ve Terakki hükümeti de özellikle İstanbul'un iaşe meselelerinin tüccarlara bırakılamayacağı, savaş durumunda hükümetin kuracağı bir kurum vasıtasıyla yürütülmesi gerektiği yönünde fikir birliğine varmıştır. Sonuç olarak İstanbul'un un ve ekmek sorunlarının yanında tüm hububat problemlerine de köklü bir çözüm getirebilmek amacıyla İttihat ve Terakki İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nden Kâtip İzzet Bey başkanlığında bir teşkilat tesis edilmiştir.⁴⁴ Bu teşkilatın oluşturulmasına Şehremaneti öncülük etmiştir. Heyet-i Mahsusa-ı Ticariyye adı verilen teşkilatın başına, İttihat ve Terakki'nin 1916 tarihli kongresinde zahire borsası ile alakalı endişelerini dile getirecek olan Kara Kemal Bey getirilmiştir.⁴⁵

Teşkilat adına yapılan ilk girişim Anadolu'daki tahıl merkezleri olan Konya, Karaman, Ankara, Eskişehir ve Ereğli ile bağlantılar oluşturulması olmuştur. Bu bağlantılar vasıtasıyla Ekim 1914 tarihi itibarıyla başkente günde 20 ve toplamda 3600 vagon un taşınması kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Hububat işini tüccarlardan alarak hükümetin kurumlarına sevk etmeyi hedefleyen teşkilat, getirilen buğdayın İstanbul'daki değirmenlerde öğütülmesini ve İttihat ve Terakki bünyesindeki Ekmekçiler Cemiyeti vasıtasıyla fırınlara dağıtılmasını sağlamıştır. Ekim 1915 tarihine kadar devam ettirilen bu uygulama Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi'nin kurulmasıyla beraber şirket eliyle sürdürülmüştür. Bu tarihten itibaren iaşeye yönelik alım-satım meselelerinin tamamına AMMOAŞ bakmaya başlamıştır. Heyet-i Mahsusa-ı Ticariyye'nin başkanı olan Kemal Bey tarafından kurulan milli şirketlerin ilki olarak

⁴³İstanbul Vilayeti'nden, (25 Teşrin-iEvvel 1330).*DersaadetTicaretOdasıGazetesi*, s. 609.

⁴⁴Kemal Bey (7 Teşrin-iEvvel 1332). *İaşeMeselesi*, Tanin, s. 2.

⁴⁵Kemal Bey (7 Teşrin-iEvvel 1332). *İaşeMeselesi*, Tanin, s. 2.

⁴⁶MühimBirTeşebbüs (14 Kanun-iEvvel 1330).*DersaadetTicaretOdasıGazetesi*, s. 665.

bilinen AMMOAŞ 23 Eylül 1915 tarihinde, 20 sene boyunca hizmet vermesi amacıyla kurulmuştur.⁴⁷ Milli iktisat politikası çerçevesinde şirketin sermayesinin önemli bir bölümü Anadolu tüccarı tarafından ödenmiş ve pay sahiplerinin tamamının Osmanlı uyruklu olması şartı getirilmiştir.⁴⁸ Bağdat, Konya ve Ankara demiryolu güzergahı üzerinde yapılan yün, koyun, tiftik, deri, afyon gibi ürünlerin alım-satım işleri ile meşgul olan şirket özellikle savaş yılları içerisinde büyük bir kar elde edilmesini sağlamıştır. Faaliyete geçilen ilk sene yaklaşık %44 net kar elde edilmiştir. Zira 1915 senesi içerisinde yaklaşık 135 bin liralık ödenmiş sermayede 60 bin liralık bir kar yakalanmıştır. 1916 senesinde ise bu rakam neredeyse 320.000 liraya ulaşmıştır. Toprak⁴⁹ ikinci senesinde Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi'nin %159 kar oranına ulaştığını belirtmektedir.⁵⁰

AMMOAŞ İstanbul ve çevresindeki iaşe meseleleriyle 1916 senesinin başlarına kadar ilgilenmiştir. Yapılan sözleşmenin sona ermesi, yetkinin Şehremaneti'ne devredilmesine sebebiyet vermiştir. Ancak şirket, ticari ilişkilerin güçlü olmasının da etkisiyle savaşın sonuna değin faaliyetini sürdürmüştür. Aynı dönem şehremanlik görevini sürdüren İsmet Bey şirketin yetki devrinin üzerine İstanbul'daki değirmenlere el koyarak buğdayın öğütülmesi için yeni bir idarenin teşkilini sağlamıştır. Bu minvalde kurulan Tahniye İdaresi zaten 1914 yılı itibariyle İstanbul'da öğütülmesi kararlaştırılan buğdayın Şehremanet'e ait değirmenlerce daha uygun fiyatlara ve daha hızlı şekilde una çevrilmesini sağlamıştır.⁵¹

İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde yaşanan iaşe sıkıntıları yalnızca ekmek, un ve hububat ile sınırlı değildir. Bunların yanı sıra şeker ve gazın temini hususunda da problemler baş göstermiştir.⁵² Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye şeker, gaz, zeytin ve bulgur gibi birçok tüketim maddesi için de faaliyet göstermiştir. Örneğin Osmanlı-Rus çatışmasıyla birlikte bir günde üç katına çıkan şeker fiyatlarına karşılık Şehremaneti tarafından narh uygulaması başlatılmıştır. Böylece şekerin fiyatı 5 kuruşa

⁴⁷(5 Teşrin-i Sani 1331).Anadolu Milli Mahsulat Şirketi *Türk Yurdu*, Yıl 5, Cilt: 9, Sayı: 5, s. 96.

⁴⁸Toprak, 2019, a.g.k., s. 409-410.

⁴⁹Toprak, 2019, a.g.k., s. 410.

⁵⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti (1918), Memalik-i Osmaniye'de Osmanlı Anonim Şirketleri, İstanbul; Hukuk Matbaası, s.33.

⁵¹O. Nuri (1927). İstanbul Şehremaneri, İstanbul: Şehremaneti Matbaası, s. 430.

⁵²Toprak, 2019, a.g.k., s. 411.

sabitlenmiştir⁵³. Savaştan önce önemli bir kısmı Avusturya'dan ithal edilen şeker Sırbistan'ın düşman ilan edilmesiyle beraber ithal edilemez olmuştur. Çare olarak İtalya üzerinden şeker getirilmesi kararlaştırılmış ancak narh uygulamaları tüccarın farklı mallara yönelmesine neden olmuştur. Şeker ihtiyacının artması üzerine Şehremaneti, tüccarın getirdiği şekerin bir kısmının belirlenen fiyat üzerinden satılması kalanının ise serbest bir şekilde satılabilmesi yönünde karar almıştır. Bunun yanı sıra bakkal esnaflarının peşin ödeme yapamaması üzerine getirilen şekerin yarısının Şehremaneti tarafından satın alınması ve esnafa veresiye usulüncə satılması kararlaştırılmıştır. Şubat 1915 tarihinde İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girmesiyle birlikte şeker ithalatı yeniden sorun haline gelmiştir. Bu tarihten sonra çuval fiyatı 10 liraya yükselen şekerin Şehremaneti tarafından toplanarak karneye bağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁴

1915 yılı içerisinde Sırbistan'ın yenik düşmesi ile Avusturya'dan şeker ithalatının yeniden önü açılmıştır. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin üstlendiği görüşmeler sonucunda 1916 yılına kadar 833 vagon şeker ithal edilmesi sağlanmıştır. 5 Mayıs 1916 tarihinde Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye'nin sermaye sağlayarak Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketini kurmasıyla birlikte şeker ithalat ve dağıtımı şirkete devredilmiştir.⁵⁵

Savaşın başlamasıyla birlikte daha önce Rusya, ABD ve Romanya'dan ithal edilen gazı bulmak artık bir sorun haline gelmiştir. Bunun üzerine öncelikle Bulgaristan ile anlaşma sağlayan Hükümet, demiryolu hatlarının askeri sevkiyat için tahsis edilmesi hasebiyle başarılı olamamıştır. Ardından Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye yeni arayışlara girmiştir. Romanya ile sağlanan antlaşma ise Jistovi demiryolu hattının ticari taşımalara kapanmasıyla feshedilmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin süren gaz sıkıntısı için net çözüm bulunamamıştır.⁵⁶

⁵³GazveŞekerFiyatı-Şehremaneti'nden (25 Teşrin-iEvvel 1330).*DersaadetTicaretOdasıGazetesi*, s. 610.

⁵⁴Toprak, 2019, a.g.k., s. 412-413.

⁵⁵ TicaretveZiraatNezaret-i (1918).*Memalik-i Osmaniye'deOsmanlıAnonimŞirketleri*, İstanbul: HukukMatbaası,s. 107-108.

⁵⁶Toprak, 2019, a.g.k., s. 414.

1.2.3. Merkez/Taşra Heyetleri

Savaş koşulları altında oluşan iaşe sıkıntısının giderilmesi noktasında hükümetin girişimleri beklenen sonuçları getirmeyince Almanya'daki iaşe örgütü örnek alınarak merkez ve taşralarda örgütlenmeye gidilmiştir. 23 Temmuz 1916 tarihinde İaşe Kanun-ı Muvakkat'ı yayınlanarak Osmanlı Devleti iaşe meselesi için bölgelere ayrılmıştır. Bölgeler arasında gıda maddelerinin geçişi yasaklanarak iaşe örgütlenmeleri oluşturulmuştur⁵⁷. Merkez ve taşra iaşe heyetlerinin başkanlığına ise Almanya Devleti'nin tahıl örgütü kurucularından biri olan Hugo Meyerkarne getirilmiştir.⁵⁸ İaşe Kanun-ı Muvakkat'ı ile Merkez İaşe Heyeti'ne her türlü gıda maddesinin alım-satımı hususunda yetki verilerek 3 milyon liralık bir ödenek ayrılmıştır. 11 Eylül 1916 yılında yayınlanan tüzükle Osmanlı toprakları üç ana bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerin ilkinde İstanbul, Edirne, Ankara, Aydın, Konya, Hüdavendigar, Eskişehir, Kütahya, Niğde, Menteşe, Antalya ve İzmit yer almıştır. Buralarda buğday, arpa, yulaf, çavdar ve mısır gibi her türlü hububat ürününün alım-satımı iaşe heyeti yetkililerince yapılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu nüfus bakımından en yoğun ilk bölgenin idaresine Kara Kemal Bey'i atamıştır. İkinci bölgenin içinde Adana, Suriye, Beyrut, Halep, Kudüs, İçel ve Lübnan yer almıştır. Bunların dışında kalan tüm il ve livalar üçüncü bölgede sayılarak buralarda hububatın alım-satımı serbest bırakılmıştır.⁵⁹

Merkez-Taşra heyetlerinin teşkilat yapılanmaları ithalat, ulaşım ve dağıtım ekseninde şekillendirilmiştir. Buna göre dış ülkelere gönderilmek üzere özel satın alma komisyonları teşkil edilirken bölgeler arasında taşımının sağlanması ve gıda maddelerinin dağıtımı için de Vilayet ve Liva Tali Heyetleri kurulmuştur. Ayrıca 7 Ağustos 1916 tarihinde çıkartılan bir geçici kanun ile birlikte Şehremaneti, İstanbul için gereken besin maddelerinin yanı sıra odun ve kömür gibi temel ihtiyaç maddelerinin temin ve taşınmasında yetkili kılınmıştır. Savaş yılları içerisinde narh yolu ile yapılan müdahalelerin piyasadaki ürünlerin saklanmasına sebep olduğu anlaşıldığından hem

⁵⁷Düstur (1332). II. Tertip, Cilt: 8, s. 1230-1231.

⁵⁸Sadrazam Paşa Hazretlerinin İaşe Meselesi Hakkındaki Beyanatı (21 Şubat 1917). Tasvir-i Efkar).s. 1.

⁵⁹Toprak, 2019, a.g.k., s. 422.

dönem Sadrazamı Talat Paşa hem de Merkez İaşe Heyeti Müdürü Hugo Meyerkarne uygulamasında karar kılmıştır.⁶⁰

İaşe Heyeti ve Hükümetin narh karşısındaki tutumu savaş sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak ekmek, un ve buğdayın temini noktasında yaşanan sıkıntılar bu ürünlerin fiyatlarının tekrar sabitlenmesine neden olmuştur. 14 Ekim 1916 tarihinde yapılan narh ile ekmek fiyatları İstanbul, Ankara ve Konya için 2 kuruş; İzmir ve Bursa için 2 buçuk kuruş ve Trakya bölgesi için 3 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu fiyatlar bir hafta yürürlükte kaldıktan sonra narh yetkisi valilere devredilmiştir. 12 Nisan 1917 tarihinde eski üç bölge sistemi yeniden ele alınmıştır. Bu tarih itibarıyla Osmanlı Devleti 5 iaşe mıntıkasına ayrılmış, yerel iaşe örgütlenmeleri güçlendirilmiştir⁶¹. Bu ayrımda da en etkili bölge birinci mıntika olmuştur. Bu mıntıkada yetkilendirilen Kemal Bey özellikle yoksullaşan memurların tamamına aylık düzenli erzak yardımının teminatını vermiştir. Bunun yanı sıra işleri kötü giden, savaş ekonomisinden etkilenen 200 bin vatandaş için düzenli olarak aş evi kurulmasını sağlamıştır.⁶²

1.2.4.İaşe Umum Müdürlüğü ile İaşe Meclisi

Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet'in ilanından önceki iktisadi politikaları incelendiğinde ticari ve zirai faaliyetlerle ilgilenecek bir üst kurumun var olmadığı görülmektedir. Her dönem alt birimlere devredilen ziraat ve ticaret işleri için Meşrutiyet döneminde ayrı bir kurumun teşkili öngörülmüştür. İaşe Umum Müdürlüğü burada bahsedilen ihtiyaçtan doğan bir kurum olarak nitelendirilmektedir. Ancak kurumun teşkil edilerek faaliyete geçirilmesinde etkili olan birçok dinamik mevcuttur. Bunlardan biri, evvelden Havayic-i Zaruriyye Komisyonu ve Merkez-Taşra İaşe Heyetlerinde başkanlık yapmış olan Kemal Bey'e, dönemin ileri gelenlerinden Enver Paşa tarafından yapılan ağır eleştirilerdir. Zira Enver Paşa'nın yaveri olan Mümtaz Bey'in parti merkezinde Kemal Bey'e ithafen *“partiye ticarethaneye çevirdiniz[...]Hükümet üyeleriyle genel merkez el ele verip zengin olmak derdine düştünüz. Sizden ilham alan taşra vali ve kaymakamları hükümet işlerinden ziyade ticarete önem vermeye*

⁶⁰“İaşe Meselesi: İaşe Heyet-i Müdür-i Umumisiyle Bir Mülakat” (13 Mart 1917).Sabah, s. 1.

⁶¹Düstur (1333).II.Tertip, Cilt: 9, s. 632-634.

⁶²“Birinci İaşe Mıntıkası Reisi ile Mülakat” (28 Temmuz 1917).İkdam, s. 1.

*başladılar. [...] İstifa edip ticarethane açmalısınız”*⁶³ sözlerini sarf etmesi yapılan eleştirilerin boyutunu göstermektedir. Bu örnekte olduğu gibi özellikle politikanın içerisinde aktif bir şekilde yer alan subayların birçoğunun hem sivillerin siyasi güç kazanmasını hem de yaşanan yolsuzlukları ağır bir dille eleştirdiği bilinmektedir.⁶⁴

Ticaret ve ziraat işleri için bir üst kurumun olmaması, hükümetin önemli mevkilerinde görev alan subayların sivilleri eleştirmesi ve yolsuzluk iddialarının yanı sıra savaş yıllarında ordu iâşesinin aksaması yeni bir kurumun teşkil edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Askeri personeller ellerinde daha fazla ulaşım aracının bulunduğunu; o nedenle askeri sevkiyatların yanı sıra iâşe sevkiyat ve dağıtımının da kolayca yapılacağını düşünmektedir. 18 Ağustos 1917 tarihinde 12 maddelik bir geçici kanun çıkartılarak men-i ihtikar ve iâşe heyeti kanunları lağvedilmiştir. Bu kanun ile beraber Harbiye Nezaretine bağlı olarak İâşe Umum Müdürlüğü kurulmuştur.⁶⁵ Müdürlüğün idaresine İsmail Hakkı Paşa getirilmiştir.⁶⁶

12 maddelik Genel İâşe Kararnamesi’nin 2. ve 3. maddelerinde kurumun yetkileri düzenlenmiştir. Buna göre yurtdışı ve yurtiçi hububat, yiyecek ve yem gibi temel gıdaların alımı ve halk ve ordunun ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasında yetkilendirilmiştir. Dördüncü maddede ise önceden iâşe ile ilgilenen kurumlara verilmesi kararlaştırılan 3.5 milyon liralık ödeneğin kalan kısmının İâşe Umum Müdürlüğüne verilmesi düzenlenmiştir. İâşe meselesinin, savaşın toplumu ve ekonomiyi olumsuz etkilemesi hasebiyle ciddiye alınması gerektiği de 6. Maddedeki düzenlemelerle ortaya koyulmuştur. Zira bu madde ile kurum tarafından çıkartılacak hükümlere uyulmaması durumunda direkt hapis cezasının uygulanacağı belirtilmiştir. Sekizinci maddede ise kurum memurları tarafından oluşturulan tutanakların resmi evrak olduğu belirtilmiştir. Müdürlük içerisinde istişare yapılabilmesi ve kararların bu yolla alınabilmesi için bir iâşe meclisi kurulmuştur. Meclis-i Ayan, Şehremaneti,

⁶³Tatar, 2007, a.g.k., s. 71-72.

⁶⁴M. Esatlı (1975). *İttihat ve Terakki*, 1. Baskı, İstanbul: Hürriyet Yayınları, s. 555-556

⁶⁵*Düstur*(1917). II. Tertip, Cilt: 9, s. 708-710

⁶⁶Tatar, 2007, a.g.k., s. 72.

Dahiliye Nezareti, Ziraat Müdürlüğü ve Meclis-i Mebusan tarafından atanacak olan üyelerin haftada 3 gün toplanması kararlaştırılmıştır.⁶⁷

İaşe Umum Müdürlüğü'nün idaresi ve teşkilat yapısı Enver Paşa ile çevresindeki subaylar tarafından kontrol edilmiştir. Özellikle ordu merkezi sayısı kadar iaşe mıntıkası oluşturulması ve bu mıntikaların yönetiminin ordu komutanlarına verilmesi bu durumun kanıtıdır. Bölgelere bağlı olan her vilayet, mutasarrıflık ve sancak içerisinde iaşe komisyonları kurulmuş, böylece çiftçi, tüccar ve fırıncıların tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. İaşe Umum Müdürlüğü ilk olarak bir bildiri yayınlamış ve üretici ile tüccarların ellerinde bulunan hububat miktarını bildirmeleri istenmiştir. Aksi takdirde ellerindeki hububata en konulacağı yönünde ihtarda bulunulmuştur. Ardından fırınların ve diğer unlu mamul üreten dükkanların ellerinde bulunan una el konularak satış yasağı getirilmiştir.⁶⁸ Tüm temel ihtiyaç ürünlerinin tek elden dağıtımına, bunun için karne sisteminin getirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca ekmek karnesi ile gaz, kömür gibi diğer temel maddelerinin de alınabileceği duyurulmuştur.⁶⁹

Kurumun dağıtım usullerinin memurların mağdur olmasına sebebiyet verdiği iddiaları birkaç gazetede yer bulunca hükümet 25 Eylül 1917'de bir geçici kanun ile memurlara düzenli evrak dağıtılmasına karar vermiştir.⁷⁰ Kararnamede bahsedilen memurlar ifadesi tüm subay, öğretmen, polis ve jandarmaları ihtiva etmektedir.⁷¹

İaşe Umum Müdürlüğü ve üretilen politikalar da önceki kurumlar gibi yetersiz kalmıştır. Zira savaş sonuna kadar İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde hububat, gaz, şeker, kömür gibi önemli ürünlerin eksikliği hissedilmiştir. Yalnızca halk içerisinde değil orduda da iaşe sorunları devam etmiştir. Bunun nedenlerinden bazıları savaş ekonomisini fırsat bilerek yolsuzluk yapan hükümet üyeleri, subaylar ve tüccarlar ile dış ticaretin neredeyse hiç yapılamıyor oluşudur. Bunun önüne geçilmesi için alınan bazı önlemler de olmuştur.⁷² Örneğin savaş esnasında servet elde eden şirket ve bireylerin sene sonunda %15 vergi vermesi kararlaştırılmıştır. Bu minvalde 4 Nisan 1918 tarihinde

⁶⁷ (21 Nisan 1918). Tanin

⁶⁸ (30 Ağustos 1917). Sabah, akt; Tatar, 2007, a.g.k., s. 73.

⁶⁹ (6 Teşrin-i Sani 1336-1917). Vakıf

⁷⁰ (25 Teşrin-i Evvel 1917). Vakıf; İktisadiyat Mecmuası, Yıl 2, Sayı: 56.

⁷¹ Düstur (1917). II. Tertip, Cilt: 9, s. 736.

⁷² "Temettü Vergisi" (19 Nisan 1333). İktisadiyat Mecmuası, Yıl 2, Sayı: 52, s.

bir geçici kanun çıkartılarak özellikle Kemal Bey ve İsmail Hakkı Paşa gibi bazı isimlerin yolsuzluk yaparak elde ettikleri gelirlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁷³ Ancak gerek çıkartılan geçici kanunun zamanında yasalaştırılmaması gerekse yeni mali dönemden önce savaşın sona ermesi, öngörülen bu verginin alınmasına mani olmuştur.⁷⁴

1.2.5. İktisadiyat Meclisi

İttihat ve Terakki Hükümeti liberal yahut devletçi yaklaşımın piyasaları olumsuz etkilemesi hasebiyle iktisadi yapının ana kaidelerinin belirlenmesi ve denetlenmesi için yeni bir kurumun gerektiğini düşünmüştür. Zira piyasalara müdahale edilmediği zaman, özellikle temel besin maddelerinde fiyat artışları olurken müdahalelerin piyasadaki malın stoklanmasına sebep olduğu gözlemlenmiştir. O nedenle İaşe Umum Müdürlüğü ile aynı sene içerisinde, ekonomik yapının ana hatlarının belirlenmesini ve kontrol altında tutulmasını sağlayacak olan İktisadiyat Meclisi kurulmuştur. Meclisin üye sayısı önemli birçoğu atanmak üzere 24 olarak belirlenmiştir. İlk yapılan atamadaki üyelerden biri de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü üyelerinden biri olan Ziya Gökalp olmuştur. Bir başka önemli isim ise Birinci Dünya Savaşı boyunca teşkil edilen iaşe kurumlarının neredeyse tamamında idari görev almış olan Kemal Bey'dir.⁷⁵

İktisadiyat Meclisi'nin fiilen iaşe sorunlarıyla uğraşması istenmediğinden ve bir üst kurum olarak görev yapması beklendiğinden İaşe Umum Müdürlüğü ve Ziraat Nazırı gibi ilgili kurumları denetlemek üzere yetkilendirilmiştir. Denetlemenin yanı sıra tüm iaşe kurumları için yönlendirme yetkisini de haizdir. Bunların yanı sıra devletin iktisadi açıdan gelişebilmesi için gereken uygulamaların birer kanun tasarısı halinde hazırlanması, hazırlanan taslakların Meclis ve Hükümete sunulması, kabul edilen tasarıların yürütme aşamasının denetlenmesi ve gümrük ile ulaşım hususunda alınacak vergilerin ve tarifelerin meblağının belirlenmesi yetkileri de İktisadiyat Meclisi'ne verilmiştir. Yapılan toplantılara bakanların katılma izni bulunurken yapılan ilk toplantıda serbest piyasa ve liberalizm reddedilerek devlet müdahaleciliğinin bir çözüm

⁷³ Düstur (1918). II. Tertip, Cilt: 10, s. 422-423

⁷⁴Tatar, 2007, a.g.k., s. 76.

⁷⁵Tatar, 2007, a.g.k., s. 70.

olduğu kanısına varılmıştır.⁷⁶Varılan konsensüs, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı itibariyle politikalarda ağırlığını gösteren milli iktisadi ekonominin 1917 sonrasında da devam edeceğinin kanıtı niteliğindedir. Bu minvalde hazırlanan ilk kanun tasarısı şeker kıtlığına karşı bir önlem niteliğinde olup ithalat yerine ülke içerisinde fabrikalar kurulması ve kurulacak fabrikaların sermaye açısından desteklenmesi üzerinedir. Bu sayede yeni kurulacak fabrikaların milli sermaye ile desteklenerek ihtiyacın ülke içerisinde giderilmesi amaçlanmıştır.⁷⁷Tasarının sunulmasının hemen ardından şeker ithalatından alınan vergiler arttırılmıştır.⁷⁸

İktisadiyat Mecmuası yazarlarından Tekin Alp bir yazıda müdahaleciliği savunduğu ancak bunun devletin üretim yapması anlamına gelmediği yönünde görüş bildirmiştir. Buna göre ithal ve ihraç edilecek malların belirlenmesi noktasında yapılacak müdahaleler yeterlidir. Temel besin maddelerinin ve gaz, kömür gibi ihtiyaçların ithal edilebileceğini buna karşılık aynı ürünler için ihracatın önüne geçilmesi gerektiğini savunan İktisadiyat Meclisi'nin sahip olduğu temel düstur da Tekin Alp'in yazısında belirttiği şekildedir.⁷⁹ Benzer şekilde Tanin gazetesinde de dönem içerisinde devletin ithalat-ihracat noktasında müdahalesinin savunulduğu görülmektedir.⁸⁰ İktisadiyat Meclisi'nin kurulmasının ardından dönem aydınları bir bakanlığın da teşkil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Zira kurulacak olan bir bakanlık denetim ve kontrolün yanında, kurumlara direkt müdahale edebilecek ve hatta iaşe noktasında aktif faaliyet de gösterebilecektir.⁸¹

1.2.6. İaşe Nezareti

İaşe Nezareti'nin kurulma sürecinde İktisadiyat Meclisi'nin önemli bir etkisi bulunmaktadır. 1 Ocak 1917 tarihinde resmen kurulan İktisadiyat Meclisi'nin yetkilerinin sınırlandırılması, kurumun yalnızca danışmanlık için kullanılmasına sebep olmuştur. Çalışmanın önceki metinlerinde de değinildiği üzere dönemin aydınları her

⁷⁶ (20 Kanunusani 1917). Sabah; ayrıca bkz.: (28 Temmuz 1917). İkdâm.

⁷⁷ (1 Mart 1333).İktisadiyat Mecmuası, Yıl 1, Sayı: 43, s. 8.

⁷⁸Tatar, 2007, a.g.k., s. 71.

⁷⁹(30 Ağustos 1333).İktisadiyat Mecmuası, Yıl 3, Sayı: 62, s. 1.

⁸⁰“İhracat Meselesinin Tanzimi”(30 Eylül 1916). Tanin

⁸¹ (17 Mart 1334). Tanin; (18 Mart 1918). Vakıf.

fırsatta bir ekonomi nazırlığının gerekliliğini savunmuştur.⁸² Bu açıdan meclis içerisinde ilk olarak Umur-ı İktisat Nezareti adı altında bir bakanlığın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu bakanlığın, Tanzimat sonrası varlık gösteren Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin yetkilerine haiz olması düşünülmüştür. Böylece yalnızca iâşe meselelerinin değil bir bütün olarak iktisadi yapının her alanına müdahale ederek ekonominin düzeltilmesini sağlayacak olan bakanlık için Mecliste muhalif fikirler meydana çıkınca fikir askıya alınmıştır. İktisat Nezareti'nin kuruluşu 1920 yılında TBMM tarafından gerçekleştirilebilmiştir.⁸³

Birinci Dünya Savaşı boyunca kurulan iâşe kurumlarının hiçbiri ihtikar ve diğer yolsuzlukları önleyememiştir. Bu nedenle geniş yetkileri olan bir bakanlığın kurulması yönünde fikir birliğine varılmıştır. Aynı dönem 11 Ocak 1918 tarihinde Takvim-i Vekayi'de İâşe Umum Müdürlüğü tarafından yayınlanan bir bildiri de İâşe Nezareti'nin kurulmasına öncülük etmiştir.⁸⁴ Raporun ardından 30 Temmuz 1918 tarihinde çıkartılan bir kararname ile İâşe Nezareti resmen kurularak görev ve yetkileri belirlenmiştir. Nezaretin başına Kemal Bey getirilmiştir. Kararname de verilen yetkiler aşağıdaki gibidir;

- İâşe Nezareti alım-satım işlemlerinin her safhasında yetkilidir.
- Gereken bazı alanlarda doğrudan üretim amacıyla fabrika kurulması yetkisine haizdir.
- Üretimin arttırılması nezaretin ana görevidir.
- İhtiyaç duyulan iş gücü belirtildiği takdirde Harbiye Nezareti tarafından karşılanacaktır.
- Gerekli görülürse fabrikaların kamulaştırılması yetkisine haizdir.⁸⁵

İâşe Nezareti'nin verilen yetkiler doğrultusunda aktif bir şekilde politika üretebilmesi için beş milyon liralık bir bütçe tahsis edilmiştir. Bunun yanında ordunun

⁸² Z. Toprak (2003). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Homer Kitabevi, s. 179-180.

⁸³ Toprak, 2003, a.g.k., s. 184.

⁸⁴ C. Doğru (2009). *Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İâşe Nezareti*, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Metinleri: 04, s.12.

⁸⁵ Toprak, 2003, a.g.k., s. 186-187.

kullanımı dışındaki tüm araçlar nezaretin kullanımına sunulmuştur. Merkez-taşra teşkilatının sistemli bir biçimde kurulabilmesi amacıyla yaklaşık bir milyon lira ek bütçe verilmiştir.⁸⁶ Nezaretin ilk faaliyeti aşevlerinin kurulması ve özellikle Kızılay'ın yetişemediği yerlerde insanlara yemek verilmesi olmuştur. Devlet destekli erzak dağıtımı, devlet memurlarına elbise verilmesi gibi faaliyetler de sosyal devlet olgusunun Türkiye adına temellerinin atılması olarak görülmektedir.⁸⁷ Ancak gerek lojistik ve çalışanların sayısının az olması ve ordunun nezarete yardımcı olamaması gerekse savaş ekonomisi içerisinde önceden getirilebilen malların dahi artık getirilemiyor oluşu İaşe Nezareti'nin faaliyetlerine mani olmuştur. Bunun sonucunda 7 Ekim 1918'de Talat Paşa'nın istifasından sonra İaşe Nazırı Kemal Bey'in görevi de sona ermiştir.⁸⁸

Talat Paşa Hükümeti'nden sonra Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulan yeni hükümet içerisinde İaşe Nazırlığına Celal Muhtar getirilmiştir. Fakat Celal Muhtar'ın nazırlığı 1,5 ay sürmüştür. Savaşın bitmesi ile birlikte deniz yolları açılmış, yiyecek sorunu sona ermiştir. İtilaf devletleri tarafından denetim altına alınmak istenen İaşe Nezaretide fonksiyonunu yitirmiştir. Sonuç olarak 28 Ekim 1918 tarihinde İaşe Nezareti tamamen kaldırılmıştır. Ona verilen yetki ve görevlerin önemli bir kısmı da Ziraat ve Ticaret Nezaretine bağlı birimlere devredilmiştir.⁸⁹

1.3.Milli Mücadele Dönemi İaşe Politikası

Milli Mücadele döneminde iaşe politikaları iki farklı karar alıcı tarafından uygulanmıştır. Bunlar İstanbul ve Ankara hükümetleridir. İstanbul hükümeti incelendiğinde, I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kurulan iaşe örgütleri ve aşevleri vasıtasıyla halkın ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak özellikle İstanbul'un 1918'de işgal edilmesiyle beraber devlet otoritesinin zayıflaması ve kamu düzeninin bozulması iaşe politikalarının da etkisiz hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmasıyla birlikte, Anadolu'da başlayan milli teşkilatlanma halkın yedirilip içirilmesi noktasında da üretilecek yeni politikaların önünü açmıştır. Böylece halkın

⁸⁶ V. Eldem, (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 46.

⁸⁷ Toprak, 2003, a.g.k., s. 188.

⁸⁸ Doğru, 2009, a.g.k., s. 15.

⁸⁹ Doğru, 2009, a.g.k., s. 21.

beslenme noktasında sübvansede edilmesi için TBMM hükümeti tarafından bazı önlemler alınmıştır. Dönem içerisindeki politikaların daha iyi anlaşılabilmesi açısından 1919-1923 yılları arasında, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin uygulamalarını ayrı ayrı incelemek gerekmektedir.

1.3.1. İstanbul Hükümeti

Milli Mücadele yılları içerisinde özellikle İstanbul'un ekmek, zahire ve kömür sıkıntıları için birçok önlem alınmıştır. Bunlardan bazıları; Anadolu illerinde bulunan zahire stoklarının İstanbul'a sevki, İstanbul'daki ekmek fiyatlarının birkaç defa narh suretiyle sabitlenmesi, esnaflar için yeni düzenlemelerin getirilmesi ve hububat ithalatının durdurulmasıdır. İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920'ye kadar İaşe Nezareti, Dahiliye Nezareti, Meclis-i Vükela ve Sadaret tarafından yürütülen iaşe çalışmalarından beklenen fayda sağlanamamış; işgalin ardından Anadolu ile İstanbul Hükümetleri arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur.⁹⁰ Bu nedenle Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti tarafından alınan iaşe önlemleri için 1918-1920 yıllarının incelenmesi gerekmektedir.

30 Temmuz 1918'de İaşe Umum Müdürlüğü'nün ismi İaşe Nezareti olarak değiştirilmiştir⁹¹. Bunun ardından nezaretin başına, o dönem Esnaf Cemiyeti Başkanı olan Kara Kemal getirilmiştir⁹². Vurgunculuğun, stokçuluğun ve her türlü fırsatçılığın önlenmesi için tam yetki ile donatılan İaşe Nezareti bunların yanı sıra ihraç edilecek malların belirlenmesi ve denetlenmesinden de sorumlu tutulmuştur. 1918'in sonunda İstanbul'daki gıda tüketimi I. Dünya Savaşı'nın öncesine nazaran %40 oranında azalmıştır. Bunun ana nedenlerinden birisi 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin sona ermesi ve dolayısıyla Kara Kemal Bey'in görevinin kısa süre içerisinde sona ermesidir. 1918 yılının ikinci yarısında un ve buğday fiyatları savaş döneminin en yüksek rakamlarına ulaşmıştır.⁹³ İttihat ve Terakki dönemi sona ermiş olsa da İaşe Nezareti, çalışmalarını bir müddet

⁹⁰ M. Temel (1998).*İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara: Hassoy Matbaacılık, s. 37-38.

⁹¹ Düstur (1917). II. Tertip, Cilt: 2, s. 708.

⁹² Temel, 1998, a.g.k., s. 38.

⁹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter: 213, Nr. 29; akt. Temel, 1998, a.g.k., s. 40.

sürdürmüştür. Bunun yanında Dahiliye Nezareti, Meclis-i Vükela ve Sadaret iâşe meseleleriyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. 20 Ocak 1919 tarihinde İâşe Nezareti'nin ismi yeniden İâşe Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir.

1919 yılı itibariyle gaz ve su şirketlerinin zam istekleri Meclis-i Vükela'da görüşülerek onaylanmıştır. Dersaadet Gaz Şirketi'nin %100'lük zam isteği 1 Şubat 1919'da ve Dersaadet Su Şirketi'nin yine aynı orandaki isteği 23 Mart 1919'da kabul edilmiştir. Kabul edilen zamların ardından halkın iâşe ihtiyacının daha da artacağını düşünülerek memurlara yapılan yardımların kapsamı genişletilmiştir.⁹⁴ Böylece Hariciye memurları ile Şura-yı Devlet çalışanlarına zeytinyağı, un, petrol, fasulye ve nohut yardımı yapılması kararlaştırılmıştır⁹⁵. Alınan bir diğer önlem de 27 Mayıs 1919'da çıkartılan ihracat nizamnamesidir. Bu nizamname ile buğday, arpa, ırmik, nişasta, ispiroto, petrol, gaz, kömür, bakliyat ve daha birçok ürünün ihracatı yasaklanmıştır.⁹⁶

19 Haziran 1919'da İâşe Umum Müdürlüğü lağvedilerek ekmek karnesi ve erzak dağıtım yöntemleri kaldırılmıştır⁹⁷. Bu kararın ardından dar gelirli vatandaşların olumsuz etkilenmemesi için askeri personeller ile mülki memurlara %250'nin üzerinde zam yapılmıştır. Ancak alınan önlemlere karşılık vurgunculuk ve stokçuluk hasebiyle yaşanan sıkıntılar giderilememiştir. İthal edilen gıda maddelerinin miktarı artsa da vurgunculuk faaliyetleri nedeniyle oluşan yapay kıtlık giderilememiştir. Bu nedenle piyasanın sıkı denetlenmesine karar verilerek 31 Temmuz 1919'da bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun alacağı kararlar ve uygulamaların denetlenmesinin de Ali Rıza Paşa, Harbiye Nazırı, Adliye Nazırı ve Nafia Nazırı tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.⁹⁸

Hükümet, Ekim 1919'da, gerek yaklaşan kışın gerekse var olan kıtlığın etkilerini azaltmak amacıyla şehrin münferit noktalarında barakalar inşa edilmesine ve buralarda maliyetine yakın fiyatlarda satışların gerçekleştirilmesine karar vermiştir. Gazetelerde

⁹⁴ M. Temel (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara: Hassoy Matbaacılık, s. 41.

⁹⁵ BOA, Bab-ı Ali Evrak Dosyası, nr. 341256.

⁹⁶ BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 56-1, Nr. 9.

⁹⁷ Düstur (1918). II. Tertip, Cilt: 11, s. 296-299.

⁹⁸ (31 Temmuz 1919). Sabah; Neşriyat: 10671.

konu hakkında ilanlar yayınlanmış ancak tüccarların bu tekliften uzak durduğu görülmüştür. Buna karşılık İtilaf devletlerinden Kolonel Woods, Amerikan Muavenet Heyeti için barınaklar inşa edilmesini ve bu satışların heyet tarafından gerçekleştirilmesini teklif etmiştir. Dahiliye Nezaretine yapılan bu teklif Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür⁹⁹. Barınak inşası reddedilmiş ancak bazı imarethane, hamam ve kagir binaların satış için tahsis edilebileceği bildirilmiştir. 25 Mart 1919'da çıkartılan bir kararname ile birlikte Amerikan Muavenet Heyeti'ne verilecek binalar ve buralarda satışı gerçekleştirilecek mallar belirlenmiştir.¹⁰⁰ Buna göre satış noktalarında mum, gaz, yağ, kahve, un, pirinç, şeker, çamaşır takımı, sebze, bisküvi, balık konservesi, elbiselik kumaş, lastik, galoş ve benzeri birçok ürünün satışı öngörülmüştür.¹⁰¹

Milli Mücadele döneminde İstanbul'daki un ve ekmek sıkıntısı için alınan önlemlerden bir tanesi de askerlik yapmak için Anadolu'ya gidecek olan fırıncılar ve ekmekçi ameleleri ile alakalıdır. Zira Milli Mücadeleye ekmekçi çıraqları ve fırıncıların da katılması iâşe sorunlarını artırmıştır. Bunun üzerine 14 Mart 1921'de çıkartılan kararname ile ekmek imalatı ile uğraşanların askerlik vesikası alması yasaklanmıştır¹⁰². İâşe sorunlarının giderilebilmesi için başvuru olan bir diğer yol Anadolu'da bulunan zahire stoklarının İstanbul'a sevki olmuştur. Bu minvalde 1919'da Miralay Woods tarafından Sadaret'e gönderilen stok listeleri dikkate alınmıştır. Bu liste aşağıdaki gibidir;

- İzmit İâşe Ambarı: 4. 106 Ton
- Bilecik İâşe Ambarı: 1.633 Ton
- Eskişehir İâşe Ambarı: 2.093 Ton
- Kütahya İâşe Ambarı: 18.045 Ton
- Konya İâşe Ambarı: 34.418 Ton
- Afyon İâşe Ambarı: 18.214 Ton
- Ankara İâşe Ambarı: 23.825 Ton¹⁰³

⁹⁹ Temel, 1998, a.g.k., 46-47.

¹⁰⁰ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter: 217, Nr. 53.

¹⁰¹ Düstur (1918). II. Tertip, Cilt: 11, s. 164.

¹⁰² BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 60-1, Nr. 67.

¹⁰³ BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 51-2, Nr. 2.

Bu çalışma çerçevesinde İzmit, Bilecik, Konya, Kütahya, Eskişehir ve Ankara'da bulunan mutasarrıflıklara Dahiliye Nezareti'nce telgraf çekilmiştir. Ancak gerek buradaki memurların denetlenememesi gerekse İstanbul'un işgal altında olması gibi nedenlerle beklenen sevkiyatlar gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine 10, 19 ve 29 Nisan tarihlerinde birer telgraf daha çekilmiştir. Bu telgraflardan sonra da stoklardaki hububatın sevki gerçekleştirilememiştir.¹⁰⁴ 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesinin ardından Anadolu ile İstanbul arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur. Bu tarihten itibaren Ankara Hükümeti, işgal bölgesine yapılan sevkiyatları gümrük vergisine tabi tutmuştur¹⁰⁵. Bunun yanı sıra Yunanistan'ın işgal ettiği bölgeleri kendi gümrük sınırları kendi gümrük sınırlarına dahil etmesi ile birlikte bölge üç ayrı gümrük kordonu ile bölünmüştür. 1920, 1921, 1922 yıllarında TBMM Hükümeti bir yandan savaş verirken diğer taraftan azalan tarımsal üretim ile baş etmeye çalışmıştır.¹⁰⁶

1.3.2. Ankara Hükümeti

Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümetinin iâşe meseleleri için aldığı önlemleri iki ayrı başlıkta incelemek gerekmektedir. Bunlar, ordunun iâşesi ve halkın iâşesidir. Zira ordunun iâşesi için Tekalif-i Milliye Emirleri önem arz ederken, halkın iâşesi için Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal gibi kurumların ve çıkartılan birçok farklı kanunun incelenmesi gerekmektedir.

Milli Mücadele'de Anadolu'nun dört bir köşesinden orduya katılan askerlerin yedirilip içirilmesinin yanı sıra giydirilmesi ve barındırılmaları da – gerek savaşın akıbeti gerekse toplumsal devamlılığın sürdürülebilmesi açısından- önem arz etmiştir. Bu meselelerin tamamına bir çözüm olarak Tekalif-i Milliye Emirleri, 7-8 Ağustos 1921'de yürürlüğe konulmuştur. Bildirinin içeriği aşağıdaki şekildedir;

¹⁰⁴ M. Temel (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara: Hassoy Matbaacılık, s. 50-54.

¹⁰⁵ V. Eldem (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara: TTK Yayınları, s. 137-138.

¹⁰⁶ Düstur (1921). III. Tertip, Cilt: 2, s. 147-149.

1. Toplanan malzemelerin ordunun muhtelif bölümlerine dağıtımını sağlamak için her ilçede bir Tekalif-i Milliye Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyonlara ilçelerin mülki idare amirleri başkanlık edecektir.
2. Şehir merkezleri, ilçeler, tüm kasabalar ve köylerdeki her hane bir çift ayakkabı, bir çift çorap ve bir kat çamaşırı komisyona teslim edecektir.
3. Gerek halkın gerek tüccarların ellerinde bulunan şu malların %40'ına –bedeli sonradan ödenmek koşulu ile- el konulacaktır: Pamuk, kumaş, Amerikan patiskası, yün/tiftik, kalın bez, taban astarlığı, kösele, siyah/sarı meşin, çarık, demir çivi (ayakkabı için), yapılı nal/nallık demir, potin, kaşağı, urgan, semer, yular ve yem torbası.
4. Ordunun iaşesi için gıda maddelerinin %40'ına –bedeli sonradan ödenmek koşulu ile- el konulacaktır. Bu gıda maddeleri, un, arpa, nohut, fasulye, saman, bulgur, buğday, pirinç, hayvan, tuz, şeker, gaz, yağ, sabun, mum, zeytinyağı, çay olarak belirlenmiştir.
5. Ordunun ihtiyacı hasebiyle el konulan taşıt araçları dışında, halkın elinde bulunan vesait ile aylık yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar askeri ulaşım yapılacaktır.
6. Ordunun beslenme ve giyinme ihtiyacını karşılamada kullanılabilecek tüm sahipsiz eşyalara el konulacaktır.
7. Halkta bulunan ve savaşta kullanılabilecek tüm cephane 3 gün içerisinde teslim edilecektir.
8. Telefon makinesi, vakum, gres, benzin, makine yağları ve kamyon lastiği gibi araç gerecin %40'ına el konulacaktır.
9. Demir ustaları, marangozlar, dökümcüler, saraçlar, araba esnafları ve tesviyeciler hakkında sayı ve üretim potansiyeli noktasında tespit yapılacaktır.
10. Halkın elindeki dört tekerlekli yaylı araçların, kağnıların, topçeker ve binek hayvanlarının, yük ve katır hayvanlarının %20'sine el konulacaktır.¹⁰⁷

Yukarıda da görüleceği üzere Milli Mücadele döneminde ordunun giyinme, barınma, ulaşım ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması Tekalif-i Milliye Emirleri'yle olmuştur. Emirler arasında özellikle iâşe ile alakalı olan 4. Madde beslenme ihtiyacının

¹⁰⁷ M. K. Atatürk (2000). Nutuk (1919-1927), Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 416-418

boyutlarını göstermektedir. Zira savaş hasebiyle üretimin azalması ve ithalatın mümkün olmaması Mustafa Kemal Atatürk'ü böylesi bir önlemi almaya itmiştir. Tekalif-i Milliye Emirleri incelendiğinde ordunun ihtiyacı olan malzemelerin toplanmasından taşınmasına ve ordu içerisinde dağıtılmasına kadar her kalemin sistemli bir şekilde yazıldığı görülmektedir¹⁰⁸. Birinci maddede yer verildiği üzere her türlü gıda maddesi ve savaş malzemesinin toplanması işini ilçelerdeki Tekalif-i Milliye Komisyonları yürütecektir. Toplanan malzemenin taşınması ise beşinci madde ile sağlanmıştır. Buna göre halkın elindeki her vasıta aylık yüz kilometreye kadar askeri sevkiyat için kullanılacaktır. Halka yüklenen bu hizmet mükellefiyeti devleti büyük bir maddi külfetten de kurtarmıştır.¹⁰⁹

TBMM'nin açılmasının ardından halka yapılan yardımlar İcra Vekilleri Heyeti'nin önderliğinde, bir kısmı yeni çıkartılan kanunlar çerçevesinde yapılmıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasının hemen ardından Duyun-ı Umumiye ve Tütün Rejisi'nin gelir toplama noktasında yürüttüğü faaliyetlere son verilmiştir. Buna müteakip Muvazene-i Umumiye Kanunu çıkartılarak 1920-1923 yılları arasında Milli Mücadele'nin finansmanı için gereken düzenlemeler yapılmıştır. Bütçe her düzenleme ile konsolide edilmeye çalışılmıştır.¹¹⁰ Dönem içerisinde devletin ana gelirleri incelendiğinde aşar vergisi, özel ormanlar vergisi, ağnam vergisi, madenler vergisi, gümrük vergisi, arazi vergisi, kara ve su avı vergisi, damga vergisi, tapu/yargı/pasaport/konsolosluk harçları, posta gelirleri ve alkollü içkilerden elde edilen gelirler göze çarpmaktadır.¹¹¹ Halkın iâşesi yönünde atılan her adım bu gelirler sayesinde sübvans edilmiştir. Milli mücadele döneminde yapılan iâşe uygulamalarının net idrak edilebilmesi için İcra Vekilleri heyeti önderliğinde alınan kararların, çıkartılan kanunların incelenmesi gerekmektedir.

Milli Mücadele döneminde halka yapılan iâşe yardımlarının ilk örneği Heyet-i Vekile'nin 17 Kasım 1920'de aldığı karardır. Bu karar ile özellikle Yenişehir kazası içerisinde Yunan işgali esnasında zarar gören ailelerin beslenme ve barınma yönünden

¹⁰⁸ M. Kayıran (1989). "Tekâlîf-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, s. 656

¹⁰⁹ M. K. Atatürk (2000).a.g.k., s. 416-418.

¹¹⁰ *Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (192-1920)(1995)*.Ankara:TTK Yayınları, s. 17-24.

¹¹¹ A. Müderrisoğlu (1990).*Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: TTK Yayınları, s. 98-122

desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde maliye kaleminden 5000 lira ödeme yapılması kararlaştırılmıştır¹¹². Ayrıca düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde yaşayan halka yapılacak yardımlar için 18 Ekim 1921’de yedi maddelik bir kanun da çıkartılmıştır. Kanuna göre tahrip edilen köyler ve kasabalar arasında onarımı tamamlanmamış olanların aşar vergisinden (1921 senesi için) muaf tutulması, fakirlik beyanını yapanlara hem tohumluk hem yemeklik olarak zahire yardımında bulunulması, ziraat erbabına ayni ve nakdi yardımların yapılmasına karar verilmiştir. Böylece hem halkın fakr-u zarureti giderilmek istenmiş hem de savaş hasebiyle düşen üretim potansiyeli yeniden yükseltilmeye çalışılmıştır.¹¹³

Savaşın yanı sıra doğal afetler nedeniyle zor duruma düşen halka da gerek tarımsal üretim gerekse iâşe kapsamında yardımlar yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Bursa sancağında bulunan köylülere kasaplık hayvan, tarımsal alet/edevat yardımı yapılmasını öngören 23 Ocak 1923 tarihli yazıdır. TBMM İcra Vekilleri Heyeti’nin İktisat Vekaleti’ne gönderdiği yazıda bölgedeki halkın ihtiyacının karşılandığı belirtilmiştir.¹¹⁴ Benzer şekilde, ülkeye yeni göç eden muhacirlerin geçimlerini temin edebilmeleri için zirai yardım bedeli kapsamında yapılan nakdi yardımlar da mevcuttur. Maliye Vekaleti’nin 1 Mart 1922’de TBMM İcra Vekilleri Heyeti’ne gönderdiği yazıda Eskişehir’e havale edilmesi kararlaştırılan seksen bin liralık meblağın şuanda gönderilemeyeceği yazmaktadır. Buna karşılık 8 Mart 1922’de oluşturulan cevapta ‘*ilk gelecek paradan [...] bu yardım meblağının temini yoluna gidilmesine karar verilmiştir*’ şeklinde bir bildirim yapılmıştır.¹¹⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere halkın iâşesi için İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınmıştır. Heyet her türlü zirai yardımın yanında iâşe yardımlarına da özel önem vermiştir. Verilen öneme örnek olarak, İzmir’deki talebe ve öğretmenlerin iâşe ihtiyaçlarında harcanmak üzere Müdafai Milliye Vekaleti’nin örtülü ödeneğinden ayrılan bin beş yüz lira ile Dahiliye Vekaleti’nden ayrılan bin lira gösterilebilir. Bu karar İcra Vekilleri Heyeti tarafından 15 Haziran 1921 tarihinde alınmıştır.¹¹⁶ İcra Vekilleri Heyeti’nin iâşe çalışmaları gayri

¹¹²BOA (1920). 030-0-018-001-001-1-19-16.

¹¹³ F. Yetim (2018). Milli Mücadele Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları: Halka Yapılan Yardımlar, XVII. Türk tarih Kongresi, V. Cilt, I. Kısım, s. 21.

¹¹⁴BOA (1923). 030-10-00-117-818-1-5.

¹¹⁵BOA (1922). 030-10-00-00-80-529-4-1.

¹¹⁶BOA (1921). 030-0-018-001001-3-24-19.

Müslim halkı da kapsamıştır. Zira 24 Kasım 1921’de yayınlanan kararname ile çeşitli bölgelerden sevk edilen Rumların iâşe ihtiyaçlarının muhacirin tahsisatından karşılanması kararı alınmıştır.¹¹⁷

II. Meşrutiyet’in ilanından Milli Mücadele dönemine kadar birçok defa karşılaşılan görevin kötüye kullanılması meselesi de TBMM hükümetinin önem verdiği meselelerden biri olmuştur. Diğer tüm politikalarda olduğu gibi iâşe politikalarının da doğru bir şekilde uygulanabilmesi için denetimin sıkı tutulması gerektiğini düşünen TBMM, teftiş heyetleri oluşturarak muhtelif bölgelerde görevlendirmiştir.¹¹⁸

Milli Mücadele döneminde TBMM’nin önem verdiği konulardan birisi şüphesiz tarımsal üretim meselesidir. Yeterli üretimin yapılamaması nedeniyle halkın gıda sıkıntısı yaşaması buna karşılık maddi imkânların da yetersiz kalması TBMM’nin yaptığı nakdi yardımların yetersiz kalmasına da neden olmuştur. Bu nedenle ülkenin dört bir yanında üretimin teşviki için yardımlar yapılmıştır. Buna örnek olarak Kars ve Ardahan halkına 20 bin liralık yardım yapılması gösterilmektedir. İcra Vekilleri Heyeti’nin 30 Nisan 1922’de yaptığı toplantı sonucu alınan bu karar ile bölgede tarımsal üretimin artırılması amaçlanmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁷BOA (1921). 030-0-018-001-001-4-38-5.

¹¹⁸ Yetim, 2018, a.g.m., s. 27-28.

¹¹⁹BOA (1922). 030-0-018-001-001-5-15-11.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE YENİ İKTİSADİ DÜZEN ARAYIŞI VE İAŞE

2.1. İzmir İktisat Kongresi ve Yeni İktisadi Düzen Arayışı

Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, ekonomik ve siyasal kalıntıları üzerinde kurulmuştur. Özellikle son yıllarında dışa bağımlı iktisadi yapısı, yaşadığı toplumsal çözülmeleri ve siyasal anlamda vuku bulan ihtilaflar nedeniyle 'hasta adam' olarak anılan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından ekonominin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Siyasal anlamda bağımsızlığın gerçekleştirilmesi için ekonominin güçlendirilmesinin önemli olduğunun bilincinde olan Mustafa Kemal Atatürk bu minvalde birçok atılım gerçekleştirmiştir. Ancak gerek sanayi alanındaki yetersizlik ve girişimci zihniyet açısından yaşanan yoksunluk gerekse asgari geçim standartlarının dahi altında seyreden milli gelir gibi nedenler tasarrufların da yetersiz kalmasına sebebiyet vermiştir¹²⁰. Dönem içerisinde uygulamaya konulan politikaların daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle yeni bir iktisadi arayışın nüvesi olarak değerlendirilen İzmir İktisat Kongresi'nin ele alınması gerekmektedir. Bunun ardından ekonominin geliştirilmesi ve çalışmanın konusu olan iaşe kapsamında birer önlem olmaları için icra edilen 'aşar vergisinin kaldırılması', 'Toprak Mahsulleri Ofisinin kurulması', 'Buğday Kanununun çıkartılması' gibi uygulamalar ele alınacaktır.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hedeflediği milli girişim ve işletme olgularının da etkisiyle Türk tüccarları Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuşlardır. 1922'nin sonlarında kurulan birliğin ana amacı azınlıkların tasfiye edilmesinin ardından ekonomide oluşan boşluğun doldurulmasıdır. Bu boşluk dış ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi ve yabancı ekonomiler ile bir şekilde uyum sağlanması açısından da büyük önem arz etmektedir.¹²¹ Milli Türk Ticaret Birliği'nin ilk faaliyeti, 1923 yılının Ocak ayında, İstanbul'da Ticaret-i Hariciye

¹²⁰ Ö. Ertuna (2004). 1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler. İstanbul: MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:21, s. 6.

¹²¹ M. Koçtürk, M. Gölalan (2010). 1923- 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, Sayı: 45(2), s. 50.

Kongresi'nin düzenlenmesi karardır. Aynı dönem içerisinde Lozan görüşmelerinde karşılaşılan zorlukların Türk ve dünya kamuoyuna duyurulması için çaba sarf eden TBMM bir taraftan da İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesi için hazırlıklara başlamıştır. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmış ve Milli Türk Ticaret Birliği de kongreye katılım sağlamıştır.¹²² Kongreye işçi, sanayici, çiftçi ve tüccarları temsilen 1135 kişi katılmıştır.¹²³ Türkiye'nin yeni iktisadi yapısının Türk Milleti'ne hizmet etmek amacına uygun bir biçimde şekillendirilmesi gerektiğine vurgu yapan Mustafa Kemal Atatürk kongrenin açılışında yaptığı konuşmada şu sözlere yer vermiştir;

“Osmanlı tarihi incelendiğinde bütün gayretlerin, bütün çalışmaların, milletin arzuları, emelleri ve gerçek ihtiyaçları doğrultusunda değil; ihtimaldir ki şunun bunun özel emelleri ve tutkuları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. [...] Örneğin Fatih İstanbul'u fethettikten sonra; yani Selçuklu saltanatı ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun mirasına konduktan sonra, Batı Roma İmparatorluğunu' da işgal ederek imparatorluğunu büyütmek istedi.[...]Yavuz, Fatih'in açtığı batı cephesini sağlamlaştırmanın yanında tüm Asya'yı birleştirerek büyük bir İslam İmparatorluğu teşkil etmek istedi. Ana unsur olan halkı bu emelleri doğrultusunda yönlendirdi. Kanuni şahane bir siyaset izleyerek doğu ve batıyı en üst derecede genişletmek istedi.[...] Araştırılırsa bu şahane emellerin padişahların şahsi emelleri olduğu görülecektir. [...] Arkadaşlar, kılıçla fetih yapanlar saban ile fetih yapanlara yenilmeye mahkumdurlar. Nitekim Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur.”¹²⁴

Kongrenin ana amaçları savaş sonrası ülkedeki iktisadi birim ve faktörlerin birbirleri ile tanışmalarını sağlamak, sektörel ihtiyaçları tespit etmek, ekonomik sorunlara dikkat çekmek ve yeni iktisadi politikaları da bu şekilde belirlemektir.¹²⁵

¹²² G. Ökçün (1981). Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, s. 2.

¹²³ İ. Parasız, (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, s. 3.

¹²⁴ M. K. Atatürk (1923). İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması, Söylev ve Demeçler I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

¹²⁵ A. M Gökçen, (1998). “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, s.3255-3269.

Kongre sonucunda özellikle ülkede yeni bir ekonomik yapılanmanın yönünü ve uygulanacak politikaların ana çizgisini belirleyen ‘Misak-ı İktisadi’ teşkil edilmiştir. Buna göre yurt içinde sanayinin kurulup geliştirilmesi, mülkiyet haklarına saygı duyulması ve özel teşebbüsün önünün açılması gibi amaçlara öncelik verilmiştir. Alınan kararlar iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ilki Misak-ı İktisadi’dir; ikincisi ise ‘Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Sınıflarına İlişkin Esaslar’dır. Mustafa Kemal Atatürk, İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda, iktisadi açıdan fayda sağlayacak olan özel girişimlerin önünün açılacağını vurgulamıştır. Dönem içerisinde gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye aktarımı sınırlı olduğundan yabancı sermayenin çekilmesi mümkün olmamıştır.¹²⁶

Kongrede alınan Misak-ı İktisadi kararları şu şekildedir;¹²⁷

1. Türkiye, milli sınırları içerisinde, lekesiz bir egemenlik ile dünyanın barış ve gelişim unsurlarından bir tanesidir.
2. Türkiye Cumhuriyeti halkı milli egemenliğini kanı ve canı pahasına elde etmiştir. Bunu hiçbir şey uğruna feda etmez.
3. Türkiye halkı zarar vermez, imar eder. Tüm uğraşlar memleketi ekonomik açıdan yükseltmek amacıyla sarf edilmektedir.
4. Türkiye halkı lazım olan her türlü eşyayı mümkün olduğu surette kendisi üretir. Çalışarak servet, zaman ve ithalatta israftan kaçır. Milli üretim için gece gündüz çalışmak düsturuna sahiptir.
5. Türkiye halkı bir servetin üzerinde oturduğunun bilincindedir. Ormanları bir evlat gibi görerek ağaç bayramları düzenler. Yeniden ormanlar yetiştirir. Sahip olduğu serveti iyi tanımaya çalışarak var olan madenleri milli üretim için işler.
6. Riya, tembellik, hırsızlık ve yalan Türk halkının düşmanıdır. Türk halkı faydalı yeniliklere açıktır. Kendi değerlerine karşı yapılan kara propagandalara karşı daima mücadele içerisinde.
7. Türkler daima marifet ve irfana aşiktir. Maarife verilen değer hasebiyle Kandil günlerini birer kitap bayramı olarak kutlamaktadır.

¹²⁶ Ö. Özçelik, G. Tuncer (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak, s. 225-226.

¹²⁷ Özçelik ve Tuncer, 2007, a.g.m., s. 226.

8. En birinci emelimiz savaşlar ve zaruretler nedeniyle eksilen nüfusun fazlalaşması ile halkın yaşam ve sıhhatinin güvenliğinin teminidir. Bu minvalde ecdadın mirası olan avcılık, denizcilik ve binicilik gibi bedeni terbiye sağlayan uygulamaların devam ettirilmesi gerekmektedir. Sahip olunan hayvanlara da aynı düstur ile yaklaşılması gerekmektedir.
9. Türk kendi değerlerine karşı düşmanlık beslemeyen milletlere karşı her daim dostça yaklaşmaktadır. Türk halkı bilim ve sanattaki yenilikleri doğrudan doğruya alır.
10. Türk halkı alını açık bir biçimde, serbestçe çalışmayı sever.¹²⁸
11. Türkler sınıf ve meslek ayrımı gözetmeksizin birbirlerini candan severler. El ele vererek memleketi ve birbirlerini tanımak amacıyla çaba sarf ederler.
12. Türk kadınları ve hocaları çocukların Misak-ı İktisada uygun biçimde yetişmesi için çaba sarf ederler.¹²⁹

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere Misak-ı İktisadi kararları, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni iktisadi yapılanmasının ana hatlarını belirlemektedir. Buna göre Türk halkı için belirlenen çizgi ve düstur kararlarda ele alınmıştır. İkinci başlık olan 'Çiftçi, Tüccar, İşçi ve Sanayici Sınıflarına İlişkin Esaslar' ise kendi içerisinde kısımlara ayrılmıştır. Buna göre aşar vergisi meselesinden yolların yapımına, bankaların durumundan kambiyo ve borsa işlerine kadar birçok başlık altında esaslar belirlenmiştir. Bu esasları Özçelik ve Tuncer¹³⁰ şu şekilde özetlemektedir;

- Reji idaresi ile yönetimi kaldırılacaktır.
- Tütün hususunda tarım ve ticarete serbesti getirilecektir. İşlenerek ihraç edilen tütünün vergileri tüketiciden alınacaktır.
- Aşar kaldırılarak yerine daha uygun bir vergi getirilecektir.
- Temettü vergisi kaldırılacak yerine gelir vergisi getirilecektir.
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenerek iyileştirilecektir.¹³¹
- İç gümrükleri kaldırılarak yerlerine koruyucu gümrük tarifeleri getirilecektir.

¹²⁸Ökçün, 1981, a.g.e., s. 387-389.

¹²⁹ G. Ökçün(1975). 1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, s. 59-60.

¹³⁰ Özçelik ve Tuncer, 2007, a.g.m., s. 255.

¹³¹Ökçün, 1981, a.g.e., s. 74-75/96.

- Sanayicilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için bir Sanayi Bankası kurulacaktır.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu iyileştirilecektir.
- Türk limanlarında kabotaj hakkı sağlanacaktır. Demiryolları, limanlar ve kara yolları geliştirilecektir.
- 18 yaşının altındaki bireylerin çalışmasına izin verilmeyecektir. İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek ve herkese haftada bir gün tatil imkanı verilecektir.
- ‘Amele’ kavramı tedavülde kaldırılarak yerine ‘işçi’ kavramı getirilecektir.
- Tüm işgücüne sendikal haklar tanınacaktır.

Yukarıda özetlenen maddeler doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi politikaları ve yeni stratejileri belirlenmiştir. Sanayileşme öncelikli hedef olmuştur. Bunun yanı sıra tarımsal üretimin artırılması ve halkın iâşe kalitesinin artırılması hedeflenmiştir. Hizmet sektörünün geliştirilmesi amacıyla da yeni stratejiler belirlenmiştir.¹³² Cumhuriyet’in ilanından sonra iâşe kapsamında uygulanan politikalar için İzmir İktisat Kongresi kararlarının detaylı incelenmesi gerekmektedir.

2.1.1. İzmir İktisat Kongresi ve İâşe

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar incelendiğinde özellikle ‘Çiftçi, Tüccar, İşçi ve Sanayici Sınıflarına İlişkin Esasların’ bir kısmının iâşe meseleleri ile doğrudan alakalı olduğu ve bir kısmının da dolaylı yoldan iâşe politikalarını etkileyebileceği görülmektedir. Bu doğrultuda vergilerden Ziraat Bankası’na, çiftçilerden sanayi kararlarına kadar birçok noktada iâşeyi ilgilendiren hususlar mevcuttur. Sınai üretimin artırılması ile alakalı belirlenen hedefler iâşeyi dolaylı yoldan etkilerken aşar vergisinin kaldırılması ve hayvancılığın desteklenmesi gibi kararlar

¹³²Ökçün, 1975, a.g.m., s. 61-99; Özçelik ve Tuncer, 2007, a.g.m., s. 256.

doğrudan etkilemektedir. İzmir İktisat Kongresi ile iâşe politikaları arasındaki ilişkinin doğru okunabilmesi için bu kararların ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.¹³³

Kongrede alınan Ziraat ve Maarif Meselesi Kararları'nın birçoğu iâşe meseleleri ile doğrudan ilgilidir. Bu kararlar aşağıda özetlenmektedir;

- Köylüler ile çiftçilere ziraat hususunda çeşitli meselelerin öğretilmesi amacıyla kitap ve mecmualar basılarak ücretsiz dağıtılacaktır.
- Mekteplerde sanayi ve ziraatin de amelî olarak gösterilmesi gerekmektedir.
- Her livada numune çiftliği mahiyetinde mektepler yapılacaktır.
- Köy okullarının bahçelerinde bir ahır, bir kümes ve bostan yapılacaktır. Bu suretle öğrencilere çiftçiliğin ve hayvancılığın öğretilmesi sağlanacaktır.
- Kışlalar ve askeri talim yerlerinde ziraat dersleri verilecektir.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere tarımsal üretimin artırılması için ziraat alanında eğitime önem verilmiştir. Burada ana amaç çiftçinin bilinçli ekim yapmasını ve hasat almasını sağlayarak tarımda verimi artırmaktır. Böylece her türlü hububatın ve diğer gıda maddelerinin üretimi artacaktır¹³⁴.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan Aşar Meseleleri Kararı da yine iâşe meselelerini ilgilendirmektedir. Zira 'aşarın lağvı' kararı çiftçilerin daha fazla üretime teşvik edilmesi ve yoksulluk hasebiyle ekim yapamayanlara kolaylık sağlanması amacıyla müttefikan kabul edilmiştir.¹³⁵ Sanayi ve ticaret grupları da kongrede, aşar vergisinin yerine adil bir usulün ikame edilmesini teklif etmiştir.

Ziraat Bankası ve İtibar-ı Ziraat Meseleleri için alınan kararlardan bir kısmı da yine iâşe meselelerini ilgilendirmektedir. Örneğin 6. Madde seferberlik sürecinde ordunun iâşesi için alınan hayvan ve hububat ile alakalıdır. Bu hususta çiftçiden alınan

¹³³İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların bir kısmı oy birliği ile kabul edilirken bir kısmına bazı meslek grupları itiraz etmiştir. Oy birliği sağlanan kararlar müttefikan kabul edilen kararlar olarak nitelendirilmiştir.

¹³⁴Ökçün, 1975, a.g.m., s. 61.

¹³⁵Ökçün, 1975, a.g.m., s. 64.

her türlü hayvanın, iâşe zahiresinin ve hububatın bedellerinin hükümetçe ödenmesi kararlaştırılmıştır. Böylece çiftçilerin seferberlik döneminde uğradığı maddi kayıp giderilmeye çalışılmıştır. Yanı sıra hükümetin Ziraat Bankası'ndan aldığı paraların mümkün olan en kısa süre içerisinde geri ödenmesine karar verilmiştir. Çıkarılan yeni kanunun yeniden ıslah ve tadil edilmesi gerektiği belirtilerek Ziraat Bankası'nın kalkındırılarak itibarlı bir kurum haline getirilmesi öngörülmüştür¹³⁶.

Ziraatte Hayvanat Meselesi başlığı altında alınan kararlar da iâşe meseleleri ile alakalıdır. Bu kararlar şu şekilde özetlenmektedir;

- Ülkemiz her çeşit hayvanın yetiştirilmesine müsait olduğu halde damızlık hayvanların seçilmesi ve çoğaltılması noktasında bilgisiz olduğumuz için bu bilginin bir sanat olarak kabul edilmesi gerekmektedir. İktisat Vekaleti'ne bağlı bir müdüriyet kurularak her türden hayvanın ıslah edilmesi ve çoğaltılması gerekmektedir.
- Sık sık hayvanların ölümüne sebep olan hastalıklara çare bulmak için ülkenin muhtelif bölgelerinde bakteriyolojihaneler kurulmalıdır.
- Hayvanların tür ve kabiliyet bakımından sınıflandırılabilmesi için hayvanat mütehassıslarından oluşan bir kongre düzenlenmelidir.
- Damızlık hayvanların kesimi ve ihracı yasaklanmalıdır.
- Çiftçilere ve köylülere dağıtılmak üzere, hayvan hastalıkları ile alakalı risaleler hazırlanmalıdır.
- Burgu kuyuları açılarak suyun bulunmadığı bölgelerde mera ve çayırlar yapılmalıdır.
- Tavukçuluğun teşviki ve kümes hayvanatının çoğaltılması için müsabakalar düzenlenmelidir. Bu hususta tavukçuluk mektepleri ve tavuk çiftlikleri kurulmalıdır.
- Erkek damızlık hayvanlar kontrol edilmeli ve damızlığa elverişli olmayanları ihsas edilmelidir.

Ziraatte Hayvanat Meselesi için alınan kararlar incelendiğinde özellikle savaş sonrası azalan damızlık ve kasaplık hayvan sayısının artırılmasının amaçlandığı

¹³⁶Ökçün, 1975, a.g.m., s. 66.

görülmektedir. Bu hususta ziraatte olduğu gibi hayvan yetiştiriciliğinde de eğitimler verilmesi öngörülmüştür.¹³⁷

Kongrede, üretimin artırılması için çiftçilere destek verilmesi ve tarım arazilerinin ıslah edilmesi kararları alınmıştır. Bu kararlar ‘Çiftçiliğe Ait Bazı Maddeler’ başlığı altında toplanmıştır. Bu başlık altındaki kararlardan önemli olan bazıları şu şekildedir;

- Nehirlerin taşması ve bataklıkların nehirleri tıkaması engellenmelidir. Umumi bataklıklar kurutulmalı, seyrüsefere müsait olan nehirler değerlendirilmelidir.
- Uzun süre ilgilenilmemiş ve sulamaya muhtaç araziler sulatılmalıdır. Mevcutta bulunan iska projelerinin icrası hızlandırılmalıdır.¹³⁸
- Çeşitli bölgelerde zahire borsaları açılmalı; çiftçilerden munasip bir miktarda kayıt ücreti alınmalıdır.
- Avrupa ve Amerika’daki zirai gelişmelerin yakından takip edilebilmesi için mütehassısların yurt dışına gönderilmesi gerekmektedir.
- Memlekete gelen muhacirlerin iskânında geldikleri bölgenin iklim ve arazi koşulları da dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede müsait arazilerin bulunduğu bölgelerde iskan ettirilerek üretim yapmaları sağlanmalıdır.

Kongrede, yukarıda ele alınan meselelerin yanı sıra ziraatte makineleşme, tüccarların eğitilmesi, girişimcilerin teşvik edilmesi gibi birçok konuda da iyileştirme kararları alınmıştır. İzmir İktisat Kongresi kararları genel itibariyle halkın yedirilip içirilmesi noktasında önemli gelişmelerin önünü açmıştır. Bilhassa tarımsal üretimin artırılması ve hayvan yetiştiricilerinin bilinçlendirilmesi açısından önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi yapısını da doğrudan etkilemiştir.

¹³⁷Ökçün, 1975, a.g.m. s. 67-70.

¹³⁸Ökçün, 1975, a.g.m., s. 71.

2.1.2. İaşe Sorununun İstanbul Şehremaneti Mecmuasında Ele Alınması

Şehremaneti Mecmuası 1924 yılında İstanbul Belediyesi tarafından yayınlanmaya başlamıştır. Şehir hakkında idari, iktisadi, imari meselelerin yanı sıra sağlık, iaşe, nüfus işleri, kanunlar ve haritacılık gibi konuların da ele alındığı mecmua için 1928'e kadar 51 sayı basılmıştır. Bu tarihten sonra harf inkılabı ile birlikte adı İstanbul Belediye Mecmuası olarak değiştirilmiştir. Bu isimle de 1942 yılının Mart ayına kadar toplamda 199 sayı basılmıştır. Çalışma gereği mecmua içerisinde ele alınan iaşe meseleleri incelenecektir. İmamoğlu¹³⁹ tarafından hazırlanan fihrist çalışmasına göre 4 yıllık süreçte mecmuada yer verilen, doğrudan yahut dolaylı bir şekilde iaşe ile alakalı olan başlıklar aşağıdaki şekildedir;

- Ekmek Fiyatları İçin: Ali Rıza, “Ekmek narhı”, Şubat 1927.
- Osman Nuri, “İstanbul’un iaşesi ekmek işleri”, Eylül 1924.
- Ekmek Kalitesi ve Dağıtımı İle Alakalı: Osman Nuri, “İstanbul’un iaşesi ekmek işleri”, Ağustos 1925.
- “İstanbul’un ekmek derdi ve Emanet’in yeni çözümleri”, Şubat 1927.
- İhracat Meseleleri: “Kanada’da buğday”, Mart 1927.
- Ekmek Üretiminin Denetlenmesi: “Fırınlarla ekmeklerin ve fırıncıların suret-i teftişi ile alakalı talimatname”, Teşrin-i Sani 1340/1924.
- Kasaplık Hayvan Alım Satımı İle Alakalı: “Hayvan borsası kararname ve talimatnamesi”, Şubat 1928.

Buradaki başlıklardan da anlaşılacağı üzere İstanbul Şehremaneti Mecmuası’nda iaşe meseleleri narh/serbest fiyat, ekmek, mahrukat ve et üzerinden ele alınmıştır. İaşe sorunlarına getirilen çözümlerde de et sorunları, ekmek ve fırıncıların denetimi, mahrukat (yakıt) eksikliği üzerinde durulmuştur.

Ekmek, toplumun temel tüketim maddelerinden biri olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Gerek I. Dünya Savaşı gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanan

¹³⁹ A. T. İmamoğlu (2010). İstanbul’un İlk Şehircilik Dergisi: İstanbul Şehremaneti Mecmuası ve Fihristi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 16, s.631-672.

narh politikalarının ana nedeni de budur. Narh politikaları tüketiciyi korumayı amaçlarken bazı vurguncuların buğday ve un üzerinden fırsatçılık yapmalarına da sebebiyet vermiştir. İstanbul Şehremaneti halkın ekmek gibi temel ihtiyaç maddelerine daha kolay bir şekilde ulaşabilmesi için çözümler üretmeye çalışmıştır. Zira nüfus yoğunluğu iâşe maddelerinin gerekirse en uzak yörelerden şehre taşınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu minvalde 1924, 1925 ve 1927 yıllarında mecmuada ekmeğin kalitesi, dağıtımı ve fiyatı ile alakalı yazılar yayınlanmıştır.¹⁴⁰ İstanbul Büyükşehir Belediyesi toptan ticaretin organize edilmesi suretiyle gıda maddelerinin kolay temin edilmesini amaçlamıştır. Bunun için deniz, kara ve demir yolundan getirilen gıda maddelerinin iâşe bölgelerine naklinin ucuz yollarla yapılabilmesini sağlamaya çalışmıştır. Şehrin çevresinde büyük ambarlar kurulmuş, mevcut ambarların kapasiteleri artırılmıştır. Böylece yaşanan iâşe tedariki sorunları aşmaya çalışılmıştır.¹⁴¹

İstanbul'un ekmek sorunu ile alakalı ele alınan bir önemli hususta Umur-ı İktisadiye Müdüriyeti'nin görevleridir. Şubat 1927'de basılan 30. sayıda yer verilen "[...]jemanetin yeni çözümleri" yazısı bu görevlerin düzenlenmesi ile alakalıdır. Buna göre müdüriyete ihtikarla mücadele, ekmek fiyatlarının ve kalitesinin denetimi, zahire ihracatının uygun bir biçimde sürdürülmesi, havayic için gereken depoların tesisi ve mevcuttaki ambarların kapasite bakımından iyileştirilmesi, narh uygulamalarının devam ettirilmesi gibi sorumluluklar yüklenmiştir.¹⁴²

Belediye, İstanbul'daki et sorununa yönelik tedbirler de almıştır. Balkan ülkeleri ile yapılan koyun ithalatı yasaklanınca hayvan sayısında düşüş yaşanmıştır. Koyun yetiştirme zorunluluğu oluşmuştur.¹⁴³ Yetiştirilecek koyunların doğumundan satılarak kesilmesine varana kadar en iyi ve en ucuz şekilde beslenebilmesi de yine belediyenin ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Yoğun bir piyasanın kurulması amacıyla kesimevleri oluşturulmuş, bunun dışındaki kesimler yasaklanmıştır. Kesilen hayvanlara

¹⁴⁰ M. Gökbaş (2017). Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Mecmuasına Göre İstanbul'un iâşe Meseleleri (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 78-79.

¹⁴¹ A. Tabakoğlu (2014). Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, s. 130.

¹⁴² E. Öner (2008). İstanbul Şehremaneti'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/386, s. 36-37.

¹⁴³ İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş (1929). "Belediyenin Vazife ve Salahiyetleri," İstanbul Şehremaneti Mecmuası, Sayı: 62, s. 77.

belediye tarafından el konulması kararı alınmıştır.¹⁴⁴ Hayvancılığın daha bilinçli bir şekilde yapılabilmesi için 1922’de “Çifte ve Damızlığa Hayvanların Hüsn-ü Muhafazası Hakkında Kanun” çıkartılmıştır. Bu kanun ile hangi hayvanların kesilip hangilerinin kesilemeyeceği kararlaştırılmıştır.¹⁴⁵

2.1.3. Aşar Vergisinin Kaldırılması ve Yankıları

Aşar vergisinin tarihsel çerçevesi incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun yıllar boyunca temel gelir kaynağı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Cumhuriyet’in ilk yıllarında da önemli bir gelir kaynağı olarak kullanılmıştır. Ancak bu vergi 17 Şubat 1925’te yayınlanan ‘Aşar’ın İlgası ve Yerine İkame Edilecek Mahsulat-ı Arziye Vergisi Hakkında Kanun’ ile kaldırılmıştır. Aşar vergisinin neden kaldırıldığının ve bu politikanın iâşe meselelerine etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için dönemin meclis tutanaklarının, İzmir İktisat Kongresi kararlarının, halkın belirli kesimlerinin nabzını tutan gazete haberlerinin, verginin alınma usullerinin ve çiftçi kesiminde yarattığı etkinin incelenmesi gerekmektedir.

1923’te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi kararlarında Aşar ile alakalı bir başlığa yer verilmektedir. Müttefikan kabul edilen bu başlıkta verginin kaldırılması gerektiği öne sürülmüştür. Başlangıçta tüccar sınıfının temsilcisi olarak katılanlar kaldırılacak olan verginin yerine yeni bir verginin getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak işçi ve çiftçi sınıfının bu konudaki kararlılığı kararın oy birliği ile verilmesini sağlamıştır. Bu kararda Osmanlı’nın son döneminde toprak düzeninin ve iltizamın bozulmasının da etkisi bulunmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde şehirlilerin ve köylülerin ödemekle yükümlü oldukları vergiler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bunun yanında mültezimlerin köylülere –devletin ardına sığınarak- eziyet etmeleri, hububat aşarlarının nakit olarak talep edilmesi, köylünün elinde kalan kısıtlı malın da ödenememiş aşar borçları hasebiyle haczedilmesi vergiye bakış açısını önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁴⁶ Özellikle savaş yıllarında vergiler üzerinden yapılan yolsuzluklar çiftçi kesimi başta olmak üzere tarım ile dolaylı ya da doğrudan

¹⁴⁴İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş. (1929). “Belediyenin Vazife ve Salahiyetleri,” İstanbul Şehremaneti Mecmuası, Sayı: 62, s. 77.

¹⁴⁵ Gökbaş, 2017, a.g.e., s. 91-92.

¹⁴⁶ Nevin Coşar (1996a). “Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri”, İstanbul: Toplumsal Tarih Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 35, s. 25

alakası bulunan diğer tüm sınıfların aşar vergisine karşı tavır almasına sebep olmuştur.¹⁴⁷Bu sıkıntılar zaman zaman gazete haberlerine de yansımıştır.¹⁴⁸

Aşar vergisine karşı oluşan muhalefetin bir nedeni de toplumsal kalkınma kaygısıdır. Aşar'ın tarımsal üretimi zayıflatığı düşüncesi tüccar, işçi ve çiftçi sınıfında hâkimdir. Zira daha fazla kazanan çiftçiden daha çok vergi alınıyor olması, üstelik yaşanan yolsuzluklar hasebiyle kaybın da aynı oranda artacağı korkusu çiftçileri ihtiyaçları kadar ekim yapmaya zorlamıştır. Bu nedenle ekime müsait arazilerin önemli bir kısmının boş kaldığı da bilinmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde de ele alınan bu mesele sonucunda vergileme usulünün tarımın gelişimini engellediğine kanaat getirilmiştir.¹⁴⁹ Dönemin basın yayın organlarında konunun gerekçeleri ise şu şekilde ele alınmıştır;

“Aşar vergisi bu ülke için büyük bir beladır. Meclisteki mebuslar da bu yönde fikir birliği içerisinde dirler. Milletvekilleri ve hükümet verginin bir yük olduğunu kabul etmektedirler. İlk aşarın adil olmıyan bir vergi olduğunu söyleyebiliriz. Zira fakir çiftçi, zengin çiftçiye nazaran daha ağır bir külfet yüklenmiştir. Çalışkan çiftçiler tembel olanlara nazaran daha yüksek vergiler ödemek mecburiyetinde bırakılmıştır.[...] İkinci olarak aşarın, ziraatin yükselişini engellediğini söyleyebiliriz. [...] Masrafların artması verginin de artmasına sebebiyet verdiğiinden çiftçiler masraflı üretim biçimlerinden uzak durmaktadırlar. Bu nedenle ziraat alanında gelişim sağlanamamaktadır.”¹⁵⁰

¹⁴⁷ S. Ulu (2015). TBMM Arşivlerine Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 25-26.

¹⁴⁸ (1 Ocak 1925). Yeni Çiftlik Gazetesi'nden aktaran; Ulu, 2015, a.g.e., s. 26.

¹⁴⁹ Coşar, 1996, a.g.e., s. 25-26.

¹⁵⁰ (20 Şubat 1925). Vatan Gazetesi; İbrahim Fazıl, “Aşarın İlgâsının İktisadi Safhası”.

Aşar vergisinin yanı sıra savaş yıllarında genç nüfusun azalması ve halkın maddi sefalet çekmesi gibi nedenlerle toprak sahipleri geçimlik üretime yönelmişlerdir. 1924 anayasası ile mülkiyet hakları güvence altına alındığında büyük toprak sahiplerinin tutumları da çiftçi sınıfının daha fazla güçlük yaşamaya başlamasına sebep olmuştur. Sonuç itibariyle ziraatte gelişimin önünün açılması, üretimin artırılması ve ekonomik açıdan kalkınmanın sağlanması amacıyla aşar vergisi kaldırılmıştır.¹⁵¹ Verginin kaldırılmasının ekonomik ve sosyal sonuçları olmuştur. Örneğin, ortaya çıkan boşluğun doldurulması amacıyla yol, gelir ve toprak mahsulleri gibi vergiler getirilmiştir. Bunun yanında sosyal açıdan oluşan etkiler de dönemin basınına yansımıştır.¹⁵² Verginin kaldırılmasının doğurduğu ilk olumsuz sonuç gelir açığı olmuştur. Kamu kesiminde oluşan gelir açığının yanı sıra sermaye birikimi ile ekonominin temel kaynağı yitirilmiştir. Bu etki ileride oluşacak bir dizi olumsuzluğun önünü açmıştır.¹⁵³ Aşarın yerine ilk etapta herhangi bir verginin konulamaması sanayileşme adımlarının ve kamu hizmetlerinin finans yükünü kırsal alanlardan kentlere kaydırmıştır.¹⁵⁴ Zira Osmanlı İmparatorluğu döneminde vergi yükünün önemli ölçüde kırsal alan üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Dönemin basınında ve TBMM’nde önemli bir çoğunluk aşarın kaldırılmasını haklı bulurken, Türkiye nüfusunun yaklaşık %70’inin tarım ile bir şekilde ilgili olması ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiştir. O dönem Gayrı Safi Milli Hâsıla’nın %50’si tarım kesimi tarafından oluşturulmaktadır.¹⁵⁵

Aşar’ın kaldırılmasının bir başka önemli etkisi de sanayileşme ve kentleşme alanında olmuştur. Ekonomik gelişiminin henüz başında olan Türkiye Cumhuriyeti’nde kentsel ekonominin ana unsurları olarak görülen hizmet sektörü ve sanayi üzerinde vergiler yoğunlaşmıştır. Sanayinin henüz gelişmemiş olması hasebiyle gelir, kurumlar, emlak vergisi gibi dolaylı vergilere yönelim gerçekleşmiş, dolaysız vergilerde ücretliler üzerinden bir tahsil yapılmaya başlanmıştır. Var olan birikim ve iç tasarrufların yetersiz kaldığı noktalarda dış tasarruf meselesi gündeme getirilmiştir.¹⁵⁶ Kısa dönemde devletin

¹⁵¹ T. Çavdar (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İstanbul: İmge Yayınları, s. 181.

¹⁵² Ulu, 2015, a.g.e., s. 57-69.

¹⁵³ G. Okçuoğlu, İ. Önder (1987). “Aşarın Kaldırılması”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 45, Sayı: 1-4, s. 267

¹⁵⁴ İ. Önder (1981). “Aşarın Kaldırılması”, İstanbul: Toplum ve Bilim, Sayı: 13, s. 86.

¹⁵⁵ Ulu, 2015, a.g.e., s. 58.

¹⁵⁶ N. Coşar (1996b). “Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri”, İstanbul: Toplumsal Tarih, Cilt: 6, Sayı: 36, s. 9.

diğer kaynakları ile kapatılmaya çalışılan gelir açığı uzun vadede sorunlara yol açacağından vergi meselesi TBMM’nde yeniden ele alınmıştır. Bunun sonucunda getirilen aşar kanunu ile belirli ürünlerde uygulanmak üzere toprak mahsulleri vergisi hayata geçirilmiştir.¹⁵⁷

Toprak Mahsulleri Vergisi pazarlanan toplam zairenin %10’unu ve ticari ürünlerin ise %8’ini kapsamıştır. Bu yeni verginin tahsil edilmesi için yaklaşık beş bin memur tayin edilmiştir. Bunların yanında aşar mültezimleri ve emanet usulü de yeni tahsil mekanizmasına dahil edilmiştir. Aşar vergisinin telafisi amacıyla getirilen bu yeni sistem beklentiyi karşılamadığı için bir sene sonra kaldırılmıştır.¹⁵⁸ Ardından yeni bir kanun ile çiftçilerin satmadıkları ürünlerden aşar alınmamasına, alınacak meblağında %10’a düşürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca Osmanlı’dan beri nakit olarak tahsil edilen arazi vergileri 8 kat arttırılmıştır. Ancak var olan gelir açığı bu şekilde de kapatılamamıştır.¹⁵⁹

Aşar vergisinin kaldırılmasının ardından gerek gelir açığının kapatılması gerek iktisadi yapının iyileştirilmesi amacıyla birçok önlem alınmış, değişiklikler yapılmıştır.¹⁶⁰ 1924’te, önceden ‘Ağnam’ olarak alınan verginin adı sayım vergisi olarak değiştirilmiştir. 1925’te ise tek el ürünleri üzerinden birçok zam uygulanmıştır. 1926’da ‘temettü’ vergisinin adı değiştirilerek kazanç vergisi yapılmıştır. Aynı sene içerisinde umumi tüketim vergisi getirilmiştir. Bu vergi 1 sene sonra kapsam açısından daraltılarak ‘muamele vergisi’ adını almıştır.¹⁶¹ Tüketim üzerinden sağlanan bu verginin hükümetin geliri içerisindeki payı yaklaşık %20’ye ulaşmıştır. Bu nedenle, aşarın kaldırılmasından sonra dolaylı vergilerin yükseltilmesi tüketici sınıftan çiftçi sınıfına bir gelir aktarımı olarak değerlendirilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁷ “Aşar Kanunu: Toprak Mahsulleri Vergisi” (16 Şubat 1925).Tevhid-i Efkar; akt. Ulu, 2015, a.g.e., s. 59.

¹⁵⁸ O. Silier (1981). Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, s. 38-39.

¹⁵⁹ (21 Şubat 1925). Vatan’dan aktaran; Ulu(2015), a.g.e, s. 60.

¹⁶⁰ Düstur (1953). III. Tertip, Cilt: 6, Kanun No: 552, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 57-58-59.

¹⁶¹ Coşar, 1996b, a.g.e., s. 8.

¹⁶² K. Boratav (2011). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 54-55.

Okçuoğlu ve Önder tarafından hazırlanan çalışmada¹⁶³ aşarın kaldırılması şu şekilde ele alınmıştır;

*“1925’te aşarın kaldırılmasıyla birlikte çiftçi sınıfının dolaysız vergi kapsamından çıkartılarak 1960 yılına kadar bu kapsama dahil edilmemesi rastlantısal değildir. Bu durum toplumdaki güç dengelerinin bir tezahürüdür. Var olan bu güç dengesi, 1950’deki gelir vergisi reformunun da önüne geçmiştir. Bu dönemde ekonominin yarısından fazlasını teşkil eden tarım kesimi reforma dahil edilememiştir. [...] Tarım kesimi incelendiğinde doğrudan vergi kapsamında ağır bir yükü bulunmayan işverenlerin, sanayi sınıfına kıyasla üretimlerini daha dağınık ve bilinçsiz bir emek grubu ile yürüttüğü görülmektedir. Hizmet sınıfı ve sanayi sınıfına doğru yansıyan olgularda güçlü bir görüntü sergileyen çiftçi sınıfı, kendi içerisindeki çalışanlara karşı da aynı gücü göstermektedir. Var olan bu sosyal güç kendi içerisinde üretimi artırmak ve kalkınmayı sağlamak gibi endişeleri taşımamaktadır. Aynı zamanda çiftçi sınıfının işverenleri bu gücü korumak için tarımın temel tasarruf kaynağı olmasına da engel olmaktadır.”*¹⁶⁴

Buradan da anlaşılacağı üzere aşar vergisinin kaldırılmasında yalnızca çiftçi kesiminin ve dolayısıyla tarım sektörünün kalkındırılması isteği etkili olmamıştır. Bunun yanında gerek siyasetin içerisinde gerekse sektörde güçlü bir konuma sahip olan işverenlerin uyguladığı baskılar da etkili olmuştur. Son olarak aşar vergisinin kaldırılmasının olası sonuçları üzerine bir çalışma yapan Kaldor’a göre¹⁶⁵ aşar türünde bir verginin toplanması Türkiye’nin 1925-1981 yılları arasındaki dış borç yükünün %88’inin karşılanabilmesi anlamına gelmektedir. Buradan hareketle benzer bir vergilendirme sistemi ile ekonomik kalkınmada ihtiyaç duyulan fonlar, dış borçlanmaya gidilmeden iç tasarruflar ile karşılanabilecektir. Sonuç itibariyle aşarın kaldırılması,

¹⁶³ G. Okçuoğlu, ve İ. Önder (2011). Âşarın kaldırılması. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı: 45 (1-4). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/835/9181>

¹⁶⁴ Okçuoğlu ve Önder, 2011, a.g.e., s. 269-270.

¹⁶⁵ N. Kaldor (1981). Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor, Toplum ve Bilim, 15-16, İstanbul; akt, Okçuoğlu ve Önder, 2011, a.g.e., s.272-275.

gelir açığının yanında ekonomik kalkınmanın potansiyelin altında seyretmesi, sanayi alanında istenilen gelişimin sağlanamaması, dış borcun artması gibi sonuçları doğurmuştur.

2.1.4. Ordu Mensuplarının İaşe Miktarının Düzenlenmesi

Cumhuriyetin ilanından sonra yatılı mekteplerdeki öğrencilerin, yoksul ailelerin, devlet memurlarının iaşesi için yapılan düzenlemelerin yanı sıra ordu mensupları ve bunların aileleri için de birçok düzenleme yapılmıştır. Bu çerçevede ilk kanun tasarısının 1920’de hazırlandığı görülmektedir. Ankara hükümetince hazırlanan tasarıya göre asker ailelerine verilen maaşların kesilmesi, yerine iaşe temininin sağlanması öngörülmüştür. Bunun yanında aile içinde anne/babaya bakacak tek çocuğun askere alınması durumunda verilen 30 kuruşluk maaşın da Eylül 1921 itibariyle kesilmesi; ailelerin iaşe ihtiyaçlarının yerel yönetimlerin denetimi altında halk tarafından yapılması istenmiştir. Mahalle ve köy muhtarlarının bu dağıtımı düzenlemesi öngörülerek ekilemeyen tarlaların da imece usulüyle sürülmesi kararlaştırılmıştır. Aynı tasarıda belediyesi olan kasabalarda ve şehirlerde bulunan asker ailelerine günlük bir kilo ekmek dağıtılması uygun görülmüştür.¹⁶⁶ Tasarı 1921 Anayasası’nın (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) hazırlık sürecinde gündeme getirilmiştir. Anayasa hazırlanırken TBMM’nde adem-i merkeziyetçi bir düşünce hakim olduğundan yerel yönetimlerin iaşe meselelerinde daha fazla sorumluluk sahibi olması gerektiği düşünülmüştür. Bu düşüncenin ana nedenlerinden birisi de ülke nüfusunun yaklaşık %85’inin kırsal kesimde yaşıyor olmasıdır.¹⁶⁷

1920’de hazırlanıp 1921 Anayasası’nın hazırlık sürecinde gündeme getirilen bu tasarının TBMM Başkanlığına teslim edilmesine karşılık 1922 yılının Ocak ayına kadar yasalaştırılmamıştır. Bunun üzerine Dahiliye Vekaleti tarafından, Ocak 1922’de İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı’na bir yazı gönderilmiştir. Yazıda askerlere ve ailelerine yardım yapılamadığından bahsedilerek tasarı hatırlatılmıştır.¹⁶⁸ İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı da TBMM Başkanlığına 9 Temmuz 1922’de bir yazı göndererek tasarının

¹⁶⁶ A. İ. Öztürk (2012). Cumhuriyet Döneminde Belediyelerin Asker Aile Yardımları, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Cilt:11, Sayı: 21, s. 33-34.

¹⁶⁷ Öztürk, 2012, a.g.m., s. 34.

¹⁶⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 11823; akt. Öztürk, 2012, a.g.m., s. 34-35.

yasalaştırılması için gereğinin yapılması talep edilmiştir.¹⁶⁹ Ancak tasarı kabul edilmemiştir.

Cumhuriyet döneminde askerler ve ailelerinin iâşesi hususunda yapılan ilk kanuni düzenleme Köy Kanunu'dur. 1924'te çıkartılan kanunda, asker aileleri arasından bakacak kimsesi olmayanların tarlalarının imece usulü ile sürülmesi de yer almaktadır. Bu usulün köylüler arasında, muhtarın denetimi altında sürdürülmesi planlanmıştır.¹⁷⁰

Ordu mensupları ve ailelerinin iâşesi ile alakalı 1927 yılına kadar özel bir kanun çıkartılamadığından 1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu'nun içerisine madde veya maddeler eklenmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda 71-73 maddeleri eklenerek yardım konusu şu şekilde düzenlenmiştir;

- Savaş ve barış hallerinden 45 günden daha uzun bir süre zarfında erkek çocukları askere alınanlar arasında beslenme ihtiyaçları kendi tarafından karşılanan, aile içerisinde yardım edecek başka kimsesi olmayanlar iâşe yardımına hak kazanmaktadır.
- Şartlara uygunluğun denetlenip, doğruluğunun tespiti mahalle/köy ihtiyar heyetlerince gerçekleştirilecektir.
- Aynı bölgede yaşayan akrabaların asker ailelerine yardım etmeleri zorunlu kılınmıştır.
- Akrabalar tarafından yapılacak yardımların miktarı ve usulü yine ihtiyar heyetlerince belirlenecektir.
- Yardımların adaletli bir şekilde yapılabilmesi için belediyeler ve hükümetin denetleme sorumluluğu bulunmaktadır.
- Yardım yapmakla yükümlü olanların bundan kaçınması durumunda cezai işlem uygulanacaktır.¹⁷¹

¹⁶⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: 11823.

¹⁷⁰ Resmi Gazete (07.04.1924).Kanun No.: 68.

¹⁷¹ TBMMZabıt Ceridesi (1927). Devre: 2, Cilt:33, s. 398-399.

Yukarıda ele alınan asker ailelerine yapılacak iaşe yardımlarının düzenlenmesi dışında ordu mensuplarının kendi iaşeleri ile ilgili de birçok düzenleme bulunmaktadır. Bunlardan ilki Askeri Tayinat ve Yem Kanunu hakkında yapılan düzenlemedir. Buna göre askeri liseler ve hava mekteplerinde eğitim gören talebelerin günlük iaşeleri, kalori hesabı ile aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir;

- Ekmek: 800 gram/1911 kalori
- Et: 300 gram/314 kalori
- Pirinç: 224 gram/799 kalori
- Yağ: 45 gram/355 kalori
- Soğan: 80 gram/41 kalori
- Tuz: 14 gram/0 kalori
- Sebze: 640 gram/256 kalori¹⁷²

Bu kanunun dışındaki bir diğer düzenlemede de taze etin bulunamaması halinde kavurma verilmesi öngörülmüştür. Bunun yanında çeşitli besin maddelerinin ikameleri de 1926'da düzenlenmiştir.¹⁷³

19 Mayıs 1927'de düzenlenen Askeri Nekahethane ve Sanatoryumlarda Bulunan ve Sevk edilenlere ve Harp Yaralılarının İaşelerine Dair Kanun ile birlikte hastane ve kışlalarda bulunan yaralı askerlerin iaşelerinin hangi usul ve miktarda yapılacağı belirlenmiştir.¹⁷⁴

Önemli operasyonlara gönderilecek ordu mensuplarının, fazla beden gücü kullanacakları durumlarda alacakları iaşeler de 'Kuvvetli Tayın Kanunu' ile düzenlenmiştir. Buna göre normal şartlarda asker başına düşen ekmek, et, bulgur ve yağ miktarları yaklaşık %20 artırılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷²Düstur (1931). III. Tertip, Cilt: 9, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, s. 726.

¹⁷³ Düstur(1944). III. Tertip, Cilt: 7, Kanun No: 879, Ankara: Devlet Matbaası, s. 1436-1437.

¹⁷⁴ Düstur (1946).III. Tertip, Cilt: 8, Kanun No: 1034, Ankara: Devlet Matbaası, s. 554-557.

¹⁷⁵ Düstur (1954). III. Tertip, Cilt: 12, Kanun No: 1776, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 116.

2.1.5. Zirai Kredi Kooperatiflerinin Kurulması

İlaşe sorunlarının giderilmesi için hayvancılık ve tarımda yol kat edilmesi gerekmektedir. Özellikle savaştan yeni çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti için tarımsal üretimin artırılması ve hayvancılığın teşviki hayati önem arz etmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde de detaylıca yer verilen bu iki mesele hususunda Düstur ResmiGazete'de yer alan düzenlemeler incelendiğinde Ziraat Bankası'na dair kanunlar ve Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile karşılaşılmaktadır. Sonradan ismi Tarım Kredi Kooperatifleri olarak değiştirilecek olan Zirai Kredi Kooperatifleri tarım ile uğraşan vatandaşlar arasında bir birlik oluşturulmasını, tarımın daha kolay gelişmesini amaçlamaktadır. Tarihçesi incelendiğinde 1863 yılında Niş Valisi Mithat Paşa'nın kurduğu 'Memleket Sandıkları'na dayanan Zirai Kredi Kooperatifleri imece ve ahilik unsurlarını düstur edinmektedir. Bu konuda cumhuriyetin ilanından sonra yapılan ilk kanuni düzenleme 1924'teki 'İtibari Zirai Birliği Kanunu'dur.¹⁷⁶

İzmir İktisat Kongresi'nde tarım sektörü için iki önemli karar alınmıştır. Bunlar aşarın ilgası ve kredi imkanlarının artırılmasıdır. Bu minvalde 1924'te çıkartılan 498 sayılı İtibari Zirai Birliği Kanunu, çiftçilere, kooperatif ortaklarınca kredi verilmesini ve bu yolla tarımın geliştirilmesini öngörmüştür. Ancak gerek alış-satış ve kredi gibi uzmanlık gerektiren birbirinden bağımsız işlerin bir arada olması gerekse kooperatifleri kuran ortakların sermaye açısından yetersiz kalması hasebiyle istenen başarı elde edilememiştir.¹⁷⁷

İtibari Zirai Birliği Kanunu'nun beklenen etkiyi yaratmaması üzerine Büyük Buhran olarak adlandırılan ekonomik krizin gerçekleştiği dönemde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda özellikle küçük çiftçinin faizden korunabilmesi, buhrandan en az seviyede etkilenmesi ve tarımsal üretimin artırılması amacıyla 1929'da 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartılmıştır.¹⁷⁸ Kanunun çıkartılmasında etkili olan sebeplerden biri de ülkedeki tarımsal üretimin sanayiye ham madde sağlayacak düzeyde olmamasıdır. O nedenle üretimin artırılması, sanayinin desteklenmesi ve böylece

¹⁷⁶ Düstur (1946). III. Tertip, Cilt: 8, Ankara: Devlet Matbaası, s. 1119.

¹⁷⁷ H. Mutlu (2017). Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sermaye Birikimine Etkileri (Atatürk Dönemi 1935-38), Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Sayı: 52 (Özel Sayı), s. 346.

¹⁷⁸ Düstur (1953). III. Tertip, Cilt: 10, Kanun No: 1470, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 690-694.

GSMH’da artış sağlanması amaçlanmıştır.¹⁷⁹ Zırai Kredi Kooperatifleri ülke çapında hızlı bir şekilde yayılmış, önemli bir başarı elde edilmiştir. Tablo 1’de kooperatiflerin gelişimini görmek mümkündür.

Yıllar	1931	1932	1933	1935
Kooperatif Sayısı	341	590	653	668
Sermaye (Taahhüt)	4.463.561	6.266.380	6.888.470	7.470.742
Sermaye (Tahsil)	1.719.810	2.521.628	2.999.948	3.828.613
Mevduat (Ortaklar)	901.172	1.550.506	2.141.741	3.316.850
Kredi (Ortaklar)	7.562.768	12.550.731	14.627.556	18.388.721
Ortak Sayısı	34,070	52,733	60,583	67,333
Genel Kâr	129.855	175.845	71.345	64.549

Tablo 1: O. S. Katancı (1937) , Ekonomik Savaşımızda Tarımsal Kalkınma, Karınca, Sayı 37, s. 81-82.

Tablodan anlaşılacağı üzere kooperatiflerin kurulduğu 1929’dan 1935 yılına kadar geçen yaklaşık 6 yıllık süreçte önemli bir yol kat edilmiştir. Taahhüt edilen sermaye ortak başına 111 liraya ve tahsil edilen sermaye ortak başına 57 liraya yükseltilmiştir. Bunun yanında 1935’te ortak başına verilen kredi miktarı yaklaşık 272 liraya ulaşmıştır. Ancak kooperatiflerden elde edilen kâr incelendiğinde 1932 ve 1935

¹⁷⁹ Ö. Y. Kocabaş (2010). Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi, İstanbul: Libra Yayınları, s. 119.

yılları arasında üçte ikilik bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Kârın düşmesi kooperatiflerin iyi idare edilemediğinin bir göstergesidir.¹⁸⁰

Zirai kredi kooperatiflerinden alınan kredilerin ödenme oranları incelendiğinde 1932 yılında %45 olan geri dönüşün 1933'te %37'ye gerilediği görülmektedir¹⁸¹. Buradan hareketle Zirai Kredi Kooperatifleri zaman içerisinde kâr edemeyen, borç tahsil edemeyen kurumlar haline gelmiştir. O nedenle 1935 yılında bir düzeltme ihtiyacı duyularak Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartılmıştır.

2.1.6. Devletçi İktisadi Anlayışın Benimsenmesi

1929'da gerçekleşen ekonomik buhran Ekim ayında New York borsasında bulunan hisse senetlerinin değer kaybetmesi ile başlamıştır. Kısa bir sürede Avrupa kıtasına da yayılan kriz dünya genelinde hisse senetlerinin değer kaybetmesine sebep olmuştur. Senet sahiplerinin, değerli kağıtları satışa sunmaya başlamasıyla krizin boyutu değişmiştir. İlk gün satışa sunulan senet sayısı 13 milyonun üzerine çıkmıştır. Bankalarda krizi önleyecek düzeyde bir likidite olmaması panik ortamı yaratmıştır. Sonuç olarak 1929-1930 yıllarında dünya genelinde 2963 banka iflas etmiştir.¹⁸² Buhran Türkiye Cumhuriyeti ekonomisini de derinden etkilemiştir. Ülkenin tarımsal ve sınai üretim kapasitesi hızlı bir şekilde düşmüş; yeni yatırımlar durmuştur.¹⁸³ Üretimin ve yatırımların düşmesi ihracat hacminin daralmasına ve reel para arzının yükselmesine sebebiyet vermiştir. Ülke çapında birçok firma iflas etmiş, işsizlik oranında artış gözlemlenmiştir.¹⁸⁴

Dünya ekonomik buhranının Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için dönemin ihracat ve ithalat hacimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Tablo 2 de 1928-1937 yılları arası Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaret hacmi yer almaktadır.

¹⁸⁰ Mutlu, 2017, a.g.m., s. 347.

¹⁸¹ *İlk Kanun (1934)*. Karınca Dergisi, Sayı: 7, s. 1-2

¹⁸² M. Koçtürk, M. Gölalan (2010). *1923- 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi*, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, Sayı: 45(2), s. 54-55.

¹⁸³ İ. Tekeli ve S. İkin (1983). *1929 Dünya Buhranında İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 30, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi: 2, s. 80-82

¹⁸⁴ Koçtürk ve Gölalan, 2010, a.g.m., s. 55.

Yıllar	(İhracat) Bin TL	(İhracat) Ton	(İthalat) Bin TL	(İthalat) Ton
1928	173.532	626.682	223.532	750.482
1929	155.214	669.664	256.296	995.606
1930	151.454	776.668	147.551	616.229
1931	127.275	883.221	126.660	496.609
1932	101.301	1.077.550	85.984	417.467
1933	96.162	1.251.436	74.676	396.494
1934	92.149	1.637.653	86.790	475.242
1935	95.149	1.479.959	88.823	527.567
1936	117.733	1.376.847	92.531	532.248
1937	137.984	1.361.691	114.379	614.039

Tablo 2: A. Zarakoğlu,(1982). 1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ye Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, s. 94.

Tablodan hareketle buhran sonrasında hem ihracat hem de ithalat hacminin hızlı bir şekilde düştüğünü söylemek mümkündür. Özellikle Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkartıldığı 1935'e kadar düşen dış ticaret hacmi, gerek devletçi iktisadi

yapının gerekse tarımsal üretim hususunda verilen desteğin etkisiyle 1936 yılı itibariyle yeniden yükselmeye başlamıştır.¹⁸⁵

1929 Ekonomik Krizi'nin Türkiye ekonomisinde oluşturduğu diğer olumsuz sonuçlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır;

- Türkiye'deki tarım ürünlerinin fiyatları düşmüş; ihracat gelirleri azalmıştır.
- Türkiye'nin yaptığı ithalatın finanse edilmesi için borç para bulunmasında güçlük yaşanmıştır.
- Dış borçların geri ödemeleri ertelenerek ithalatta daralmaya gidilmiştir.
- Dış ticaret açığı artmıştır.¹⁸⁶

Ülke ekonomisinde yaşanan gerileme liberal iktisadi anlayışın sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu minvalde ortaya çıkan devletçilik ilkesi devlet önderliğinde kalkınma dönemi olarak nitelenen 27 yıllık dönemin de başlamasını sağlamıştır. Bu dönemin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar devletçilik ve korumacılıktır.¹⁸⁷ Atatürk, devletçilik sistemini aşağıdaki şekilde açıklamıştır;

“Türkiye’de uygulanan devletçilik sistemi sosyalist fikirlerden alıntılanmış, tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu sistem Türkiye’nin kendi ihtiyaçlarından doğmuştur.[...] Bu sistemin anlamı bizce şudur: Bireylerin özel girişimlerini ve faaliyetlerini esas alırken büyük bir ulusun tüm ihtiyaçlarının karşılanmadığını da göz önünde bulundurarak ülke ekonomisini devletin eline almak[...] Görüldüğü üzere bizim izlediğimiz yol liberalizmden de sosyalizmden de farklıdır.”¹⁸⁸

Buradaki tanımdan da anlaşılacağı üzere Atatürk’ün devletçilik ilkesi ne sosyalizm ne de liberalizme meyilememektedir. Bunun yerine özel girişimcilik ile

¹⁸⁵Zarakoğlu, 1982, a.g.e., s. 94-95.

¹⁸⁶Koçtürk ve Gölalan, 2010, a.g.m., s. 56.

¹⁸⁷K. Boratav ve S. Akşin (2007).Yakınçağ Türkiye Tarihi, 1908-1980, İstanbul: Milliyet Kitaplığı, s. 321.

¹⁸⁸ N. Serin (2019). Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, (erişim tarihi: 02.12.2019) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/806/10269.pdf>.

paralel bir şekilde ilerleyen müdahaleci yaklaşımlar tercih edilmektedir. Erken cumhuriyet dönemi ülke ekonomisi üzerine çalışan Yeşilay¹⁸⁹, iktisadi açıdan devletçiliğe geçişi zorunlu hale getiren nedenleri şu şekilde sıralamaktadır;

- Devletçi uygulamalara geçişin en önemli nedenlerinden birisi 1923-1930 yılları arasında uygulanan, özel sektörün sübvansede edilmesi suretiyle kalkınma ve sanayileşme çabasının beklenen sonuçları doğurmamasıdır.¹⁹⁰
- 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin sebep olduğu yüksek miktarda dış ticaret açıkları, TL'nin değer kaybetmesi, dünyadaki neredeyse tüm devletlerin izole bir ekonomik yapıya dönmeleri de Devletçi politikaların önünü açmıştır.
- Türkiye buhran öncesinde hammadde ihraç ederken sınai ürün ithal etmekteydi. Kriz sonrası hammadde fiyatları sanayi mallarına nazaran daha yüksek oranda bir düşüş yaşayınca tüketim mallarının ithalatının aynı oranda sürdürülmesi mümkün olmamıştır. Gelir/tüketim dengesinin korunabilmesi için ithalat denetim altına alınmış; dışa kapalı bir ticari sistem benimsenerek durgunluk aşmaya çalışılmıştır.¹⁹¹

Sonuç itibariyle devletçilik ilkesi sayesinde ulusal kaynakların harekete geçirilmesi, birçok fabrikanın kurulması, dış borç alımı hususunda devlet itibarının artırılması sağlanmıştır¹⁹². Böylece 1930-1939 yılları içerisinde 36 milyon lira dış borç ödenirken 17 milyon lira kredi alınmıştır. Türk parasının değeri korunmuş; millileştirme ve ulusal sanayileşme noktalarında önemli yol kat edilmiştir.¹⁹³ Yeni iktisadi yapının iktisadi politikaları üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi için 1930-1939 yılları arasında çıkartılan kanunların incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Silo ve Ambarlar Kanunu, Buğday Kanunu, Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve TMO Kanununun

¹⁸⁹ B. Yeşilay (2005). Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı:1, s. 118-132.

¹⁹⁰ K. Boratav (1995). Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, s. 48-49.

¹⁹¹ Yeşilay, 2005, a.g.m., s. 122.

¹⁹² Tekeli ve Selim, 1983, a.g.m., s.109-110.

¹⁹³ İ. Kalaycı (2008). Atatürk'ün Kalkınma Modeli: Devletçi İktisat Politikası Boyutu, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 19, Özel Sayı, s. 238.

yanı sıra gerek ordu mensuplarının gerek sivil halkın iâşesi için çıkartılan kanunlar da incelenecektir.

2.1.6.1. Halkın İâşesinin Karşılanması

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra sivil halkın, ordu mensuplarının ve mekteplerde yatılı eğitim gören öğrencilerin iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasına dair bazı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda birçok kanun çıkarılmıştır. Özellikle kriz yıllarında halkın iâşe ihtiyaçlarının nasıl karşılandığına dair detaylar için bu kanunların incelenmesi gerekmektedir. Kanunlar ve diğer düzenlemelerden bazıları aşağıda sıralanmıştır;

- Kuvvetli Tayın Kanunu (23 Mart 1931)(Kanun no.: 1776)
- Demirbaş, Erzak ve Yem Kanunu (14 Mayıs 1932)(Kanun no.: 1960)
- Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun (2 Temmuz 1932) (Kanun no.:2054)
- Ziraat Bankasına Mübayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun (3 Temmuz 1932) (Kanun no.:2056)
- Hayvanlar Vergisi Kanunu'na dair düzenleme (27 Kasım 1933)
- Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (23 Aralık 1934)(Kanun no.:2661)
- Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu (20 Mayıs 1934) (Kanun no.: 2466)
- Muhacir ve muhtaç çiftçilere yapılacak yardımın artırılmasına dair düzenleme (13 Aralık 1935)

Ordu mensupları ile alakalı düzenlemelerden biri olan 'Kuvvetli Tayın Kanunu' incelendiğinde gerek sefer durumunda gerek sükunet hallerinde verilecek iâşe yardımlarının ayrı ayrı hesaplandığı görülmektedir. Buna göre operasyonlara gönderilen askerlere normal günlerde verilen besin maddelerinin %20 fazlası verilmektedir. Ayrıca kanunda dağıtılan etin sığır eti olacağı, sığırın bulunamadığı hallerde diğer hayvanlardan (balık, koyun, keçi) istifade edilebileceği düzenlenmiştir. Bunun yanında

ekmeğin olmadığı durumlarda kişi başı 700 gr. olmak suretiyle peksimet dağıtılması öngörülmüştür. Soğan, tuz, sabun, şeker, çay, yağ, et, ekmek, bulgur ve sebze için kişi başına düşecek olan günlük gramajlar net bir şekilde belirtilmiştir.¹⁹⁴ Demirbaş erzak ve yem kanunu da yine ordu mensuplarının iâşeleri ile alakalıdır. Bu kanun içerisinde genel olarak tüm askerlere verilecek besin maddelerinin türü ve miktarlarının belirlenme usulleri üzerinde durulmuştur. Örneğin kanunun 2. Maddesinde ‘*yazılı mevat bulunmazsa kışla doktorunun fikri alınmak sureti ile demirbaş erzak olmağa elverişli diğer münasip miktar iâşe mevaddi tevzi ve tedarik olunur*’ ifadesine yer verilmiştir. Buradan hareketle iâşe sıkıntısı çekildiği takdirde doktorlardan fikir almak koşuluyla erzak miktarlarında ve türlerinde değişikliğe gidilebileceği anlaşılmaktadır. Bu kanunun ilk maddesinde de bir erin günlük demirbaş erzak istihkakı gram ve kalori hesabı ile belirlenmiştir.¹⁹⁵

Buhran sonrası ithalat denetim altına alınmak istenmiş; çay, şeker ve kahve gibi önemli besin maddeleri üzerinden de bir kanun düzenlenmiştir. Bu besin maddelerinin devlet eli ile ithal edilmesine dair düzenleme 2 Temmuz 1932’de yapılmıştır. Kanunun ilk maddesinde yer alan ‘*mali bir menfaat gayesi takip edilmemek şartı ile*’ ifadesi, düzenlemenin, halkın iâşe ihtiyaçları için yapıldığının da göstergesidir.¹⁹⁶

Hububat fiyatlarının korunabilmesi adına Temmuz 1932’de yayınlanan ‘Buğdayın Ziraat Bankasına Mübayaa Ettirilmesi Hakkında Kanun’ ile birlikte tarım ürünlerinin ticaretinde de düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun 1. Maddesinde ‘*buğday fiyatını korumak ve tanzim etmek meksadı ile*’ ifadesine yer verilmiştir. Buğdayın alım/satım fiyatları, ticaretin gerçekleştirileceği yerler, muhafaza usul ve şartları ile diğer hususların İcra Vekilleri Heyeti’nce kararlaştırılması öngörülmüştür. Kanunun 3. Maddesinde senelik bir milyon liraya varan zararın devlet tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ziraat Bankası’nın pazar yerinden alacağı buğdayın para olarak karşılığının İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanması ve onaylanan miktarın satıcılara peşin olarak ödenmesi de 4./5. Maddelerde düzenlenmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Düstur (1954). III. Tertip, Cilt: 12, Kanun No: 1776, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 116.

¹⁹⁵ Düstur (1932). III. Tertip, Cilt: 13, Kanun No: 1960, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 336-337.

¹⁹⁶ Düstur (1932).III. Tertip, Cilt: 13, Kanun No: 2054, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 1171.

¹⁹⁷ Düstur (1932). III. Tertip, Cilt: 13, Kanun No: 2056, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 1197.

Tarım işçilerine yönelik yapılan bir başka düzenleme de “Muhacir ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun”dur. Bu kanun 1934’te tarımsal üretimin artırılması amacıyla çıkartılmıştır. Zira kanunda yer alan muhacirlerden kasıt tarım alanında çiftçilerin çalıştırdığı işçilerdir. Kanunun 1. maddesinde Ziraat Bankası tarafından alınan buğdayın bir kısmının çiftçi ve muhacire dağıtılması öngörülmüştür. Denetim için İcra Vekilleri Heyeti yetkili kılınarak dağıtım ayrılan bütçe 1 milyon lira olarak belirlenmiştir. Buna göre ödünç verilen tohumlardan elde edilecek tahsilatın yine bu yolla dağıtılmasına karar verilmiştir. Ayrıca dağıtım esnasında kullanılacak çuvalların devlet tarafından karşılanması, çuvallara pul yapıştırılmaması ve noter işlemlerinden ücret alınmaması da alınan kararlar arasındadır.¹⁹⁸

Buğday üretiminin korunması adına alınan bir başka önlem de ‘Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu’dur. 20 Mayıs 1934’te çıkartılan kanun, memlekette üretilen ve ithal edilen buğdaydan alınacak vergiyi düzenlemektedir. Kanunun 1. maddesinde yer alan ‘*un ve undan yapılmış maddeler*’ ibaresinde undan kastın buğday, çavdar unu, makarna, şehriye, irmik ve bisküvi olduğu da belirtilmiştir. İkinci maddede köylülerin eleksiz bir şekilde öğüttüğü unun ve ihtiyaca mahsus olan unların vergiye tabi olmadığı belirtilmiştir. Bu kanun gerek memleket içerisinde yapılan üretim miktarının gerekse ithalat miktarının denetlenmesi ve koordine edilebilmesi adına büyük önem arz etmektedir.¹⁹⁹

Yukarıda yer verilen düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere devletçi iktisadi yapının hakim olduğu dönem içerisinde sanayi ve tarım sektörlerine yapılan müdahalelerin yanı sıra halkın iâşesi için de düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler 1929-1935 yılları arasında ekmek ve diğer un mamüllerinin ithalat, yerli üretim ve fiyatlandırma hususlarında denetime tabi olmasını sağlamıştır. Bu tabiiyet ise ihtikar ve fırsatçılığın önüne geçmiş; krize karşılık önemli bir önlem olmuştur.

¹⁹⁸ Düstur (1935). III. Tertip, Cilt: 16, Kanun No: 2661, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 467.

¹⁹⁹ Düstur (1934). III. Tertip, Cilt: 15, Kanun No: 2466, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 631-632-633-634.

2.1.6.2. Buğday Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında üretimin tarım endeksli ilerlediği görülmektedir. Zira sanayi alanında yapılan yatırımların sebebi de üretim yapılan sektörler arasında bir denge oluşturulma çabasıdır. Ancak özellikle 1929 buhranı itibarıyla tarımsal üretimin ve çiftçilerin satın alma güçlerinin korunabilmesi adına önlemler alınmak zorunda kalınmıştır. Bu durumu Kuruç²⁰⁰ 'devletin, buğday çiftçisinin karşısına garantili bir fiyat ve güçlü bir alıcı imajı ile çıkması' olarak değerlendirmiştir.

Tarımda buğday endeksli politikalar üretilmesinin ana nedeni 1930'lu yılların başlarında fiyatı en hızlı düşen ürünün buğday olmasıdır. 1929 yılında ortalama 12.5 kuruş olan buğday fiyatı bir sene sonra 4.0'a gerilemiştir. Bu %75'lik düşüş yalnızca çiftçiye değil; vergiler üzerinden devleti ve satın alma gücünü üzerinden küçük üretici köylü ailelerini de olumsuz etkilemiştir.²⁰¹ Devletçilik ilkesinin meclis içerisinde tartışılmaya başlanması ile beraber ülke genelinde buğday üretiminin ve satışının örgütlenmesi hususunda birçok öneri yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Büyük Kongresi'nde buğday fiyatlarının hızlı bir şekilde düşmesine karşılık önlemler alınması gerektiğine değinilmiştir. 1931'de, kongrenin ve meclis üyelerinin de etkisiyle basında buğday üzerinden büyük bir kampanya başlatılmıştır. Hükümetin Ziraat Bankası aracılığıyla buğday satın alması ve bu sayede fiyatların yükseltilmesi istenmiştir. Kampanyalar incelendiğinde satın alınan buğdayın fiyatlarının piyasadakilerden daha yüksek olması ve alınan malların direk ihraç edilmesinin istendiği görülmektedir.²⁰²

Basında ve TBMM'nde başlatılan buğday kampanyası üzerine dönemin İktisat Vekili Şeref Özkan, Ziraat Bankasının köylüden buğday alacağını ve bu yolla iç piyasadaki fiyat düşüşünün önüne geçilmeye çalışılacağını duyurmuştur. Verilen karara göre Ziraat Bankası'nın alımları, köylülerin borcuna karşılık olarak yapması öngörülmüştür. Bankanın zararı hükümetçe karşılanacak, bir kar söz konusu olursa bu

²⁰⁰ B. Kuruç (1988). Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, s. 284.

²⁰¹ Y. S. Tezel (1994). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 405.

²⁰² İ. Tekeli, S. İlkin (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No:3, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını, s. 110.

miktarda köylüye dağıtılacaktır.²⁰³ Bu sistem ile Ağustos 1931’de piyasaya müdahale edilemeye çalışılmıştır. Ancak bu örgütlenmenin beklenen etkiyi yaratmadığı, köylülerin fiyatları düşük bularak satış yapmadıkları görülmüştür.²⁰⁴

1932’de ülke genelinde buğday hasatı düşük olduğu için fiyat konusunda bir problem yaşanmayacağı düşünülmüştür. 3 Temmuz 1932’de çıkartılan “Ziraat Bankasına Mübayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun” la zaire fiyatlarına müdahale ve sübvansiyon uygulaması başlatılmıştır. Çalışmada daha önce de ele alındığı üzere yıllık bir milyon liralık zararın devlet tarafından karşılanması öngörülmüştür. Ayrıca bu kanun ile artan karın depo ve siloların inşasında kullanılması da kararlaştırılmıştır.²⁰⁵

1934 yılına kadar buğday için yapılan düzenlemelerde amaç çiftçilerin kar oranlarının yükseltilmesi değil, düşen fiyatların sabitlenmesi olmuştur. Bu çerçevede sübvansiyonlar ve devlet müdahaleleri yapılarak piyasa fiyatları korunmaya çalışılmıştır. 20 Mayıs 1934’te çıkartılan ‘Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu’ ile birlikte gerek ithal edilen gerekse iç üretimden elde edilen zahirenin vergiye bağlanması kararlaştırılmıştır. Kanunun ilk maddesinde yer alan un tabiri ile şehriye, irmik, bisküvi, çavdar unları ve diğer un mamulleri kastedilmiştir. Vergiye köylülerin kendi ihtiyaçları hasebiyle öğütecekleri unlar ve ihracat için üretilenler dahil edilmemiştir. Kanunun 4. Maddesinde yer alan düzenlemeye göre 72 kilograma kadar olan ekmek unları için 150 kuruş ve bu ağırlığın üzerinde olanlar için (her çuval başına) 100 kuruş vergi alınacaktır.²⁰⁶ Bu kanun dışında buğday alımının desteklenmesi noktasında birçok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden bazıları, çekme ve besi hayvanlarından alınan vergi miktarlarının düşürülmesi, kooperatifçiliğin desteklenmesi, örnek devlet çiftliklerinin kurulması, yeni tohum cinslerinin ücretsiz dağıtılması, demiryolu üzerinden alınan vergilerin yaklaşık olarak %75 oranında düşürülmesidir.²⁰⁷

²⁰³ Tekeli ve İlkin, 1982, a.g.e. s. 111.

²⁰⁴ H. K. Özdiç (2010). Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı ‘Buğday Meselesi’ 1932-1945, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 20, s. 4-5.

²⁰⁵ Özdiç, 2010, a.g.m., s. 5; ayrıca bkz. Düstur (1932). Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, Tertip: 3, Cilt: 13, s. 1197.

²⁰⁶ Düstur (1934). III. Tertip, Cilt: 15, Kanun No: 2466, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 631-634.

²⁰⁷ R. Margulies ve E. Yıldızoğlu (1990). “Tarımsal Değişim: 1923-70”, Geçiş Sürecinde Türkiye içinde, Der: Schick I. C. ve Tonak, E. A., İstanbul: Belge Yayınları, s. 291.

Buğdayın alım/satımı ve üretiminin yanı sıra muhafaza edilmesi de büyük önem arz etmektedir. 1929 buhranından sonra düşen buğday fiyatları ile beraber muhafaza meselesi daha da önem kazanmıştır. Buna bir çözüm olarak 11 Haziran 1933'te 'Silo ve Ambarlar Hakkında Kanun' çıkartılmıştır. Kanunun 1. maddesine göre memlekette üretilen hububatın temizlenmesi, ilaçlanması, ayrıştırılması ve muhafazası için Ziraat Bankası tarafından silo ve ambar inşa ettirilecektir. Aynı maddede harcanacak toplam tutar ise üç milyon lira olarak belirlenmiştir. Bu ambar ve silolarda bulunan hububatın ücretlendirilmesi meselesinde İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı yetkili kılınmıştır. Kanunun son maddesinde de yapılacak olan silo ve ambarların sayıları, yerleri, büyüklükleri, biçimleri, işletme usulleri, inşa usulleri ve çalışan kadrolarıyla alakalı her türlü kararın Ziraat Vekaleti ve İcra Vekilleri Heyeti işbirliği ile verileceği belirtilmiştir.

208

2.1.6.3. Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Uygulanması

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kooperatifçiliğin birçok kanuni düzenlemede yer aldığı, iktisadi bir örgütlenme şekli olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bu minvalde, 1924'te 'Zırai Birlikler Kanunu', 1925'te 'Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi', 1929'da 'Zırai Kredi Kooperatifleri Kanunu' ve 1935'te Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun çıkartıldığı görülmektedir. Gerek liberal gerek devletçi yaklaşımın hakim olduğu dönemlerde kooperatifçiliğe bu denli önem verilmesinin nedenlerini ihtiyaç halinde çiftçilere kredi sağlanması, fiyatların kontrol altında tutulması, tarım sektöründeki problemlerin örgütlenmeler sayesinde kolayca öğrenilmesi ve çözümüne çaba sarf edilmesi, iase meselelerinin çözülmesi olarak özetlemek mümkündür.²⁰⁹

1929'da kanun ile kurulan Zırai Kredi Kooperatifleri çiftçilerin kredi ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap verilmesi amacı ile çalışmıştır.²¹⁰ 1929-1935 yılları arasında taahhüt edilen krediler, tahsil edilen krediler ve ortak sayıları incelendiğinde önemli bir yükselişin olduğu görülmektedir. Ayrıca ortak başına düşen kredi miktarı da giderek artmıştır. Ancak borçların tahsilinin iyi bir şekilde yapılamaması hasebiyle kar

²⁰⁸ Düstur (1954). III. Tertip, Cilt: 14, Kanun No: 2303, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 552.

²⁰⁹ Koçtürk, Gölalan, 2010, a.g.m., s. 53.

²¹⁰ Düstur (1953). III. Tertip, Cilt: 10, Kanun No: 1470, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 690-694.

oranının giderek düşmesi Zirai Kredi Kooperatifleri'nin beklenen verimi sağlayamadığını göstermiştir. Kooperatiflerden alınan kredilerin ödenme oranları incelendiğinde 1932 yılında %37 olan geri dönüşün 1933'te %37'ye gerilediği görülmektedir²¹¹. Buradan hareketle Zirai Kredi Kooperatifleri zaman içerisinde kâr edemeyen, borç tahsil edemeyen kurumlar haline gelmiştir. O nedenle 1935 yılında bir düzeltme ihtiyacı duyularak Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkartılmıştır.

21 Ekim 1935'te çıkartılan 'Tarım Kredi kooperatifleri Kanunu' ile birlikte yeni bir örgütlenmeye gidilmiş; önceki düzenlemelerde yer alan eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre kooperatiflerin kurulması aşamasında yetkili olan birimler aynı kalmıştır. Zira Zirai Kredi kooperatifleri için Ziraat Bankası ve İktisat Vekaleti yetkili kılınmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri için de Ziraat Bankası'nın başvurusu üzerine Ekonomi Bakanlığı'nın değerlendirme yapması öngörülmüştür. Önceki düzenlemeden farklı olarak 1935 yılındaki kanunun ilk maddesine '*ürünler üzerinde tecim ve komisyonculuk yapanların yanı sıra para yahut mal ile kredi verenler bu kooperatiflere katılamazlar*' ifadesi eklenmiştir. Bu sayede fırsatçılığın ve olası yolsuzlukların da önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tarım kredi kooperatiflerinin kurulması için aranan şartlar ise 4. Maddede şu şekilde belirtilmiştir;

- Ortak sayısının başlangıçta en az 30 olması
- Üçüncü maddede belirtilen formüle göre hazırlanan ana sözleşmenin tüm kurucu ortaklar tarafından imzalanmış olması
- Kurucu üyelerce imzalanan mukavelenamenin Ziraat Bankası'nın onayından geçmiş olması
- Ziraat Bankası'nın onayladığı metnin Ekonomi Bakanlığı'nca tasdik edilmesi²¹²

Görüldüğü üzere 1929 yılında yapılan örgütlenmeye nazaran daha kurumsal ve resmi bir örgütlenme şekli uygulanmaya çalışılmıştır. Öncekinden farklı olarak 30. Madde de gümrüklerden ve piyasalardan alınan ürünlerin taşıma masraflarından biriken paraların, yine o ürünlerin satışı için kullanılacak olan satış kooperatiflerine

²¹¹İlk Kanun (1934), Karınca Dergisi, Sayı: 7, s. 1-2

²¹² Düstur (1935). III. Tertip, Cilt: 16, Kanun No: 2836, Ankara: Başvekalet Matbaası, s. 1651-1658.

devredilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece zahirenin üretiminden taşınarak satılmasına kadar her aşamada örgütlü bir şekilde hareket edilmesi planlanmıştır.

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin önceki düzenlemelerden farklı olan diğer hususları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır;

- Krediler yalnızca işçi akidleri, fidelik, gübre, tohumluk, fidan, tarımsal malzeme ve vasıtalarda kullanılması amacıyla verilecektir.
- Ziraati bir geçim kaynağı olarak kullananlar; çiftçi ve diğer çalışanlar bu kooperatiflere ortak olabilecektir. Komisyoncular, faizle kredi verenler ve tüccarlar ortaklığa kabul edilmeyecektir.
- Ortakların, varsa, kendi bölgelerindeki satış kooperatiflerine de girmeleri şarttır.
- Kooperatifler en az 100 hanenin ve 500 kişinin yaşadığı bölgelerde; kırsalda minimum 30, kentlerde minimum 60 ortak ile kurulabilecektir.
- Başlangıçta minimum 1000 lira kredi taahhüt edilmeli ve bu miktarın en az %25'i peşin ödenmelidir.
- Bir çiftçinin tek başına alabileceği maksimum kredi miktarı 1500 liradır.
- Ziraat Bankası'nın kontrol ve denetim hususundaki yetkileri artırılmıştır.
- 300 liranın üzerindeki nakit paralar kooperatif kasalarında değil Ziraat Bankası'nda tutulacaktır.
- İhtiyat sermayesinin kullanılması hususunda yetkili merci Ziraat Bankası'dır.
- Kooperatiflerin borç alabileceği tek yer Ziraat Bankası'dır.
- Yıl sonunda elde edilen kar miktarının net %50'si yedek akçeye, %15'i taahhüdü bozmamış olan ortaklara ve kalan %35'i ise öz kaynak hesabına aktarılacaktır.
- Öz kaynak hesabı kredi faizlerinin zamanla düşürülebilmesi için açılmıştır. Bu hesap karın %35'inin aktarılması ve üretim gelirlerinin tamamen alınması suretiyle beslenecektir. ²¹³

²¹³ Mutlu, 2017, a.g.m., s.349-351.

Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile birlikte 1470 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Ona göre açılan kooperatiflerin en geç 6 ay içerisinde 2836 sayılı kanuna göre revize edilmesi şartı getirilmiş; bu süre geçtiğinde kanuna uymayan organizasyonların kapatılacağı belirtilmiştir. Buradan hareketle 1935 yılında çıkartılan kanun ile yeni bir teşkilatın kurulmadığı; 1929'da kurulanların iyileştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.²¹⁴

Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununun uygulamasına bakıldığında 1929 tarihli kanuna nazaran faiz oranlarının neredeyse yarı yarıya düştüğü görülmektedir. Zirai Kredi Kooperatifleri'nde 70 liralık bir kredinin faizi 1230 kuruş iken yeni teşkilatlanmada bu faiz miktarı 710 kuruşa kadar düşürülmüştür. Bu durum çiftçinin lehine olsa da ilerleyen süreçte kooperatiflerin karını azaltarak verimin düşmesine sebebiyet vermiştir.²¹⁵ 1938'de Tarım Kredi Kooperatifleri'nin sayısı 586'ya yükselmiştir. Sene sonunda toplam 3846 köyün dahil olduğu teşkilat neredeyse 115 bin ortağa ulaşmıştır. Taahhüt edilen toplam sermaye 4 milyon liradır. Toplam tahsil ise yaklaşık olarak 2 milyon 750 bin liradır. Sağlanan sermaye birikimi dört milyonun üzerine çıkmıştır. Kooperatifin öz kaynak ve sermayesinde biriken para miktarı Türkiye'nin tasarruf mevduatının yaklaşık %4'üne ulaşmıştır. 1938'de hazineden aktarılan 1 milyon 200 bin lira ile açılan Halk Bankası göz önüne alındığında teşkilatın bir başarı elde ettiği görülmektedir. Zira bankanın açılmasında kullanılan paranın üç katı kadar kar elde edilmiştir. Çiftçi haneleri için 1938 yılında aile başına düşen ortalama gelir 100-110 liraya ulaşmıştır.²¹⁶ Son olarak kredilerin tahsil oranının 1938 yılında %50'ye ulaştığı da düşünüldüğünde teşkilatın genel itibariyle başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

²¹⁴ Y. S. Atasagun (1940). Türkiye'de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939, İstanbul: Kenan Basımevi ve Kılış Fabrikası, s. 57.

²¹⁵ Mutlu, 2017, a.g.m., s. 352.

²¹⁶ (Temmuz-Ağustos 1939). Karınca Dergisi, Sayı 61-62, akt; Mutlu, 2017, a.g.m., s. 353.

2.1.6.4. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu ve Uygulanması

1929 buhranından sonra Türkiye’de özellikle tarımsal alanda yaşanan düşüş Ziraat Bankası vasıtasıyla zahire piyasasına müdahale edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Çalışmada ele alınan Zırai Kredi Kooperatifleri, Tarım Kredi Kooperatifleri ve 2056 numaralı kanun da bu minvalde çıkartılmıştır. Özellikle tarım kredi kooperatiflerinin teşkilatlanmasının ardından oluşturulan kısmi güven ortamının korunabilmesi amacıyla hububatın taban fiyatlarının belirlenmesi, sübvansiyon politikalarının sürekli hale getirilmesi gibi önlemler alınmıştır. Elde edilen gelişmeler Ziraat Bankası’nın sorumluluklarını artırmış; buğday ticareti ve hububatın etkilediği sınai üretimin kurumsallaştırılması üzerinden yeni tartışmalar başlamıştır.²¹⁷ Bu bağlamda 1933’te Silo ve Ambarlar Kanunu ve 1934’te Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu çıkartılmıştır. Hububat üzerinden alınan bu önlemlerin yanı sıra tarımın her yönden desteklenmesi, alım/satım işlemlerinin kurumsallaşması ve denetimin daha kolay yapılabilmesi için Haziran 1938’de 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu çıkarılmıştır.²¹⁸

Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu’nun 2. Maddesi incelendiğinde Ofisin 4 ana görevi olduğu görülmektedir. Bu görevlerden ilki buğday fiyatlarının İcra Vekilleri Heyeti’nce belirlenen miktarın altına düşmesini önlemektir. Bunun sağlanabilmesi için yine İcra Vekilleri Heyeti’nce belirlenen yer, zaman ve fiyatlar üzerinden -gerekirse- buğday mübayaası yapılması kararlaştırılmıştır. Ofisin ikinci görevi buğday fiyatlarının, tüketicinin alımda güçlük yaşayacağı bir seviyeye çıkmasının önüne geçilmesidir. Fırsatçılığın önüne geçilebilmesi amacıyla TMO’nun İcra Vekilleri Heyeti tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden satış yapması öngörülmüştür. Kanun’da yer alan bir başka önemli husus ithalat meselesidir. Buna göre Toprak Mahsulleri Ofisi başbakanlıktan alacağı direktifler doğrultusunda dış piyasalardan buğday alımı gerçekleştirerek

²¹⁷ A. H. Başar (1934). “Buğday Teşkilatını Hemen Yapmalıyız”, *Kooperatif Seçme Yazılar 1932–1934*, Cilt: 2, No:22, Mart (Tıpkı Basım), Hazırlayan: Bülent Varlıklı (1982). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 10, s.318.

²¹⁸ Düstur (1938).III. Tertip, Cilt: 19, Kanun No: 3491, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s. 1486-1493.

memlekete taşınmasını sağlayacaktır. Son olarak dünya genelinde zahire piyasalarının durumunun izlenerek analiz edilmesi de TMO'nun görevleri arasındadır.²¹⁹

TMO'nun ilk kuruluşunda belirlenen sermaye miktarı (12. Madde) on yedi milyon liradır. Bu sermaye, yukarıda da belirtildiği üzere, zahire ithalatı, harici/dahili şube kurulması, yurt dışında ajan barındırılması, piyasaların takip edilmesi, iç piyasada dengenin korunması gibi işler için kullanılacaktır. Ofisin, kuruluş aşamasında ana görevinin alım/satım olduğu görülmektedir. Ancak II. Dünya Savaşı ile birlikte faaliyet alanında bir genişleme söz konusudur. Bu görevler genel itibari ile ülke çapında halkın ve ordunun iâşe ihtiyacının karşılanması için verilmiştir. Ek görevler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır;

- Dünya genelinde hububat alanında meydana gelen gelişmelerin takip edilip, faydalı olanlarının ülke içerisinde tatbik edilmesi²²⁰
- İhtiyaç halinde, İktisat Bakanlığı'nın izni alınarak ekmek ve un fabrikalarının kurulması²²¹
- Gerek ülke içerisinde gerek dışarıda un alım/satımı işleri ile ilgilenmek
- Taban fiyatları bakanlar kurulunca belirlenmek sureti ile tüm resmi kuruluşların,mekteplerin ve ordunun un, afyon ve buğday ihtiyaçlarının karşılanması
- Yerel yönetimler ile sağlanacak işbirlikleri sayesinde ilgili kent ve kasabalardaki zahire ihtiyaçlarının belirlenmesi
- Ülke içerisinde ihtiyaca göre yapılan tahsisatın un fabrikaları ve değirmenlerde uygun fiyatlarla satılması
- İhtiyaç için alınan hububatın tüccarlar tarafından alınarak serbest piyasa içerisinde satılmasının önlenmesi²²²

Buradan da anlaşılacağı üzere TMO iâşe politikaları açısından büyük bir öneme sahip olan hububatın üretiminden alım/satımına kadar her noktada yetkilendirilmiştir. Özellikle 1929 ekonomik buhranı ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle oluşan iâşe

²¹⁹ Düstur (1938). III. Tertip, Cilt: 19, Kanun No: 3491, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası, s.1486.

²²⁰ BCA,030.01.98.606.7, s.1; BCA, 030.18.09. ; aktaran; Afşar, 2009, a.g.e., s. 54.

²²¹ BCA, 030.18.02.93.128.09; aktaran; Afşar, 2009, a.g.e., s. 54.

²²² E. Afşar (2009).Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İktisadî Faaliyetleri Ve Siyasetteki Yansımaları (1938-1950)(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55.

sorunlarının giderilebilmesi adına önem arz etmektedir. Zira buğdayın üretilmesi, satış fiyatlarının belirlenmesi, taban fiyat uygulamasının yapılması ve tüketiciden yana tavan fiyat uygulamasına benzer bir yapının teşkil edilmesi halkın iâşesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca dünya genelinde hububat piyasalarının takip edilmesi suretiyle gerek teknik gerek ticari ve üretim açısından elde edilen gelişmeler de iâşe politikaları açısından önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ ŞEF DÖNEMİ İAŞE POLİTİKASI (1938-1945)

3.1. Savaş Ekonomisi ve İaşe

Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi, Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında da tarım ülkesi olma özelliğini sürdürmüştür. 1939-1944 yılları arasına bakıldığında tarım kesiminin öteki sektörlerle nazaran nüfus ve milli gelire katkı açısından çok daha ileride olduğu görülmektedir. Zira 1940'ta yapılan nüfus sayımına göre ülkedeki nüfusun yaklaşık 14 milyonu kırsal kesimde yaşarken 4 milyonu şehirlerde yaşamaktadır. Buradan toplam nüfusun neredeyse %75'inin köylerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Aynı sene içerisinde milli gelirdeki sektör paylarına bakıldığında ise tarımın yaklaşık %45 ile birinci sırada olduğu görülmektedir. O nedenle savaş döneminde Türkiye ekonomisinin durumunun net anlaşılabilmesi için tarım sektörünün detaylı incelenmesi ve bu hususta yapılan çalışmaların ele alınması gerekmektedir.²²³

Milli Şef Dönemi ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı yıllarında iaşe politikası kapsamında alınan kararlar ve yapılan uygulamalar Refik Saydam ve Şükrü Saracoğlu hükümetleri tarafından yürütülmüştür. Türkiye savaşa girmemiş olsa; gerek dünya çapında dış ticaret açısından oluşan aksaklıklar gerekse hammadde ve tohum ihtiyacının karşılanamaması gibi nedenlerle ciddi bir iaşe darlığı yaşanmıştır. Savaş döneminde Türkiye ordusundaki asker sayısı bir milyonun üzerine çıkmıştır. Tarım sektöründe hizmet veren insanların önemli bir kısmı askere alınmış; çift hayvanlarının bir bölümüne milli müdafaa mükellefiyeti kapsamında el konulmuştur. Böylece 1941 itibarıyla tarımsal üretimde gerileme yaşanmıştır. 1940'da üretim seviyesi önceki yıllara yakın bir skalada seyrederken 1941 yılında yaklaşık %12 gerileme olmuştur²²⁴. Alınan bazı önlemler sayesinde 1942'de eski düzeyine geri çekilen üretim ilerleyen yıllarda yine hızlıca düşmüştür. 1945'e gelindiğinde ülke çapında genel hububat üretiminin 1938-1939 yıllarına nazaran yaklaşık %35 daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca

²²³ İ. İnci (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetleri'nin İaşe Politikaları, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 50, s. 272.

²²⁴ T. Bulutay, Y. Tezel, N. Yıldırım (1974). Türkiye Milli Geliri 1923-1948, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 15-17; Pamuk, 1988, a.g.e., s. 94-98.

1938’de 3700 bin ton olan buğday üretimi 1945’te 1970 bin tona gerileyerek neredeyse %50 kayıp yaşanmıştır. Bu nedenle ordunun ve halkın temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması için birçok önlem alınmıştır. ²²⁵

Refik Saydam hükümeti göreve başladığında yurt genelinde var olan hububat stokları hasebiyle iyimser bir hava oluşmuştur. Hükümetin savaş dönemini rahatlıkla atlatacağı düşünülmüştür. Üretimin ve halkın iâşesinin aksamadan sürdürüleceği fikri önlemlerin gecikmesine sebebiyet vermiştir. Bu hususta başbakan Refik Saydam’ın 1939’da mecliste gerçekleştirdiği konuşma önem arz etmektedir. Konuşmanın bir kısmı şu şekildedir;

“Zirai üretim ve iâşe vaziyetimiz sağlam ve emindir. Besin maddeleri hususunda herhangi bir sıkıntı bulunmamaktadır. Ülke olarak yüksek kaliteli ve bereketli bir mahsul yılını geride bırakmış bulunmaktayız. Stoklarımız senelik ihtiyacın üzerindedir. Üretim gücümüz önceki dönemlere nazaran oldukça yüksektir. Sadece son 8-10 yılda ekilen tarımsal alanlar % 30; alınan mahsuller neredeyse %50 artmıştır. [...] Önceki cihan harbinde un ve buğdayın dışarıdan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Şu anda dışarıya zahire ihraç edebilecek konumdayız. [...]”²²⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere savaşın ilk yılında hükümet iâşe hususunda önlem alma gereksinimi duymamıştır. Ancak yine de 1940 yılının Ocak ayında tarımsal üretimde hükümete geniş yetkiler sağlayan Milli Koruma Kanunu çıkartılmıştır²²⁷. Milli Şef dönemi iâşe politikasının anlaşılabilmesi için başta Milli Koruma Kanunu olmak üzere, İâşe Müsteşarlığı, ekmek karnesi uygulamaları, Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu’nda yapılan değişiklikler, Toprak Mahsulleri Vergisi ve ithalat/ihracat başlıklarının detaylıca incelenmesi gerekmektedir.

²²⁵ Ş. Pamuk (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, Türkiye’de Tarımsal yapılar 1923-2000, der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları, s. 94-95.

²²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi (11.09.1939). Devre: 4, Cilt: 5, s. 5, Aktaran; İnci, 2013, a.g.e., s. 277.

²²⁷ Pamuk, 1988, a.g.e., s.100-102.

3.1.1. Hükümet Programlarında İaşe

TBMM seçimlerinin yenilendiği Mart 1939'dan sonra Cumhurbaşkanı İnönü yeni kabinenin kurulmasında Refik Saydam'ı görevlendirmiştir. Yeni kurulan kabinenin programını okumak için kürsüde söz alan Saydam, daha önceden olduğu gibi CHP programını gerçekleştirilmesine çalışılacağını duyurmuştur. Bu kapsamda hükümetin iş bölümünde çok az bir değişiklik yapılması öngörülmüştür. Bu değişikliklerden birisi Nafia ve İktisat Vekâleti'nin ikiye ayrılmasıdır. Böylece inşaat, nakliyat ve muharebe işleri birbirinden ayrılmıştır. Bunun yanında İktisat Vekaleti'nin yetkileri sanayi ve maden işleri ile sınırlandırılmış; önceden verilen ticaret işleri ise yeni kurulacak olan Ticaret Vekaleti'ne devredilmiştir. Böylece sanayide ihtiyaç duyulan hammaddeden halkın iaşe ihtiyaçlarına kadar her türlü ihracat ve ithalatın daha kontrollü ve kolay yapılacağı düşünülmüştür.²²⁸

Refik Saydam tarafından, parti programını açıklamak amacıyla Ocak 1939'da gerçekleştirilen Meclis konuşmasında istihsal, ticaret, ziraat ve vergi meselelerine yer verilmiştir. Çiftçi ve köylünün vergi yükünün azaltılması ve köylerin kalkındırılması hususlarında şu sözler sarf edilmiştir;

*“[...] umumi hizmetleri ifa ederken üretimi ve vatandaşların vergi ödeme gücünü zorlamamaya hassaten dikkat edeceğiz[...] her fırsatta köylü ve çiftçi vatandaşlarımızın vergi yükünü hafifleteceğiz. Köylerimizin iktisadi olarak hızlıca kalkınması ve hayat ucuzluğunu sağlayacak iktisadi önlemlerin alınması en samimi emellerimiz arasındadır.”*²²⁹

Aynı konuşma içerisinde gerek ticari gerek umumi ulaşımın kolaylaştırılmasına ve halkın içme suyuna daha kolay ulaşmasına da şu şekilde değinilmiştir;

“Cumhuriyet döneminde teşkil edilen büyük program çerçevesinde demiryolu inşaatları sürdürülecektir[...] Memleketimizin en ziyade ihtiyaç duyduğu ve sağlanması halinde yüksek feyizli neticelere elde

²²⁸ H. Özkan (2019). Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İaşe Politikaları ve İaşe Müsteşarlığı (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, s. 13-14.

²²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi (27.01.1939). Devre: 5, Cilt: 29, İnikat 28, s. 320.

edilecek olan su işlerinde geniş bir planın başlatılmış olduğu malumunuzdur. Bu mesaiye devam edilecektir.”²³⁰

Parti programında zahire ihracatına da yer verilmiştir. Bu minvalde ‘mahsullerimizin dış piyasadaki itibarının artırılabilmesi için ihraç mallarının standartlanması yolundaki çalışmalara vüsat vermeyi amaçlamaktayız’ sözlerini sarf eden Saydam, devletçilik prensibine bağlı olarak teşkil edilen iktisadi teşekküllerin de aynı şekilde desteklenmeye devam edeceğini belirtmiştir. Ziraat işlerine gösterilecek olan önem ise şu şekilde dile getirilmiştir;

“Ziraat meseleleri, üzerinde itina ve önem ile duracağımız davalardan birisidir. Çiftçilerin vakit ve emeklerini kıymetlendirmek, üretim gücünü ve kabiliyetini artırmak, yaşama seviyesi ve kazancı yükseltmek gibi esas gayelerimiz bulunmaktadır.”²³¹

Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti’nin erken dönemlerinde iktisadi yapının en önemli çarkı olan tarım sektörü Refik Saydam Hükümeti programında da önemli bir yere sahiptir. Bu hususta zirai meselelere önem verileceği, ulaşım için demiryolu inşaatlarının sürdürüleceği, içme suyu faaliyetlerinin hızlandırılacağı, vergi hususunda kolaylıklar yapılacağı ve köylü/çiftçi kesimin birçok açıdan destekleneceği belirtilmektedir. TMBB seçimlerinin yenilenmesi hasebiyle ikinci defa kendisine hükümet kurma yetkisi verilen Saydam 1939’un Nisan ayında yeniden program açıklamak üzere konuşma gerçekleştirmiştir.²³² Bu konuşmada, bir önceki programın aynı şekilde uygulanacağı belirtilmiştir.

1942-1946 yılları arasında iki kez kabine kurmakla görevlendirilen Şükrü Saracoğlu’da Milli Şef döneminin başkanlarından biridir. O nedenle kurulan bu iki hükümetin programlarının da incelenmesi gerekmektedir. Şükrü Saraçoğlu’nun hükümet programını açıklamak amacıyla Ağustos 1942’de gerçekleştirdiği Meclis konuşması incelendiğinde önceki konuşmalara nazaran zahire ve iâşe meselelerine daha

²³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi (27.01.1939). Devre: 5, Cilt: 29, İnikat 28, s. 321.

²³¹ TBMM Zabıt Ceridesi (27.01.1939). Devre: 5, Cilt: 29, İnikat 28, s. 322.

²³² TBMM Zabıt Ceridesi (10.04.1939). VI. Devre, İçtima: Fevkalade, Cilt: 1, İnikat 28, s. 340-345.

fazla yer verildiği görülmektedir²³³. Zira harici meseleler başlığı altında ihraç edilmesi gerekirken çürüyen hububat stoklarına, ülke içerisinde yaşanan hububat darlığına ve olası çözümlere değinilmiştir. 1942 itibariyle giderek artan ekmek kıtlığına da değinen Saraçoğlu bu hususta açığın şu başlıklar ile kapatılabileceğini belirtmiştir;

“1. Çiftiği memnun ederek üretimi artırmak

2. Tüketimi azaltmak

3. Dışarıdan buğday ithal etmek”²³⁴

Burada belirtilen önlemlerin üçü içinde yapılan faaliyetler ise ayrı ayrı açıklanmıştır. Buna göre çiftçinin memnun edilmesi için fiyatlar artırılmış, istihlakın azaltılması için kontroller etkinleştirilmiş ve Amerika ile on beş bin ton buğday için anlaşma sağlanmıştır. Benzer şekilde pirinç, fasulye, nohut ve mercimek gibi bazı maddelerin tazyidatının kaldırılacağı belirtilmiştir. Bunun nedenleri de açıklanmıştır.²³⁵

Sonuç itibariyle Şükrü Saraçoğlu Hükümeti’nin programı öncekilere nazaran daha ayrıntılı düzenlenmiştir. Yapılacak politikaların ayrıntıları mecliste paylaşılmış, planlamalar tartışılmıştır. Şükrü Saraçoğlu hükümeti savaş ekonomisinin getirdiği koşullarında etkisiyle hububata büyük bir önem vermiştir. Dönem içerisinde ekmeğin karneye bağlanması, ihracatın yavaşlaması, üretimin ciddi oranda düşmesi ve zahire ihtiyaçlarının giderilmesinde güçlük yaşanması da hükümeti iâşe politikaları hususunda teyakkuz halinde olmaya itmiştir.

3.1.2. Milli Koruma Kanunu ve Uygulanması

Milli ekonominin savaş şartlarına uygun bir şekilde düzenlenmesi suretiyle savaş ekonomisinden minimum zararla çıkma amacını güden ilk rapor Avrupa’da, henüz savaş başlamadan önce hazırlanmaya başlanmıştır²³⁶. Buna istinaden Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı’na atanan Şevket Süreyya Aydemir ve ekibi tarafından savaş

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi (05.08.1942). VI. Devre, Cilt: 27, İnkat 77, s. 359-367.

²³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi (05.08.1942). VI. Devre, Cilt: 27, İnkat 77, s. 362.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi (05.08.1942). VI. Devre, Cilt: 27, İnkat 77, s. 363.

²³⁶ M. Metintaş, M. Kayıran (2008). “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 9/2, s. 167-168.

başlamadan yaklaşık üç ay önce Mayıs 1939'da bir rapor hazırlanmıştır²³⁷. Müdafaa Ekonomisi adı altında hazırlanan rapor CHP yönetim kuruluna sunulmuştur. Bunun üzerine hükümet bu geniş raporun dikkate alınmasını, buna istinaden bir yasa tasarısı hazırlanmasını önermiştir. Aralık 1939'da '*Milli İktisadi Kanun Projesi*' adlı tasarı Başbakanlık tarafından CHP meclis grubuna sunulmuştur. Parti projeyi benimsemiş fakat yetersiz görmüştür²³⁸. Yeni bir komisyon kurularak başkanlığına Recep Peker getirilmiştir. Bu komisyon tarafından hazırlanan '*Milli Koruma Kanunu*' adlı tasarı 18 Ocak 1940'da kabul edilmiş; 3780 sayılı kanun olarak resmi gazetede yayınlanmıştır.²³⁹

Milli Koruma Kanunu'nun neden çıkartıldığı ve etki alanı '*Mucip Sebepler Mazbatası*' adlı ek dosyada ele alınmıştır. Mazbataya göre Avrupa içerisinde hüküm süren siyasal gerginlik nihayetinde muhtelif milletlerin katıldığı bir savaşa dönüşmüştür. Savaşın hızla yayılması dünya çapında hükümetlerin önlemler alınmasına sebep olmuştur. Özellikle hükümetlerin dahili politika konusunda yetkilerinin genişletilmesi sıkça görülen önlemler arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti mevcut savaşın dışında kalmış olsa da sosyal yaşamın bu durumdan etkilenmemesi için önlem alınması şarttır. Bu kapsamda özellikle ekonomik anlamda koruyucu ve savunucu tedbirlere başvurulmalıdır. Bu ihtiyaçtan ötürü hazırlanan tasarı meclise sunulmuş; hükümetin yetkilerinin genişletilmesi talep edilmiştir. Savaşın ilerleme hızı tedbirlerin ancak ivedilikle ve günü gününe alındığında verimli olmalarına sebebiyet vermektedir.²⁴⁰ Buradan da anlaşılaacağı üzere Meclisin haiz olduğu yetkileri üzerine almak isteyen hükümet katı tedbirlerle savaşın etkilerini en aza indirmeye çalışmıştır.²⁴¹

Kanun için dönemin medyasının tutumu ise şu şekildedir, '*Tasarının esas kısmı yahut umumi seferberlik veya Türkiye'yi ilgilendiren herhangi bir harici gerginlik halinde gerek ülkenin müdafaaasını iyi bir şekilde yapabilmek, gerek halkın ekonomik*

²³⁷ Ş. S. Aydemir (1967). İkinci Adam (1938-1950), İstanbul: Yükselen Matbaası, C. II, s. 75. ; C. Koçak (1986), Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), Ankara: İletişim Yayınları, C. II, s. 369-370.

²³⁸ Koçak, 1986, a.g.e., s. S. 372.

²³⁹ İ. M. Öztürk (2013). "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar", Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 54, s.140.

²⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi (18.01.1940). Devre: 6-8, İçtima: 1, İnikat: 27; EK: Milli Korunma Kanunu Mucib Sebepler Mazbatası, s. 1-2.

²⁴¹ Özkan, 2019, a.g.e., s. 28.

*durumunu bilinçsiz spekülasyon ve ihtikar olaylarından korumak için hükümete süratli ve fevkalade tedbirler alabilme yetkisini sunmaktadır*²⁴²

Kanunun tanımlaması 1. Maddede yapılmıştır. Buna göre olağanüstü hallerde iktisadi ve milli müdafaa için İcra Vekilleri Heyeti ve dolayısıyla hükümete kanundaki sınırlar çerçevesinde yetkiler tanınmıştır. Olağanüstü haller ise şu şekildedir;

- Umumi yahut kısmi seferberlik
- Devletin topyekun bir harbe girme ihtimali
- Türkiye Cumhuriyeti'ni bir şekilde ilgilendiren savaşlar. (İki yabancı devlet arasındaki savaşlar)²⁴³

Milli Koruma Kanunu hükümete savaşa girilmediği halde savaş ekonomisi uygulama fırsatı vermiştir. Böylece katı önlemler alınarak üretim, ihracat, zahire, stoklama gibi iktisadi konularda hızlı geri dönüşler alınması ön görülmüştür. Kanunun ana özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır;

- Dış ticaret hususunda hükümetin sınırsız bir yetkiye sahip olması
- Devletçi iktisadi ilişkilerde hükümete daha fazla millileştirme imkanı sunulması²⁴⁴

Milli Koruma Kanunu ile birlikte iâşe, sanayi ve tarım ürünleri ile alakalı hükümete verilen yetkiler ise şu şekilde sıralanmaktadır;

- İhtiyaç hasıl olduğunda hükümet maden ve sanayi işletmelerini denetleme yetkisini haizdir.
- Yukarıda sayılan kurumlara hükümet tarafından üretim programı çıkartılabilir. Hükümet üretimin cinsi, miktarı ve türü üzerinde yetki sahibidir.
- Bu kurumlarda çalışanlar geçerli mazeret olmadığı müddetçe iş yerlerini terk edemezler. Çalışanların ücretleri emsaline uygun bir şekilde ödenir.

²⁴²(3 Ocak 1940). Akşam Gazetesi, No 7616.

²⁴³Düstur (1961). III. Tertip, Cilt: 21, Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, s. 274;(21 Şubat 1940). Cumhuriyet, Yıl: 16, Sayı: 5666.

²⁴⁴Metintaş ve Kayıran, 2008, a.g.m., s. 168

- Hükümet hammadde, mal ve yardımcı malzeme stoklayabilir. Değerleri göz önünde bulundurularak bunlara el koyma ve ihtiyacı olan diğer kuruluşlara verme yetkisine sahiptir.
- Temel gıda maddeleri dışında kalan gerekli malların istihlakı sınırlandırılabilir. Gerekirse yasaklanabilir.
- Çalışma saatleri gerekli görüldüğü hallerde günlük üç saat uzatılabilir. İş yasasında yer alan kadın ve çocuklarla ilgili hükümler, ihtiyaç halinde göz ardı edilebilir. Hafta tatilleri, Milli Koruma Kanunu'nun uygulandığı süre zarfında uygulanamaz.
- Gayrimenkuller üzerinde hükümetin denetleme yetkisi bulunmaktadır. Kira fiyatları 1939'daki seviyenin üzerine çıkartılamaz.
- Hükümet, tarımdan anlayan kadın ve erkekleri, kendi gündelik işleri aksamayacak şekilde, ikamet ettikleri bölgeye maksimum 15 km mesafede bulunan devlet işletmeleri ve özel işletmelerde (ücretli) çalıştırabilir.
- Gerekli görülürse bazı bölgelerde yapılan ziraate cins, miktar ve nevi açısından müdahale edilebilir.
- 500 hektardan fazla olup üzerinde tarım yapılmayan arazileri bir bedel karşılığında hükümet işletebilir.
- Sekiz hektardan fazla arazisi bulunan çiftçiler ve köylülerden bu alanın en az yarısını hububat ekimi için tahsis etmesi istenilebilir.²⁴⁵

Milli Koruma Kanunu 18 Ocak 1940'tan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Kanun uygulamalarının koordinasyonu için 24 Şubat 1940'ta bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından yapılan ilk uygulama ise satıcıların fatura vermesini zorunlu kılan 5 Mart 1940 tarihli kararnamedir.²⁴⁶ Ardından 1 Haziran 1943'de 'Toprak Mahsulleri Vergisi' çıkartılmıştır. Buna göre ürün üzerinden %10 vergi alınması kararlaştırılmıştır. Haziran 1942'de Toprak Mahsulleri Ofisi'nin yetkileri artırılarak gerekli hallerde belirlenen il ve ilçelerdeki halkın elinde bulunan arpa, çavdar, buğday, mısır ve yulafa el

²⁴⁵ T.C. Resmi Gazete (26 Ocak 1940). Sayı: 12612; Metintaş ve Kayıran, 2008, a.g.m., s. 169.

²⁴⁶ M. Goloğlu (1974). Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1939 – 1945, Ankara: Turhan Kitapevi, s. 63.

konulabilmesi ön görülmüştür.²⁴⁷ 13 Ocak 1941’de ekmekte karne uygulamasına geçilmiş, kısa bir süre sonra fabrika ve değirmenler tespit edilerek ekmek üretimi standart bir hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra ekmekte kullanılan çavdar ununun oranı artırılmıştır. 21 Şubat 1941’de ise unlu mamul ithalatı sınırlandırılmıştır.²⁴⁸ Milli Koruma Kanunu kapsamında yapılan uygulamalar beklenen verimi sağlayamamıştır. Bu hususta sonuçların daha detaylı incelenmesi gerekmektedir.

Milli Koruma Kanunu uygulamaları ihtikar, karaborsa ve kıtlık sorunlarına karşı net bir çözüm getirememiştir. 1940 yılı itibariyle özellikle şeker, ekmek ve un gibi maddelerin temininde sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu nedenle 1941’de ekmek, 1942’de şeker karneye bağlanmıştır.²⁴⁹ Bu sonuçlar hükümetin ağır bir biçimde eleştirilmesine sebebiyet vermiştir. Ek olarak Toprak Mahsulleri Ofisi’ne verilen yetkiler de çiftçilerin ve tüccarların hükümete karşı bir tutum edinmesine sebep olmuştur²⁵⁰. Zira köylünün kendi asgari ihtiyacının dışında kalan ürünlere el konulması çiftçiler açısından ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Kurumun haksızlıkların önüne geçememesi köylünün malını saklamaya çalışmasıyla sonuçlanmıştır. Devletin gücü çiftçi ve tüccar kesiminin nezdinde bir baskı olarak algılanmaya başlamıştır.²⁵¹

Sonuç itibariyle MKK çıkartılırken öngörülen karaborsa ve haksız kazancın önlenmesi, enflasyonun önüne geçilmesi, ordunun her daim savaşa hazır tutulması, mal darlığının giderilmesi, fiyatlarda istikrarın sağlanması gibi beklentiler gerçekleştirilememiştir. Gerek TMO’nun uygulamaları gerekse denetimdeki eksiklikler hasebiyle her alanda mal istifleme, karaborsacılık, fatura ticareti, nüfuz ticareti, rüşvet, hava parası gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır.²⁵²

²⁴⁷ T.C. Resmi Gazete(18 Haziran 1942).Sayı: 4837, Kanun No: 1194.

²⁴⁸ (13 Ocak 1941). Cumhuriyet; T.C. Resmi Gazete(21 Şubat 1941), Sayı: 4740, Kanun No: 510.

²⁴⁹ H. Eroğlu (1981). Atatürk ve Devletçilik, Ankara: Oğaç Matbaası, s. 53.

²⁵⁰ Y. Kepenek (1990). Gelişimi, Üretimi ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara: Verso Yayıncılık, s. 78.

²⁵¹ Metintaş, Kayıran, 2008, a.g.m., s. 171.

²⁵² M. Kayıran (1995). Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923 – 1950) (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 163.

3.1.2.1. İaşe Müsteşarlığı'nın Kurulması

Refik Saydam Hükümeti tarafından alınan önlemler ordunun ve halkın iaşesi hususunda yeterli olmamış; savaş ekonomisi içerisinde ihtikar, istifçilik, rüşvetçilik gibi uygulamalar artmaya başlamıştır. Bu uygulamaların yanı sıra un mamullerinin tedarik edilmesi güçleşmiş, dış ticaret durma noktasına gelmiştir. Bunun üzerine Ticaret Vekili olan Mümtaz Ökmen, Refik Saydam'a yeni bir teşkilat önerisinde bulunmuştur. Bu yeni teşkilat önerisinin gerekçeleri ise şu şekilde belirtilmiştir;

“Halkın ve milli müdafaaın ihtiyaç duyduğu besin maddelerinin hükümet tarafından temin edilerek dağıtılması artık zaruri bir hal almıştır. Bu ihtiyaca cevaben bir iaşe programının tespit edilmesi ve teşkilatlanmaya gidilmesi gerekmektedir. Birçok insan üretimden çekilerek birer tüketici konumuna gelmiştir. Savaş hasebiyle dünya piyasası ve ulaşım yolları önemli ölçüde kapanmıştır. Serbest mübadele temel besin maddelerini olumsuz etkilemektedir. Şartların daha ağır bir hal alması ihtimali hükümetin müdahalesini zorunlu kılmaktadır. [...] İnsan ihtiyaçları binlerce çeşitlilik göstermektedir. Tamamını hükümetin sağlaması mümkün değildir. Vekaletimiz yeme/içme, giyinme ve ısınma noktasında halkın kullanacağı zaruri maddelerin gerek dışarıdan alınması, gerek içeriden temin edilerek dağıtılması hususunda yetkilendirilmelidir.”²⁵³

Mümtaz Ökmen tarafından hazırlanan bu raporda ayrıca Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi gibi bazı kurumlarında kurulması planlanan teşkilatın bünyesine dâhil edilmesi talep edilmiştir.²⁵⁴Rapor üzerine hükümet tarafından iaşe işlerinde bir işbirliğinin temin edilmesi amacıyla istişare heyeti kurulmuştur.²⁵⁵

25 Aralık 1940'ta Milli Koruma Kanunu'nda değişiklikleri öngören bir kanun kabul edilmiştir. Kanun'un 6. maddesinde yapılan değişiklik ile birlikte iaşe meselelerinde altı vekilin katılımı ile kurulacak olan Koordinasyon Heyeti yetkili

²⁵³ Özkan, 2019, a.g.e., s. 45.

²⁵⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030. 10/ 184. 272. 2, Aktaran; Özkan, 2019, a.g.e., s. 46-47.

²⁵⁵ (14 Son Kanun 1941).Tan Gazetesi'nden aktaran; Özkan, 2019, a.g.e., s. 48.

kılınmıştır.²⁵⁶ Heyet, iâşe teşkilatının kurulmasını öngören bir tezkere hazırlayarak Ticaret Vekaleti'ne ve İcra Vekilleri Heyeti'ne sunmuştur. Bunun üzerine 14 Şubat 1941'de 102 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararı kabul edilerek İâşe Müsteşarlığı kurulmuştur.²⁵⁷ Karara göre kurulacak teşkilat Ticaret Vekili'nin emri altına verilerek aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır;

- İâşe İşbirliği Heyeti
- İâşe Umum Müdürlüğü
- Fiyat Murakabe Müdürlüğü
- Vilayetler Teşkilatı
- Basın, Özlük İşleri, Araç-Gereç, Evrak, Muhasebe, Dosya ve Şifre Servisleri²⁵⁸

İcra Vekilleri Heyeti'nce alınan karara göre TMO, TPO ve Ticaret Ofisi de İâşe Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. Birinci maddede ele alınan yukarıdaki teşkilatların görevleri ise detaylıca açıklanmaktadır. Buna göre İâşe Umum Müdürlüğü iâşe ihtiyaçları için gereken ithalat, ihracat, stoklama ve dağıtım işlerinden sorumludur. Bunun yanında iâşe işlerinin her safhasında düzen ve yönetim de müdürlüğün görevleri arasındadır. İâşe İşbirliği Heyeti ilgili vekâletler arasındaki irtibat, tatbikatte hız ve işbirliğinin temininden sorumludur. İâşe maddelerinin fiyatlarının ve gerektiği hallerde ticaret ve sanayi zümrelerindeki en yüksek kar sınırlarının belirlenmesinde Fiyat Murakabe Komisyonu yetkili kılınmıştır. Komisyon ayrıca yaşam pahalılığının seyrinin incelenerek takip edilmesi hususunda da görevlendirilmiştir. Vilayetlerdeki her türlü iş için de Vilayetler Teşkilatı görevli kılınmıştır.²⁵⁹

MKK ile İâşe Müsteşarlığı uygulamalarının sonuçları incelendiğinde karaborsacılık, istifçilik, nüfuz ticareti ve rüşvetçiliğin önüne geçilemediği görülmektedir. Dış politikada başarılı bir yol takip ederek Türkiye'yi savaşın dışında tutan hükümet içeride tüccar ve çiftçilere karşı aldığı bir dizi önleme rağmen beklenen verimi alamamıştır.

²⁵⁶ Düstur (1941). III. Tertip, Cilt: 22, Ankara: Devlet Matbaası, s. 122.

²⁵⁷ Düstur (1941). III. Tertip, Cilt: 22, Ankara: Devlet Matbaası, s. 267.

²⁵⁸ Düstur (1941). III. Tertip, Cilt: 22, Ankara: Devlet Matbaası, s. 267.

²⁵⁹ Düstur (1941). III. Tertip, Cilt: 22, Ankara: Devlet Matbaası, s. 267; ayrıca bkz: Düstur (1941). III. Tertip, Cilt: 22, Ankara: Devlet Matbaası, s. 122.

Kurulan teşkilat kusursuz bir biçimde işlemediği gibi tamamen iflas da etmemiştir. Zira ordu mensuplarının yedirilip içirilmesi ile giydirilmesi ucuza gerçekleştirilebilmiştir. Bunun yanında kent nüfusuna ekmek ve kömür sağlanabilmiştir.²⁶⁰ Buna karşılık rüşver, ihtikar, nüfuz ticareti gibi olumsuz mefhumlar ile hükümet-özel sektör ilişkilerinde yaşanan sorunlar yeni bir yasal düzenlemeyi zorunlu hale getirmiştir. Savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak, vurgunculuk ve karaborsacılıkla büyük servet sahibi olan kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin mevcut servet birikimlerinden hiç olmazsa bir kısmını geri almak için yeni tedbirlerin alınması toplumsal adalet adına zorunluluk haline gelmiştir. İşte bu amacı gerçekleştirmek için Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılarak uygulanmaya başlanmıştır. Savaşı kendilerine fırsat olarak gören kırsal kesimdeki büyük toprak sahiplerinden de Toprak Mahsulleri Vergisi alınmıştır.²⁶¹

3.1.3. Ekmek ve Karne Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de üretimin azalması, ihtikar, rüşvetçilik ve istifçiliğin artması ve dış ticaret imkanının sınırlı olması gibi nedenlerle un kıtlığı baş göstermiştir. 1941 yılı itibariyle tarımsal üretimde yaşanan gerileme Hükümeti önlem almaya zorlamıştır. Zira 1941 yılında, önceki döneme nazaran yaklaşık %12 gerileme olmuştur²⁶². Alınan bazı önlemler sayesinde 1942’de eski düzeyine geri çekilen üretim ilerleyen yıllarda yine hızlıca düşmüştür. 1945’e gelindiğinde ülke çapında genel hububat üretiminin 1938-1939 yıllarına nazaran yaklaşık %35 daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca 1938’de 3700 bin ton olan buğday üretimi 1945’te 1970 bin tona gerileyerek neredeyse %50 kayıp ile karşılaşmıştır. Bu nedenle ordunun ve halkın temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması noktasında güçlük yaşanmıştır.²⁶³ Bu kapsamda MKK çerçevesinde ekmeğin ihtiyaca göre dağıtılması amacıyla hazırlıklar yapılarak karne sistemi tertip edilmiştir.²⁶⁴ Karne uygulaması kıtlığın önüne geçemediği gibi halkın ihtiyaçları da tam anlamıyla karşılanamamıştır. Buğday üretiminde yaşanan

²⁶⁰Boratav, 2011, a.g.e., s. 84.

²⁶¹ C. Koçak (2000). “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 6. Basım, s. 170.

²⁶² T. Bulutay, Y. Tezel, N. Yıldırım (1974). Türkiye Milli Geliri 1923-1948, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 15-17.; Parmuk, 1988, a.g.e., s. 94-98.

²⁶³ Ş. Pamuk (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, Türkiye’de Tarımsal yapılar 1923-2000, der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları, s. 94-95.

²⁶⁴(17 Birinci Kanun 1941).Cumhuriyet, Yıl: 18, Sayı: 6227.

ani düşüşler İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde de karne uygulamasına geçilmesini ön gören düzenlemeler Ocak 1942’de gerçekleştirilmiştir.²⁶⁵

Yapılan karne düzenlemesine göre 7 yaşından küçük çocuklar için günde 187,5 gram ekmek uygun görülmüştür. 7 yaşından büyükler içinse bu rakam 375 gram olarak belirlenmiştir. Ayrıca maden, taş ocağı, bina ve köprü yapımı gibi ağır işlerde çalışan işçiler için günlük ekmek istihkakı 750 gram olarak belirlenmiştir.²⁶⁶ Bu istihkak 1942’nin Nisan ayında 175 grama düşmüştür. Aynı yılın Mayıs ayında ise 150 grama düşürülmek zorunda kalmıştır.²⁶⁷ Yaklaşık 2 sene kadar bu skalada seyreden ekmeğin gramajı Eylül 1944’te yeniden 375 grama yükseltilmiştir. Bu dönem içerisinde ekmeğin içerisindeki unun cinsi üzerinden de defalarca değişiklikler yapılmıştır. Çavdar unu miktarı artırılarak kıtlık giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönem içerisinde çıkartılan ekmek için ‘kara ekmek’ tabiri kullanılmıştır.²⁶⁸

Karne usulünün sonuçlarının yalnızca halkın temin ettiği ekmek gramajı üzerinden tahlil edilmesi yanlış olacaktır. Zira şehir halkının eline geçen ekmeğin gramajı azalmış olsa da her gün düzenli ve kesin olarak alınabilecek bir miktar ekmeğin olması telaş ve endişeye mahal verilmemesini sağlamıştır. Türkiye’de yiyecek üzerinden yapılan ilk sınırlama olan karne uygulamasının dönemin diğer devletlerindeki uygulamalar ile birlikte ele alınması da gerekmektedir. Sonuçların olumlu yahut olumsuz olduğuna dair bir sonuca varmak için mukayese şarttır. Dönem içerisinde İngiltere’de gıda maddelerinin neredeyse 5’te 2’sinin karneye tabi tutulduğu bilinmektedir. İtalya ve Almanya’da ise tüm gıda maddeleri vesika ile alınmaktadır. Fransa ve Amerika’da da bu minvalde sınırlamalar yapılmıştır. Buradan anlaşılabacağı üzere savaş ekonomisi içerisinde un kıtlığı için alınan önlemler yerinde ve kararında olmuştur.²⁶⁹

Halk için getirilen ekmek sınırlandırılması, karne uygulamasının ilan edildiği tarihten kısa bir süre sonra orduyu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Başlangıçta asker başına 750 gram olarak belirlenen ekmek miktarı Mayıs 1942’de 600 grama

²⁶⁵Koçak, 1986, a.g.e., s. 409.

²⁶⁶ResmîGazete (19 Ocak 1942). Sayı: 5010.

²⁶⁷ Koçak, 1986, a.g.e., s. 409.

²⁶⁸ Özkan, 2019, a.g.e., s.99.

²⁶⁹Ayın Tarihi, Son Kanun 1942, Ankara, No: 98, s. 43-45.

düşürülmek zorunda kalmıştır.²⁷⁰ Bunun ardından un satışlarında da bir standart yakalanmaya çalışılmış; ekmek gramajına göre düzenleme yapılmıştır.²⁷¹

3.1.4. Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'nun Değiştirilmesi

24 Haziran 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin ana fonksiyonu hububat fiyatlarının üreticiler için normal sayılacak seviyelerin altına inmesinin ve tüketiciler aleyhinde yükselmesinin önlenmesidir. Bunların yanı sıra ürünlerin pazarlanması safhasında bir örgütlenmenin sağlanması, gerektiğinde un ve buğday dışındaki ürünlere de müdahale edilmesi gibi amaçları da bulunmaktadır. Ayrıca ayıklama, depolama ve temizleme gibi işlemler için de ambarların tesis edilmesi sorumluluğu yüklenen TMO savaş ekonomisi içerisinde beklenen fonksiyonu sağlayamamıştır.²⁷² Savaşın başlaması ile birlikte sorun fiyatların normal seviyede tutulmasının ötesinde halk ve ordunun beslenebilmesi olmuştur.²⁷³ Tüketim yükselirken üretimin azalması, ziraatte üretici konumunda bulunanların orduya alınarak tüketici konumuna çekilmesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Buğday kıtlığının gittikçe artması hasebiyle Milli Koruma Kanunu çerçevesinde kökten değişikliklere gidilmesini zorunlu hale getirmiştir.²⁷⁴ Bu minvalde 14 Ocak 1941'de hazırlanan TMO nizamnamesi 22 Şubat'ta Resmi gazetede yayınlanmıştır.²⁷⁵

TMO için çıkartılan nizamnamenin bazı önemli maddeleri aşağıdaki şekildedir;

1. TMO, tüzel kişiliği olan, mali ve idari özerkliği bulunan, bazı özel hükümlerce idare olunan bir oluşumdur. Bu oluşum Ticaret Vekaleti'ne bağlıdır.
2. Ofis gerekli gördüğü bölgelerde teşkilatlanmaya gidebilir. Şubeler açarak bazı bölgelerde ajanlar çalıştırabilir. Ancak buğdayın ve diğer hububat ürünlerinin

²⁷⁰ Ş. Sönmez (2011). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:47, s. 619.

²⁷¹ S. Dokuyan (2013). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması", Uluslararası Dilleri Süreli Yayınlar, sayı 8/5, Ankara, s. 200.

²⁷² R. Karluk (2014). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 220.

²⁷³ Tezel, 1994, a.g.e., s. 489.

²⁷⁴ K. H. Karpaz (2010). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 192.

²⁷⁵ Resmî Gazete (22 Şubat 1941). Sayı: 4741; Düstur (1941). Ankara: Devlet Matbaası, Tertip: 3, Cilt: 22, s. 253.

alım yerleri Ticaret Vekaleti'nin sunacağı teklif ve İcra Vekilleri Heyeti'nin nihayi kararı ile belirlenecektir.

3. Ofisin başlıca görevleri şu şekildedir;

- a) Buğday ve zahire üreticileri ile tüketicilerinin himaye altına alınması
- b) Silo ve ambarların inşası ve işletilmesi,
- c) Uyuşturucu maddeler tekelinin işletilmesi.

4. Ofis, Ticaret Vekâletinin uygun gördüğü yerlerde ekmek ve un fabrikaları açmak, işletmek ve satın almakla; her çeşit un ve mamulleri sanayii işleri ile meşgul olabileceği gibi memleket içinde un alım ve satımı ve memleket dışına un ve mamulâtı ithalatı işleriyle de uğraşabilir.²⁷⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere TMO nizamnamesi ile hükümet buğday fiyatının ve üretim miktarının kontrol altına alınmasını amaçlamaktadır. Zira kıtlığın giderilmesi, halkın bir şekilde temel besin maddelerine ulaşımının sağlanabilmesi açısından üretim ve satış aşamalarının kontrol edilmesi büyük önem arz etmektedir. Nizamnamenin basına yansımaları ise 'hükümet pirince el koyuyor', 'ekmeği ucuzlatmak için tedbir alınıyor' şeklinde olmuştur. Cumhuriyet gazetesinde yer verilen bir haberde TMO nizamnamesi şu şekilde yorumlanmıştır;

*“Halkın temel ihtiyaçlarını oluşturan belli başlı gıda maddelerine olan ihtiyacın giderilmesi amacıyla hükümet tarafından bazı önlemler alınmaya başlanmıştır. Pirince el koyma tedbirinin fiyat yükselmesine mani olmak ve tüketimi karşılamak amaçlarını güttüğü, hükümetçe belirtilmektedir. Üreticiler, komisyoncular, toptancılar, imalatçılar, emanetçiler, depocular, ihracatçılar ve ithalatçılar bugün itibariyle 3 gün içerisinde işlenmiş yahut işlenmemiş pirinç miktarını beyan etmekle yükümlüdürler. Milli Koruma Kanunu'nun 14. maddesine istinaden beyan edilecek mallara el konulacaktır. Bu mallar TMO'ya satılmış sayılacaktır”*²⁷⁷

²⁷⁶Resmî Gazete(22 Şubat 1941). Sayı: 4741; Düstur (1941).Ankara: Devlet Matbaası, Tertip: 3, Cilt: 22, s. 253.

²⁷⁷(16 Birinci kânun 1941). Cumhuriyet, Yıl: 18, Sayı: 6226.

Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinden de anlaşılacağı üzere hükümet, nizamname ile birlikte ihtikar, rüşvetçilik, istifçilik, karaborsacılık gibi faaliyetlere mahal vermemek için kontrol mekanizması geliştirmeye çalışmıştır. El koyma işlemleri 14 Şubat 1941'de çıkartılan 15164 sayılı kararname ile başlatılmıştır. Bu kararname ile bedeli peşin ödenmek suretiyle herkesin elinde bulunan malı TMO'ya satması zorunlu kılınmıştır. Yalnızca ofislerin olmadığı bölgelerde üreticilerin belli bir miktar satış yapmalarına müsaade edilecektir. Üreticilere yemeklik hububatı ayırma hakkı tanınmıştır. Buna göre her birey için 30 kg hububat ayrılması ön görülmüştür. Kararname de 17 şehirdeki hububata el konulması kararlaştırılmıştır. Bunun ana nedeni henüz bütün bölgelerde TMO'nun bulunmamasıdır. Bir sene içerisinde ofis sayıları artırılarak yeni kararname yayımlanmıştır. 18 Şubat 1941'de 15171 sayılı kararname ile şehir sayısı 24'e; 18 Haziran 1941'de ise 39'a çıkartılmıştır. Nihayet 15 Mayıs 1942'de hububata el konulacak şehirlerin sınırlandırılması ortadan kaldırılarak karar tüm ülke geneline yayılmıştır. El konulacak hububat ürünleri, cins bakımından genişletilmiştir. Nüfus başına düşen yemeklik hububat 20 kiloya düşürülmüştür.²⁷⁸

Savaş yıllarında yaşam şartlarının ağırlaşması ve halk kesimlerini olumsuz etkileyen yaşam pahalılığının artması hususunda ihtikâr, karaborsa ve stokçuluğun büyük etkisi olmuştur. Piyasadaki ürünlerin cins ve miktar açısından azalması ve halkın ne pahasına olursa olsun ihtiyaç duyduğu malı alma arzusu ihtikârı, karaborsayı ve stokçuluğu artırmıştır. Hükümetin aldığı sert önlemler, sıkı denetimler ve polisiye tedbirlere rağmen bu durum engellenememiştir.²⁷⁹

TMO tarafından gerçekleştirilen el koyma işlemleri için belirlenen fiyatlar başlangıçta piyasa fiyatlarına yakın seyretmiştir. Fakat 1942 yılında enflasyon artınca piyasanın yaklaşık %60 altında alım yapılması planlanmıştır. Bu durum köylülerin ürünlerini devlete satmak istememesine ve üretimden vazgeçmesine sebebiyet vermiştir.²⁸⁰ Bunun üzerinde Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan olduğu hükümet Ağustos 1942 itibarıyla el koyma politikasında bir revizeye gitmiştir.²⁸¹ Yeni uygulamaya göre 50 tona kadar yapılan üretimlerin yalnızca %25'ine, 50-100 ton arasındaki üretimlerin

²⁷⁸ İnci, 2013, a.g.e., s. 279.

²⁷⁹ O. Akandere (1998). Milli Şef Dönemi (1938-1945), İstanbul: İz Yayıncılık, s. 154-155.

²⁸⁰ Pamuk, 1988, a.g.e., s. 102.

²⁸¹ Resmi Gazete(7 Haziran 1943). 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu.

%35'ine ve yüz tonun üzerindeki üretimlerin %50'sine el konulması kararlaştırılmıştır. Geriye kalan kısmın üretici tarafından, piyasa fiyatları üzerinden satışına izin verilmiştir. Bu karar ile çiftçinin teşvik edilmesi, üretimin artırılması amaçlanmıştır. Düzenlemenin sosyal ve ekonomik açıdan bazı olumsuz etkileri olmuştur. Sosyal anlamda köylü sınıf içerisinde yeni bir sınıfsal ayırım ortaya çıkmıştır. Zira yeni uygulamada tohumluk, geçimlik ve hayvan yemi gibi payların ayrılması söz konusu olmamıştır. Küçük çiftçiler, yaptıkları üretimin içerisinde bu kalemleri ayırdıklarında geriye kalan kısım ancak devlete teslim edilecek miktarı karşılayabilmiştir. Yani küçük köylü piyasa fiyatlarından istifade edememiştir. Büyük üretim yapanlar ise tüm kalem harcamalar düşüldükten sonra piyasa fiyatlarından istifade edebilecekleri ürüne sahip olduklarından adaletsiz bir sistem oluşmuştur.²⁸² İktisadi açıdan bakıldığında da yeni uygulama ile birlikte fiyatların arttığı görülmektedir. Zira 1943'te serbest piyasa içerisinde buğday fiyatı 100 kuruş iken devletin el koyma bedeli 19.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu uçurum kara borsacılığın önünü açarak fiyatların daha da yükselmesine neden olmuştur.²⁸³

Toprak Mahsulleri Ofisi'ne tanınan el koyma yetkisi "Savaş Zenginleri" olarak değerlendirilecek bir zümreyi ortaya çıkartmıştır. Dönem içerisinde çıkartılan gazeteler ve tutanaklar incelendiğinde İnönü başta olmak üzere birçok idarecinin bu duruma vurgu yaptığı görülmektedir. Önlem olarak Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi hazineyi güçlendirecek adımlar da atılmıştır. Ancak sonuç itibariyle bakıldığında önlemler 'savaş zenginleri' dışında kalan iktisaden güçlü sınıfı korkutmuştur. Böylece halkın iktidara bakışı da değişmiştir.²⁸⁴

Sonuç itibariyle Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'nda yapılan düzenlemeler halkın iktisadının sağlanmasında yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkartılmıştır.

²⁸² Pamuk, 1988, a.g.e., s. 104-106.

²⁸³ Şener, 2004, a.g.e., s. 84.

²⁸⁴ T. Timur (2003). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, s. 25-27.

3.1.5. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması ve Uygulanması

4 Haziran 1943'te kabul edilen kanun ile yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi zorunlu alım, el koyma uygulamalarının en kurumsal halkası olarak nitelendirilmektedir. 1942'de çıkartılan Varlık Vergisi'nin bir uzantısı olarak da görülen Toprak Mahsulleri Vergisi ile savaş ekonomisinin getirdiği mali yükün kırsal bölgelere doğru genişletilmesi amaçlanmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu Mecliste gerçekleştirdiği Haziran 1943 tarihli konuşmasında da 400 milyon liralık açığın yaklaşık %65'inin Varlık Vergisi ile kapatıldığını belirtmiştir. Geriye kalan kısmın da Toprak Mahsulleri Vergisi ile kapatılması ön görülmüştür.²⁸⁵ Bu kapsamda yeni bir verginin getirilmesi hususunda yaşanan yoğun tartışmalara rağmen kanun tasarısı Haziran 1943'te kabul edilmiştir.²⁸⁶

Vergiye tabi tutulacak mahsul miktarları ürünlerin cinsine göre değişiklik göstermiştir. Buna göre mısır ve çeltikte beyan ile belirtilirken diğer zahire ürünlerinde ölçüm usulü benimsenmiştir. Ölçümler valilik ve kaymakamlıklarca görevlendirilen memurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Beyan usulünde ise önceden mahsulün tahmin edilmesi ön görülmüştür. Tahmin edilen miktar üzerinden bir vergi miktarı belirlenmesi de yine valilik ve kaymakamlıklarca görevlendirilen tahmin memurları tarafından gerçekleştirilmiştir. Vergi oranları ise Milli Koruma Kanunu'na tabi olan ürünlerde %8 olarak belirlenirken diğer ürünlerde %12 olarak belirlenmiştir. %8 oranına tabi olan ürünler akdarı, çavdar, buğday, arpa, çeltik, mısır, yulaf, bezelye, börülce, bakla, fasulye, mercimek, nohut, fındık, kuru üzüm, kuru incir, Antep fıstığı, pamuk ve zeytindir.²⁸⁷

Vergi kanunu ile birlikte olası usulsüzlükler için de bazı önlemler alınmıştır. Ürün miktarı hususunda yanlış beyanat verenler için %20, ürün kaçıranlar için %50 ve zamanından teslim etmeyenler için %25 olmak üzere cezai yaptırım ön görülmüştür.²⁸⁸ Vergilerin tahsilatı ise zorunlu alımlardaki zahirenin içinden gerçekleştirilmiştir. Buna göre çiftçiler ürünlerinin dörtte birini devletin belirlediği fiyatlardan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne veriyor, gerekli vergi düşüldükten sonra kalan miktar köylüye ödeniyordu.

²⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi (1943). Devre 7, Cilt. 3, Haziran, s. 16-19.

²⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi (1943). Devre 7, Cilt. 3, Haziran, s. 16-19.

²⁸⁷ M. Ertan (2018). Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 14, Yıl 14, Sayı: 2, s. 243.

²⁸⁸ Resmi Gazete(7 Haziran 1943). 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, 5241-5244.

Vergilerin ödenmesi için alınan bir önlem de vergi tahsili gerçekleştirilmemiş kişileri piyasa içerisinde satış yapmasının yasaklanmasıdır.²⁸⁹ Böylece elinde kalan malı serbest piyasada satacak olan çiftçinin vergiyi ödemesi teşvik edilmiştir.

TMO bünyesinde yeterli nitelik ve sayıda memurun olmaması, ürünlerin toplanması ve muhafazası hususlarında imkânsızlıkların olması gibi nedenler Toprak Mahsulleri Vergisi'nden beklenen sonucun alınmasına mani olmuştur. 1943 yılında hububat rekoltesi üç milyon tondur. Buna karşılık devletin el koyduğu ürün miktarı 240 bin tondur. El konulan ürünün parasal değeri yaklaşık 60 milyon liradır. Bu rakam hedeflenenin yarısından daha az²⁹⁰ olduğundan 16 Nisan 1944'te vergide bazı değişiklikler yapılarak Yeni Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkartılmıştır.²⁹¹

Yeni çıkartılan kanunun bir önceki ile arasında iki temel fark bulunmaktadır. Bunlardan ilki vergi miktarıdır. Yeni kanun, şeklen aşar vergisine benzetilerek tüm vergi oranları %10'a sabitlenmiştir. Böylece vergi oranı fiilen yükseltilmiştir. İkinci fark ise vergilerin tespitinde kullanılan ölçüm usulünün tamamen terk edilmiş olmasıdır. Ölçüm komisyonlarına harcanan miktarın önüne geçmek amacıyla tahsilatlar sadece tahmin usulüne dayandırılmıştır.²⁹²

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu yapılırken hükümet toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %15'i kadar tahsilat yapmayı amaçlamıştır. Ancak 1943'te %7 olan vergi payı 1944'te %5,5'e gerilemiştir. 1945 yılında ise %12,5'e yükselmiştir.²⁹³ Sonuç itibarıyla vergiden beklenen verim alınamamış; ihtiyaç sahiplerine ve orduya ayrılması planlanan fonlar yeterince beslenememiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu sosyal açıdan sınıf ayrılıklarını derinleştirirken iktisadi açıdan çiftçiyi ve köylüyü zor duruma sokmuştur.

²⁸⁹ (9 Teşrin-i Sani 1943). Tan, s. 3.

²⁹⁰ S. Başar, (1946). "Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca", İktisat Fakültesi Mecmuası, 7, (1-4), s. 100.

²⁹¹ (17 Nisan 1944). Tan, s. 3.

²⁹² İ. İnci (2009). "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11(1), s. 117.

²⁹³ İ. Önder (1988). "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası," Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000) içinde. Der. Pamuk Ş ve Z. Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları, s. 120.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ve toplumu ‘sanayi devrimi’, ‘merkantalizm’ ve bu olguların teşkil ettiği iktisadi yenilikleri yaşamamış, Birinci Dünya Savaşı’na gidilen süreç içerisinde –batı paradigmaları ve hükümetlerince- yarı sömürge olarak anılan bir tarım toplumu olarak nitelendirilmektedir. Gerek kapitülasyonlar ve beraberinde oluşan engeller hasebiyle meydana gelen dışa bağımlılık gerekse iç ve dış borcun artması gibi problemler Osmanlı ekonomisinin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Devlet içerisinde hakim olan iktisadi yaklaşım ise Sultan Abdülhamit’in ekonomik işlerinden ve Mekteb-i Mülkiyedeki iktisadi eğitimden sorumlu olan Mikail Bey ile Ohannes tarafından şekillendirilmiştir. Burada yer verilen iki ismin sahip olduğu yaklaşım ise 19. Yüzyıl liberalizmi olarak nitelendirilmektedir. Buna göre Osmanlı’nın iktisadi bunalımlardan kurtulmak için izlemesi gereken yol tarım ve dış ticaretin öncelikli olarak ele alınmasıdır. Bu alanlarda yaşanacak gelişimlerin ekonomiyi rahatlatacağı düşünülmüştür. Ancak alınan önlemler ekonomik dar boğazın geri dönülemez bir safhaya gelmesine neden olmuştur.

1838’de Osmanlı ve İngiltere arasında imzalanan ticaret anlaşmasından sonra küçük ve orta ölçekli zanaatkarlar devre dışı bırakılmış, yerli seri üretimin önüne büyük bir engel konulmuştur. Böylece Osmanlı iktisadi yapısı sınai ürünleri ithal eden bir forma sürüklenmiştir. İttihat ve Terakki ‘ye, dışa bağımlı, yarı sömürge, yetersiz ve dengesiz bir iktisadi yapı miras bırakılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gerek siyasal konjonktürün halk üzerindeki etkisi gerekse iktisadi bunalımlar hasebiyle liberal düşünce yapısı geniş çevrelerde yankı uyandırmıştır. Böylece ‘mali’ devlet yerine ‘iktisadi’ devlet retoriği ortaya atılmış; devletin iktisadi alana karışmaması ön görülerek mevcut yapının güçlendirilmesi planlanmıştır. Ancak kısa süre sonra başlayan I. Dünya Savaşı liberal yönelimin beklentileri karşılamasına mani olmuştur. Savaş başladıktan sonra Duyun-i Umumiye’nin faaliyetlerinin durdurulması ve böylece kapitülasyonların kaldırılması Milli İktisat Politikası’nın önünü açmıştır.

Milli iktisat politikası ile birlikte 1916 yılına kadar demiryolu işletmelerinin kamulaştırılması, Osmanlı gemilerine kabotaj hakkı verilmesi gibi birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Sonuç olarak İttihat ve Terakki Partisi, milli iktisat politikası çerçevesinde ticaret ve tarım hususunda birçok uygulamaya gitmiştir. Yurtdışına

öğrenciler göndererek milli şirketlerin kurulmasına öncülük etmelerini hedeflemiştir. Tarım makinelerinden iâşe meselesine, ormanların satışından toprak dağıtımına kadar birçok alandan millileştirme çizgisi takip edilmiştir. Bunların yanında iâşe için de Havayic-i Zaruriyye Komisyonu, Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, Merkez/Taşra Heyetleri, İâşe Umum Müdürlüğü ile İâşe Meclisi, İktisadiyat Meclisi ve İâşe Nezareti kurulmuştur. Ancak savaş ekonomisi, işgaller ve siyasi sıkıntılar hasebiyle beklentiler karşılanamamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde iâşe politikaları iki farklı karar alıcı tarafından teşkil edilmiştir. Bunlar İstanbul ve Ankara Hükümetleri'dir. İstanbul Hükümeti'nin aldığı önlemler incelendiğinde 30 Temmuz 1918'de kurulan İâşe Nezareti göze çarpmaktadır. İâşe Umum Müdürlüğü'nün ismi değiştirilerek kurulan nezaret Milli Mücadele Dönemi'nde ihracattan fırsatçılığa, üretimin denetlenmesinden fiyatlara varana kadar iâşe ile alakalı her konuda yetkilendirilmiştir. Ancak İstanbul'da 1918'in sonunda genel gıda tüketiminin yaklaşık %40 düştüğü görülmektedir. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra İttihat ve Terakki Hükümeti'nin görevi sona ermiştir. Bunun ardından İstanbul'da kararlar bir süre Meclis-i Vükela tarafından alınmıştır. Meclis-i Vükela'nın aldığı en çarpıcı önlem fırıncı ve ekmekçi amelelerinin askerlik vesikası almasının yasaklanmasıdır. Karar 14 Mart 1921'de alınmıştır. Ancak İstanbul'daki ekmek sorununun çözümü sağlanamamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümeti tarafından alınan önlemlerin başında Tekalif-i Milliye kararları gelmektedir. Zira öncelikli mesele olan vatanın müdafaasını sağlayacak ordunun iâşesi böylece sağlanmaya çalışılmıştır. 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde duyurulan karara göre gıda maddelerinin %40'ına, elbise ve ayakkabıların bir kısmına vesaitin neredeyse tamamına el konulması planlanmıştır. Böylece ordunun taşınma, beslenme, barınma ve giyinme ihtiyaçları belli oranda karşılanmıştır. Halkın iâşe sıkıntıları ise Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal gibi kurumlarca karşılanmaya çalışılmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nin sonuna kadar İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanlığında çeşitli kararlar alınarak, özellikle savaştan zarar gören bölgelere erzak yardımları yapılmıştır. 18 Ekim 1921'de yayınlanan bir kararlar zarar gören bölgeler aşar vergisinden muaf tutulmuştur. Dönem içerisinde TBMM'nin

odaklandığı ana mesele üretimin tadili olmuştur. Ancak maddi imkânsızlıklar ve savaş politikalarından beklenen verimin alınmasına mani olmuştur.

Cumhuriyet'in ilan edildiği yıllar ve daha sonrasında çok partili hayata geçişin gerçekleştiği 1946 yılına kadar geçen süreç içerisinde Türkiye bir tarım ülkesi olarak varlık göstermiştir. Bu dönemde, özellikle ülkelerin ekonomik yapıları üzerinden analiz yapılırken başvuru olan milli gelir ve sektörel dağılım başlıkları incelendiğinde tarım sektörünün ana dinamik olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri arasında, 20. Yüzyılın ilk yarısında Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının köylerde yaşıyor olması, savaş ekonomisi hasebiyle oluşan kaynak kıtlığı ve sanayisizleşme gibi olgular yer almaktadır. Buna karşılık halkın beslenmesi ve ana besin maddeleri olarak kabul edilen hububatın temini noktasında da birçok sorun ile karşılaşmıştır. Gerek savaş sonrası oluşan kıtlık, nüfus problemleri ve üretim eksikliği gibi iç etkiler gerekse 1929 buhranı ve II. Dünya Savaşı gibi dış etkiler hasebiyle iâşe noktasında yeni politikaların üretilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda aşar vergisinin kaldırılması, hububat ürünlerinin hem üretim hem satış aşamalarında devlet müdahaleciliği, iâşe nezaretinin kurulması, ihtikarla mücadele yönünde önlemler alınması, fiyat murakebe komisyonlarının kurulması ve iâşe müsteşarlığının hayata geçirilmesi gibi birçok önlem alınmıştır.

Cumhuriyetin ilanının ardından iâşe konusunda yeni bir döneme geçilmiştir. İzmir İktisat Kongresi ile birlikte yeni bir politik çizgi belirlenmiştir. Buna göre ülke genelindeki iktisadi birim ve faktörlerin birbirleri ile tanışması sağlanmış; Misak-ı İktisadi kararları alınmıştır. Bu kararlar incelendiğinde tarımsal üretimin artırılması, imece usulünün benimsenmesi, eğitime önem verilmesi ve ormanların korunması gibi kararların alındığı görülmektedir. Aşar vergisinin kaldırılması, yolların yapılması, ulaşım için demiryollarının artırılması, bankaların desteklenmesi, borsanın teşkil edilerek geliştirilmesi kararları da İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlardandır. Ziraat ve Maarif Meselesi başlığı altında alınan kararlar da doğrudan iâşe ile alakalıdır.

İâşe politikalarını etkileyen bir diğer önemli gelişme de 1929 buhranının ardından ekonomiyi ve vatandaşı korumak amaçlı devletçi iktisadi tutumun benimsenmesidir. 1929 Ekonomik Krizi'nin Türkiye ekonomisinde oluşturduğu olumsuz sonuçlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır;

- Türkiye’deki tarım ürünlerinin fiyatları düşmüş; ihracat gelirleri azalmıştır.
- Türkiye’nin yaptığı ithalatın finanse edilmesi için borç para bulunmasında güçlük yaşanmıştır.
- Dış borçların geri ödemeleri ertelenerek ithalatta daralmaya gidilmiştir.
- Dış ticaret açığı artmıştır.

Buhranın ardından benimsenen devletçilik ilkesi ile birlikte TMO kurulmuş Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu yayınlanmıştır. Ordu mensuplarının iâşelerinin karşılanması için kanun çıkartılmış, fiyatların düşürülmesi için sübvansiyonlar yapılmıştır. Sonuç itibariyle devletçilik ilkesi sayesinde ulusal kaynakların harekete geçirilmesi, birçok fabrikanın kurulması, dış borç alımı hususunda devlet itibarının artırılması sağlanmıştır. Böylece 1930-1939 yılları içerisinde 36 milyon lira dış borç ödenirken 17 milyon lira kredi alınmıştır. Türk parasının değeri korunmuş; millileştirme ve ulusal sanayileşme noktalarında önemli yol kat edilmiştir. Özellikle kriz yıllarında halkın iâşe ihtiyaçlarının nasıl karşılandığına dair detaylar için bu kanunların incelenmesi gerekmektedir. Kanunlar ve diğer düzenlemelerden bazıları aşağıda sıralanmıştır;

- Kuvvetli Tayın Kanunu (23 Mart 1931)(Kanun no.: 1776)
- Demirbaş, Erzak ve Yem Kanunu (14 Mayıs 1932)(Kanun no.: 1960)
- Çay, Şeker ve Kahve İthalinin Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun (2 Temmuz 1932) (Kanun no.:2054)
- Ziraat Bankasına Mübayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun (3 Temmuz 1932) (Kanun no.:2056)
- Hayvanlar Vergisi Kanunu’na dair düzenleme (27 Teşrin-i Sani 1933)
- Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun (23 Kanun-u Evvel 1934)(Kanun no.:2661)
- Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu (20 Mayıs 1934) (Kanun no.: 2466)
- Muhacir ve muhtaç çiftçilere yapılacak yardımın artırılmasına dair düzenleme (13 Kanun-u Evvel 1935)

Milli Şef Dönemi’nde ise özellikle II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle TMO ve TTK gibi kurumlar işlevini yitirmiştir. İyileştirme için yeni kanunlar çıkartılmış, iâşe müsteşarlığı

kurulmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uygulanan iaşe politikaları gibi erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarından da beklenen sonuçlar elde edilememiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda politikaların sonuçlarının ayrı ayrı incelenmesi iaşe meselesinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 11823.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-0-018-001-001-1-19-16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-0-018-001-001-3-24-19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-0-018-001-001-4-38-5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-0-018-001-001-5-15-11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-00-80-529-4-1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-00-117-818-1-5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Dosyası, nr. 341256.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 56-1, Nr. 9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 60-1, Nr. 67.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Dosya: 51-2, Nr. 2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, Defter: 217, Nr. 53.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.02.93.128.09; akt. Afşar, 2009.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.01.98.606.7, s.1; BCA, 030.18.09.

Düstur, II. Tertip, Cilt 8.

Düstur, II. Tertip, Cilt 10.

Düstur, II. Tertip, Cilt 11.

Düstur, II. Tertip, Cilt 2.

Düstur, II. Tertip, Cilt 9.

Düstur, III. Tertip, Cilt 10.

Düstur, III. Tertip, Cilt 12.

Düstur, III. Tertip, Cilt 13.

Düstur, III. Tertip, Cilt 14.

Düstur, III. Tertip, Cilt 15.

Düstur, III. Tertip, Cilt 16.

Düstur, III. Tertip, Cilt 19.

Düstur, III. Tertip, Cilt 6.

Düstur, III. Tertip, Cilt 7.
Düstur, III. Tertip, Cilt 8.
Düstur, III. Tertip, Cilt 9.
Düstur, III. Tertip, Cilt 2.
Düstur, III. Tertip, Cilt 21.
Düstur, III. Tertip, Cilt 22.
Resmi Gazete, 21 Şubat 1941, 4740-510
Resmî Gazete, 19 Ocak 1942, Sayı: 5010.
Resmî Gazete, 22 Şubat 1941, Sayı: 4741
Resmi Gazete, 7 Haziran 1943, Sayı: 4429
Resmi Gazete, 07 Nisan 1924, Sayı: 68.
Resmi Gazete, 18 Haziran 1942, Sayı: 4837-1194.
Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı: 12612
TBMM Zabıt Ceridesi (1943). Devre 7, Cilt 3, Haziran.
TBMM Zabıt Ceridesi (1939). V. Devre, Cilt 29, İnkat 28, Ocak.
TBMM Zabıt Ceridesi (1939). VI. Devre, Cilt 1, İçtima Fevkalade İnkat 28, Nisan.
TBMM Zabıt Ceridesi (1942). VI. Devre, Cilt 27, İnkat 77, Ağustos.
TBMM Zabıt Ceridesi (1939) IV. Devre, Cilt 5, Eylül.
TBMM Zabıt Ceridesi (1927). II. Devre, Cilt 33.
TBMM Zabıt Ceridesi (1940). VI/8, İçtima:1, İnkat 27, Ocak.

Kitaplar

Ağaoğulları, M.A. ve Köker, L. (2004). Kral-Devlet yâda Ölümlü Tanrı, içinde (163-178) 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
Ahmad, F. (1985). *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktaş), 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
Akandere, O. (1998). Milli Şef Dönemi (1938-1945), İstanbul: İz Yayıncılık.
Ataşağın, Y.S. (1940). Türkiye’de Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939, İstanbul: Kenan Basımevi ve Kiliş Fabrikası.
Atatürk, M.K. (2000). Nutuk (1919-1927), Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara.
Avcıoğlu, D. (1968). *Türkiye’nin Düzeni*, II. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınları.

- Aydemir, Ş.S. (1967). İkinci Adam (1938-1950), Cilt 2, İstanbul: Yükselen Matbaası.
- Boratav, K. (1995). Türkiye İktisat Tarihi, 5. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2007). Yakınçağ Türkiye Tarihi, 1908-1980, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Boratav, K. (2011). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Bulutay, T. ve Tezel, Y. ve Yıldırım, N. (1974). Türkiye Milli Geliri 1923-1948, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Çavdar, T. (1984). *Talat Paşa*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960, İstanbul: İmge Yayınları.
- Çiftyürek, S. (2005). 'Devlet', Fikret Başkaya(ed), Kavram Sözlüğü Söylem ve Gerçek içinde(135-140), 1. Baskı, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eroğlu, H.(1981). Atatürk ve Devletçilik, Ankara: Olgaç Matbaası.
- Esatlı, M. (1975). *İttihat ve Terakki*, 1. Baskı, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Goloğlu, M. (1974). Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1939 – 1945, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Karluk, R. (2014). Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karpat, K.H. (2010). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kepenek, Y. (1990). Gelişimi, Üretimi ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Ankara: Verso Yayıncılık.
- Kocabaş, Ö.Y. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi, İstanbul: Libra Yayınları.
- Koçak, C. (1986). Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945. Cilt: II, Ankara: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2000). "Siyasal Tarih (1923-1950)", Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), 6. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuruç, B. (1988). Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Margulies, R. ve Yıldızoğlu, E. (1990). "Tarımsal Değişim: 1923-70", Geçiş Sürecinde Türkiye içinde, der: Schick, I. C. ve Tonak, E. A., İstanbul: Belge Yayınları.

Meydan Larousse (1971). Büyük Lügat ve Ansiklopedi, C. 6, İstanbul: Meydan Yayınevi.

Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nuri, O. (1927). İstanbul Şehreminleri, İstanbul: Şehremaneti Matbaası.

Ökçün, G. (1981). Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları

Önder, İ. (1988). “Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası,” Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923–2000) içinde. (der: Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), İstanbul: Yurt Yayınları.

Öner, E. (2008). İstanbul Şehremaneti’nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın no: 2008/386.

Pamuk, Ş. (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm, Türkiye’de Tarımsal yapılar 1923-2000, der: Şevket Pamuk ve Zafer Toprak, İstanbul: Yurt Yayınları.

Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Ş. (2014). Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Silier, O. (1981). Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi.

Sorgun, T. (2003). *Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No:3, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1983). 1929 Dünya Buhranında İktisadi Politika Arayışları, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları: 30, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi: 2.

Temel, M. (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul’un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara: Hassoy Matbaacılık.

Tezel, Y.S. (1994). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (2003). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (2003). *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul: Homer Kitabevi.

Toprak, Z. (2019). *Türkiye’de Milli İktisat*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tunaya, T.Z. (1984). *Türkiye’de Siyasal Partiler-I*, 2. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Süreli Yayınlar

____(16 Şubat 1925). “Aşar Kanunu: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Tevhid-i Efkâr*.

____Fazıl, İ.(20 Şubat 1925). “Aşarın İlgâsının İktisadi Safhası”. *Vatan*.

____(1929).“Belediyenin Vazife ve Salahiyetleri,” *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., Sayı: 62.

____(1929).“Belediyenin Vazife ve Salahiyetleri,” *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk A.Ş., S. 62.

____(1995).*Milli Mücadele Dönemi Bütçeleri ve Mali Mevzuatı (192-1920)*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

____TBMM (1332), *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesi*, 1332/1913-1914, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/21> (erişim tarihi: 05.10.2019)

Başar, A.H. (1934). “Buğday Teşkilatını Hemen Yapmalıyız”, *Kooperatif Seçme Yazılar 1932–1934*, C.II, No:22, Mart (Tıpkı Basım), Haz: Bülent Varlıklı, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 10.

Akşam gazetesi, 3 Ocak 1940, Sene. 22, No 7616.

Aydın Tarihi, Son Kanun 1942, Ankara, No: 98, s. 43-45.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1941

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1941.

Cumhuriyet gazetesi, 16 Birinci kânun 1941, Yıl: 18, Sayı: 6226.

Cumhuriyet gazetesi, 17 Birinci Kanun 1941, Yıl: 18, Sayı: 6227. ,

İkdam Gazetesi, 28 Temmuz 1917.

İktisadiyat Mecmuası, “*Temettü Vergisi*” yıl 2, S. 52.

İktisadiyat Mecmuası, yıl 1, sayı 43.

İktisat Mecmuası, yıl 3, sayı 62.

Sabah Gazetesi, 20 Kanunusani 1917

Sabah Gazetesi, 30 Ağustos 1917.

Sabah Gazetesi, 31 Temmuz 1919
Tan Gazetesi, 14 Son Kanun 1941; akt. Özkan, 2019, a.g.e., s. 48.
Tan Gazetesi, 17 Nisan 1944, s. 3.
Tan Gazetesi, 9 Son Teşrin 1943, s. 3.
Tanin Gazetesi, 17 Mart 1334; Vakit Gazetesi, 18 Mart 1918.
Tanin Gazetesi, 21 Nisan 1918.
Tanin Gazetesi, 30 Eylül 1916, “İhracat Meselesinin Tanzimi”.
Vakit Gazetesi, 25 Teşrin-i Evvel 1917; İktisadiyat Mecmuası.
Vakit Gazetesi, 6 Teşrin-i Sani 1336 (1917).
Vatan Gazetesi, 21 Şubat 1925.

Makaleler

- Akkuş, T. (2008). *Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*, ÇTTAD, VII/16-17, Bahar-Güz.
- Başar, S. (1946). “Toprak Mahsulleri Vergisi Kalkınca”, İktisat Fakültesi Mecmuası, 7, Sayı:1-4.
- Coşar, N. (1996a). “Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri”, Toplumsal Tarih, C. 6, S. 35, İstanbul.
- Coşar, N. (1996b). “Aşar Vergisinin Kaldırılmasının Kısa ve Uzun Dönemli Etkileri”, Toplumsal Tarih, C. 6, S. 36, İstanbul.
- Doğru, C. (2009). *Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti*, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Metinleri: 04.
- Dokuyan, S. (2013). “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, Uluslararası Dilleri Süreli Yayınlar, Sayı: 8/5, Ankara.
- Ertan, M. (2018). Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 14, Yıl 14, Sayı: 2.
- Ertuna, Ö. (2004). 1923'ten Bugüne Türkiye Ekonomisi ve 2023'e Doğru Hedefler, *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:21, İstanbul.
- Gökçen, A.M. (1998). “Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V.
- İmamoğlu, A.T. (2010). İstanbul'un İlk Şehircilik Dergisi: İstanbul Şehremaneti Mecmuası ve Fihristi, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 8, Sayı 16.
- İnci, İ. (2009). “1923-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler”, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11(1).

İnci, İ. (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetleri’nin İaşe Politikaları, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 50.

Kalaycı, İ. (2008). Atatürk’ün Kalkınma Modeli: Devletçi İktisat Politikası Boyutu, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 19, Özel Sayı.

Kayran, M. (1989). “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. V, S. 15 Temmuz.

Koçtürk, M. ve Gölalan, M. (2010). 1923- 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, Sayı: 45(2).

Metintaş, M. ve Kayran, M. (2008). “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9/2.

Mutlu, H. (2017). Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sermaye Birikimine Etkileri (Atatürk Dönemi 1935-38), Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Sayı 52 (Özel Sayı).

Okçuoğlu, G. ve Önder, İ.(2011).Âşarın kaldırılması. İstanbul üniversitesi iktisat fakültesi mecmuası, 45 (1-4),Retrievedfrom <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/835/9181>

Okçuoğlu, G. ve Önder, İ. (1987). “Aşarın Kaldırılması”, Cilt 45, Sayı: 1-4, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.

Ökçün, G. (1975). 1923 Yılında İzmir’de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.Cilt 23, Sayı: 1.

Önder, İ. (1981). “Aşarın Kaldırılması”, Toplum ve Bilim, S. 13, İstanbul.

Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak.

Özdiñç, H.K. (2010). Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı ‘Buğday Meselesi’ 1932-1945, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı: 20.

Öztürk, İ.M. (2013).“İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 32, Sayı: 54.

Serin, N. (2019). Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, (erişim tarihi: 02.12.2019) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/806/10269.pdf>.

Sönmez, Ş. (2011). İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:47.

Şapolyo, E.B.(1943).*Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İstanbul: Güven basımevi, s. 78; akt. Yaşar Semiz (2014).*İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası*, Türkiye Araştırmalar Dergisi, Sayı: 35.

Tabakoğlu, A. (2014). Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesi, Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi.

Tokgöz, E. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 7, Sayı: 13.

Toprak, Z. (2008).*Milli İktisat*, akt.; Akkuş, Turgay (2008), *Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa*, ÇTTAD, VII/16-17, Bahar-Güz.

Yeşilay, B. (2005). Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdeşimleri, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı:1, s. 118-132.

Yetim, F. (2018). Milli Mücadele Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları: Halka Yapılan Yardımlar, XVII. Türk tarih Kongresi, V. Cilt, I. Kısım.

Zühdi, M. (1332).*Geçen Yılda Milli İstihsal*, Türk Yurdu, yıl 5, c. 10.

Tezler

Afşar, E. (2009).Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İktisadî Faaliyetleri Ve Siyasetteki Yansımaları (1938-1950).(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Gökbaş, M. (2017).Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehremaneti Mecmuasına Göre İstanbul'un İaşe Meseleleri (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul:İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayran, M. (1995). Türk Tarımında Modernleşme Çabaları (1923 – 1950), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkan, H. (2019). Refik Saydam Hükümetleri Döneminde İaşe Politikaları ve İaşe Müsteşarlığı(Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi) Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Sağlam, A. (2013). İkinci Dünya Savaşı Boyunca Toprak Mahsulleri Ofisi Üzerinden Cumhuriyet'in Hububat İaşesi Politikaları (Yayınlanmış Doktora Tezi)İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tatar, E. (2007).*Milli İktisat ve Kara Kemal*(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Ulu, S. (2015). TBMM Arşivlerine Göre Aşar Vergisinin Kaldırılması (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yalçın, F. (2009).*Erken Cumhuriyet Döneminde Milli İktisat Politikası ve Bir Örnek Girişim: İstanbul Liman Şirketi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.

